Forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner

Kartlegging av kunnskap for veien videre

Linda Holen Moen, Solveig Bergman og Carolina Øverlien

NASJONALT KUNNSKAPSSENTER
OM VOLD OG TRAUMATISK STRESS

Rapport nr. 2 2018

Forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner

Kartlegging av kunnskap for veien videre

Linda Holen Moen, Solveig Bergman og Carolina Øverlien

Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress A/S
Rapport nr 2/2018

Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) ble stiftet 17. november 2003. Selskapet er et datterselskap av UNIRAND AS, som er heleid av Universitetet i Oslo.

Senterets oppgaver er forskning, utviklingsarbeid, undervisning, formidling og veiledning innen temaene:

- vold og overgrep i nære relasjoner
- tvungen migrasjon og flyktninghelse
- katastrofer, terror og stressmestring

Vår visjon: «Et bedre liv for berørte av vold og traumer».

Senteret gjennomfører prosjekter som er finansiert av departementer og direktorater, Norges forskningsråd, frivillige organisasjoner og andre.

Bak driften av senteret står: Barne- og likestillingsdepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet, og Justis- og beredskapsdepartementet.

ISBN 978-82-8122-134-5 (trykk)
ISBN 978-82-8122-135-2 (PDF)

ISSN 0809-9103

Illustrasjonsfoto forside: shutterstock.com

Henvendelse vedrørende publikasjonen rettes til Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. Kontaktinformasjon på www.nkvts.no

Forord

Denne rapporten beskriver dokumenterte universelle og selektive forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner i Norge, viser til gode eksempler på forebyggende tiltak fra utlandet, og drøfter hvilke prinsipper og kriterier det er viktig å ta hensyn til i det videre arbeidet med spredning og nyetablering av forebyggende tiltak i Norge. Rapporten er skrevet på oppdrag fra Justis- og beredskapsdepartementet.

Forfatterne har på hver sin måte bidratt i prosessen med å ferdigstille rapporten. Solveig Bergman har ledet prosjektet, skrevet om voldsforebygging med kjønnsperspektiv, og har skrevet deler av sluttkapittelet. Carolina Øverlien har bred kunnskap fra tidligere forskning om forebyggende tiltak. Øverlien har skrevet deler av innledningen og om et av eksemplene på en kampanje som ble gjennomført i kombinasjon med endring i lovgivning. Linda Holen Moen har vært prosjektmedarbeider og har hatt hovedansvaret for datainnsamlingen. Hun har skrevet store deler av innledningen, metodedelen, resultatene, diskusjonen og avslutningen.

Takk til alle som har bidratt med sin kunnskap: Silje Vold, Kaja Hegg og Thale Skybak ved Redd Barna, Steinar Sunde ved Familievernkontoret i Molde, Jens Salamonsen ved Regionalt ressurssenter om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging – RVTS Nord, Reidun Dybsland ved RVTS Vest, Kaja Kierulf ved Regionsenter for barn og unges psykiske helse – RBUP Helseregion Øst og Sør, Sture Jacobsen i Sortland kommune, Ragnhild Hodne Mjanger ved Helseetaten Seksjon for psykisk helse og avhengighet, Betina Torbjørnsen og Maria Andersen ved Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, Torunn Højdahl og Knut Skedsmo ved Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging (Kfk), Lene Sivertsen ved SMISO Troms, Charlotte Andersen ved Sex og Politikk, Annica Lindén Øygard ved Stiftelsen Det er mitt valg, Hanne Eriksen ved Alternativ til Vold Drammen, Jannicke Stav ved Alternativ til Vold Stavanger og Bjørn Løvland ved Stiftelsen Tryggere.

Tusen takk til våre fagfellevurderere Anja Emilie Kruse og Åse Langballe for gjennomlesing og verdifulle kommentarer til manuskriptet, og til formidlingsstaben ved NKVTS for formidlingsfaglige råd og gode innspill.

Takk for faglige bidrag av Eirin Mo Danielsen, Gry Stordahl, Yngvil Grøvdal, Astrid Sandmoe, Mia Myhre, Ingunn Rangul Askeland, Hege Eriksen Oswald, Knut Gythfeldt, Lisa Govasli Nilsen, Inger Lise Johnsrud og alle andre kolleger ved NKVTS.

En særlig stor takk til Dagfinn Sørensen ved RVTS Nord, Catharina Borchgrevink ved Kfk og Tonje Holt ved Folkehelseinstituttet som har lest store deler av rapporten og gitt faglige bidrag.

Til slutt vil vi takke hverandre for godt samarbeid og spennende diskusjoner!

Oslo, mai 2018

Linda Holen Moen, Solveig Bergman og Carolina Øverlien

Innhold

Sammendrag **9**

Summary **14**

1 Innledning **19**

1.1 Oppdraget og problemstillinger 19
1.2 Økt oppmerksomhet om forebygging av vold i nære relasjoner 21
1.3 Kartlegginger 24
1.4 Forebyggende tiltak 25
1.5 Vold i nære relasjoner 36
1.6 Omfanget av vold i nære relasjoner 39
1.7 Konsekvenser av vold i nære relasjoner 40
1.8 Resiliens 42

2 Metode **44**

2.1 Prosedyre 44
2.2 Litteratursøk 47
2.3 Møter med aktører på feltet 51

3 Resultater **52**

3.1 Regjeringens tiltaks- og handlingsplaner 53
3.2 Tiltak som har fått tilskudd for å forebygge vold i nære relasjoner 55
3.3 Forskning, kunnskap og kompetanse 57
3.4 Samarbeid, samordning og samhandling 60
3.5 Undervisningsprogram i skoler og barnehager 75
3.6 Tiltak mot problematisk og potensielt skadelig seksuell atferd 96
3.7 Tiltak mot vold mellom barn og ungdom 98

3.8 Digitale helse- og informasjonstjenester 102
3.9 Foreldrestøttende tiltak 106
3.10 Hjemmebesøksprogrammer 121
3.11 Helsestasjons- og skolehelsetjenesten 124
3.12 Filleristing av spedbarn 125
3.13 Samtaler med minoritetsforeldre 126
3.14 Dialoggrupper om vold – forebyggende arbeid i asylmottak 128
3.15 Informasjons- og holdningskampanjer 129
3.16 Internasjonale forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner 131

4 Prinsipper og kriterier for videre forebygging av vold i nære relasjoner 145

4.1 Omfattende tiltak med en helhetlig tilnærming som varer over tid 146
4.2 Tiltakene settes inn på et passende tidspunkt – riktig «timing» 148
4.3 Målrettete og tilpassete tilnærminger 149
4.4 Sosiokulturell relevans 151
4.5 Kunnskapsbaserte tiltak, forskning og evaluering 152
4.6 Likeverdige tilbud i hele landet 154
4.7 Samarbeid mellom relevante fagmiljøer 156
4.8 Støttende organisasjonskontekst 156
4.9 Øvelse på å tematisere vold i nære relasjoner 157
4.10 Operative kommunale handlingsplaner 158

5 Oppsummering og konklusjon 161

Litteratur 166

Vedlegg 1 Kriterier for litteratursøket 178

Vedlegg 2 Søkestrategien 180

Vedlegg 3 Databaser, søkemotorer og nettsider 199

Vedlegg 4 Søkeord for litteratursøket 201

Vedlegg 5 Søkeprosessen 204

Vedlegg 6 Tiltak som er evaluert 205

Vedlegg 7 Tiltak i handlingsplan mot vold i nære relasjoner – Et liv uten vold 211

Vedlegg 8 Tiltak i tiltaksplanen *En god barndom varer livet ut* (2014–2017) 218

Vedlegg 9 Tiltak som har fått tilskuddsmidler av JD fra 2014 til 2016 222

Vedlegg 10 Tiltak av Kfk på vegne av JD mot vold i nære relasjoner 228

Vedlegg 11 Tilskuddsordning av Kfk for SLT 231

Vedlegg 12 Tiltak som har fått tilskuddsmidler av Bufdir 234

Vedlegg 13 Eksempel på en god handlingsplan mot vold i nære relasjoner 237

OBS! Vedleggene er ikke inkludert i den trykte rapporten.
Den elektroniske versjonen inneholder alle vedlegg.
Se https://www.nkvts.no/rapport/forebyggende-tiltak-mot-vold-i-naere-relasjoner-kartlegging-av-kunnskap-for-veien-videre/

Tabelloversikt

Tabell 4.1 Forslag til retningslinjer for kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner 160
Tabell 5.1 Inklusjons- og eksklusjonskriterier for litteratursøket 178
Tabell 5.2 Databaser, søkemotorer og nettsteder som ble brukt i litteratursøket 200
Tabell 5.3 Søkeord for litteratursøket på norsk og engelsk 202
Tabell 5.4 Universelle og selektive tiltak som er evaluert og som inngår i tiltakspakken av JD og tilskuddsmidler av JD, SLT og Bufdir. 206
Tabell 5.5 Universelle og selektive tiltak som inngår i handlingsplan mot vold i nære relasjoner «Et liv uten vold». 211
Tabell 5.6 Universelle og selektive tiltak som inngår i tiltaksplanen En god barndom varer livet ut av Bufdir. 218
Tabell 5.7 Oversikt over tilskuddsmidler av JD bevilget i 2014-2016 for universelle og selektive tiltak mot vold i nære relasjoner. 222
Tabell 5.8 Oversikt over tilskuddsmidler Kfk har bevilget i 2017 på vegne av JD til universelle og selektive tiltak for å forebygge vold i nære relasjoner. 228
Tabell 5.9 Oversikt over SLT tilskuddsmidler og stimuleringsmidler bevilget i 2014 til 2017 for universelle og selektive tiltak som skal forebygge vold i nære relasjoner. 231
Tabell 5.10 Oversikt over tilskuddsmidler fra Bufdir bevilget i 2015-2017 for universelle og selektive tiltak mot vold i nære relasjoner. 234

Figuroversikt

Figur 1.1 Tre forebyggende nivåer mot vold i nære relasjoner 31
Figur 2.1 Flytskjema for studiens prosedyre 46

OBS! Tabellene 5.1-5.10 er ikke inkludert i den trykte rapporten. Den elektroniske versjonen inneholder alle tabeller. Se https://www.nkvts.no/rapport/forebyggende-tiltak-mot-vold-i-naere-relasjoner-kartlegging-av-kunnskap-for-veien-videre/

Sammendrag

Denne rapporten tar for seg tiltak som skal forebygge vold i nære relasjoner. Forebygging av vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep kan skje på flere nivåer, både før volden oppstår og ved å stanse pågående vold. Rapporten er avgrenset til *universelle* og *selektive* forebyggende tiltak. Det betyr at tiltakene iverksettes *før* volden har oppstått, og rettes mot befolkningen generelt eller mot de mest risikoutsatte og sårbare individene, familiene eller gruppene i samfunnet.

Rapporten er skrevet på oppdrag fra Justis- og beredskapsdepartementet. Bakgrunnen for oppdraget er det første tiltaket i *Handlingsplan mot vold i nære relasjoner* for 2014–2017. Her gis Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) i oppdrag å innhente kunnskap om gjennomførte og pågående forebyggende tiltak i Norge som har eller antas å ha positiv betydning i arbeidet mot vold i nære relasjoner.

Rapporten konsentrerer seg om tiltak det foreligger forskningsbaserte evalueringer eller annen skriftlig dokumentasjon fra. Vi viser også til gode eksempler på forebyggende tiltak fra andre land. Videre drøfter vi hvilke prinsipper og kriterier som er viktige å ta hensyn til i det videre arbeidet med spredning og nyetablering av forebyggende tiltak i Norge. Vi gjennomførte et bredt litteratursøk etter forsknings- og faglitteratur om forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner. I tillegg gjennomførte vi møter med aktører som har erfaring, kunnskap og kompetanse på feltet, og som er aktive bidragsytere på fagområdet. Dette materialet supplerte på en god måte den informasjonen vi hentet fra forsknings- og faglitteraturen.

Kartleggingen viser at dette feltet består av mange aktører som gjør et omfattende arbeid for å forebygge vold og overgrep i Norge. Det finnes en rekke myndigheter, institusjoner, frivillige og private organisasjoner som tar initiativ til tiltak. Disse gjennomføres med ulik metodikk, på flere arenaer og retter seg mot forskjellige

målgrupper. Det er behov for økt innsats på universelle og selektive tiltak, for å forhindre at vold og overgrep i det hele tatt oppstår. Dette innebærer blant annet at *familie- og nettverksstøttende tiltak* blir prioritert, slik at de fleste voksne rundt de utsatte barna får psykososial kompetanse. En slik prioritering kan sikre at barn har trygge voksne i sine omgivelser som ser, lytter og handler. Tiltak som *skolebaserte undervisningsprogram, informasjon og støtte i barnehager* og *digitale helsetjenester* gir et godt grunnlag for å nå ut til flest mulig barn og unge med åpenhet og kommunikasjon om temaet fra tidlig alder. Det hjelper også voksne rundt barna til å holde fokus på problemet. Samtidig vet vi at et system for *obligatoriske hjemmebesøk* hos småbarnsfamilier gir muligheter for tidlig å avdekke vansker og sette inn hjelpetiltak.

Kartleggingen peker ikke minst mot viktigheten av å sikre en *kunnskapsbasert* og *samordnet forebyggende innsats*, nasjonalt og lokalt. Innsatsen må også styrkes når det gjelder *holdningsskapende arbeid* mot vold som retter seg mot brede befolkningsgrupper eller særlig utsatte grupper. *Kampanjer og informasjonstiltak* er den minst evaluerte forebyggingsstrategien, ifølge internasjonal forskning. De evalueringer som finnes legger vekt på holdningsendringer, ikke endringer i forekomsten av vold. Det er i tillegg usikkert hvor lenge effekten vil vare. Derfor må kampanjer følges opp av andre tiltak og på andre arenaer, for eksempel i arbeids- og organisasjonsliv, skoler og andre utdanningsinstitusjoner samt innen lovgivning.

Kortvarige forebyggingstiltak og enkelttiltak har sjelden noen større effekt eller virkning. Som vår kartlegging viser, utvikles derfor nå mer langsiktige programmer, særlig de som retter seg mot barn og unge. Derimot fant vi få eksempler på universell eller selektiv forebygging rettet mot den voksne og den eldre befolkningen, med unntak av medie- og informasjonskampanjer og noen tiltak rettet mot innvandrere, flyktninger og asylanter.

De fleste tiltakene har ikke blitt evaluert. Det finnes lite systematisk kunnskap om hvilke og hva slags forebyggende tiltak som har virkning. Dette innebærer at vi har begrenset kunnskap om effekt og

resultater av de tiltak som er iverksatt og som brukes på feltet. Vi fant rapporter og artikler med forskjellige metodiske tilnærminger, ulik vitenskapelig standard og flere av publikasjonene mangler tilknytning til forskningsfeltet. Noen få tiltak som brukes i Norge er utviklet i andre land og omtalt i internasjonale studier. Flere av rapportene viser til gode resultater, men det kan være andre faktorer i brukernes livssituasjon som påvirker resultatene. Det er derfor vanskelig å gi forskningsbasert informasjon om betydning, virkning, effekt eller resultater av de tiltak som er iverksatt og som brukes på feltet per i dag. På den annen side, det at man ikke har klart å måle effekt, betyr ikke at tiltaket er uten betydning. Mesteparten av dokumentasjonen vi har identifisert gir viktig erfaringsbasert kunnskap om hvordan tiltakene har fungert for brukere og ansatte. Slike erfaringer kan ha stor betydning for det videre arbeidet med forebygging av vold og overgrep.

Vi viser i rapporten til en rekke forebyggingstiltak fra andre land som er evaluert i vitenskapelige studier, og som anses å ha effekt eller viser lovende resultater. Et tiltak som vi har løftet er lavterskel hjelpetelefoner for voksne med seksuelle følelser for barn. Erfaringer fra flere land i Norden og Europa viser at en slik hjelpetelefon kan øke bevisstheten om seksuelle overgrep og beskytte utsatte barn. Vi vil også løfte fram et evidensbasert skolebasert program fra Nord-Amerika. Dette tiltaket legger til rette for et godt psykososialt miljø i skolen og sikter mot å forebygge kjærestevold, vold mellom jevnaldrende, gruppevold og mobbing. Fra Sverige har vi løftet frem et eksempel på en bred universell kampanje mot fysisk avstraffelse av barn, og som gjentatte vitenskapelige studier har påvist å ha hatt stor virkning på både holdninger og handlinger.

I rapporten retter vi også blikket mot tiltak innen voldsforebygging med uttalt kjønnsperspektiv, som er evaluert internasjonalt. Vi viser blant annet til analyser foretatt av Verdens helseorganisasjon (WHO) som tyder på at forebyggingstiltak som har som formål å endre oppfattelser og normer rundt kjønn og kjønnsrelasjoner, kan ha større virkning enn tiltak med kjønnsnøytral tilnærming. I Sverige, som er det nordiske landet som har hatt den kanskje mest tydelige kjønns- og likestillingsinnretningen i sitt voldsforebyggende arbeid,

samarbeider myndigheter og forskere for å utvikle kunnskaps- og metodestøtte for voldsforebygging som særlig er rettet mot gutter og menn.

Det er av avgjørende betydning at voldsforebygging ses i sammenheng med et overordnet samfunnsperspektiv, og som en del av den generelle velferds-, familie-, helse- og likestillingspolitikken. Et godt voldsforebyggende arbeid krever tidlig innsats, langsiktighet, samarbeid og at ulike perspektiver og kunnskapstradisjoner inkluderes med et felles mål om å forebygge vold og overgrep. Utfordringen ligger i å samles rundt hva som kan anbefales for videre spredning eller nyetablering. En vei mot målet kan være å stille noen overordnede generelle kriterier. I rapporten har vi, utfra kartleggingen og litteraturen på feltet, identifisert sentrale prinsipper for forebygging som er knyttet til positiv effekt eller lovende resultater:

- tiltakene er omfattende, har en helhetlig tilnærming og varer over tid
- tiltakene settes inn på et tidlig tidspunkt
- tiltakene er målrettete og bruker flere tilnærminger for å nå målgruppen
- tiltakene er sosiokulturelt relevante
- tiltakene er forskningsbasert og gjøres til gjenstand for evaluering

I tillegg mener vi at det er hensiktsmessig om tiltakene:

- er likeverdige tilbud i hele landet
- bygger på samarbeid mellom relevante fagmiljøer
- gjennomføres i en støttende organisasjonskontekst
- gir rom for at fagpersoner kan øve seg på å tematisere vold i nære relasjoner
- beskrives tydelig i kommunale handlingsplaner

Det er en utfordring å identifisere og innhente kunnskap om forebygging av vold og overgrep så lenge dokumentasjonen av det arbeidet som gjøres er mangelfull. Det gjør det vanskelig å vurdere hvilke tiltak som bør videreføres. Det er derfor nødvendig med en

endring i tankegang, prioriteringer og investering på feltet. For det første må det satses på tidlig innsats og omfattende tiltak, og for det andre må tiltakene evalueres og forskes på.

Summary

This report focusses on measures aimed at preventing violence in close relations. Prevention of domestic violence and sexual abuse can occur at several levels, both prior to the emergence of the violence and through stopping ongoing violence. This report highlights *universal* and *selective* preventive measures. This means that the measures are undertaken *before* the violence has occurred and aim at the general population or individuals, families or groups that are most vulnerable or at risk.

The report is commissioned by the Norwegian Ministry of Justice and Public Security. The backdrop for the assignment is the first measure in the *Action Plan Against Violence in Close Relations* (2014–2017), which gives the Norwegian Centre for Violence and Traumatic Stress Studies (NKVTS) the task to gather together knowledge on ongoing and completed measures in Norway that have, or are expected to have, positive significance in the work against violence in close relations.

The report focuses on measures that have undergone scientific evaluation or other forms of written documentation where these are available. We also refer to good examples of preventive measures in other countries and elaborate which principles and criteria should be considered in future work when disseminating or establishing preventive measures in Norway. We carried out an extensive literature search for research-based and professional literature on prevention against violence in close relations. In addition, we arranged meetings with actors who possess experience, knowledge and competence and who are active contributors in the field. This material complemented well the information we collected from the research publications and the professional literature.

The mapping shows that this field consists of a large number of actors who do an extensive amount of work in order to prevent violence and sexual abuse in Norway. Several different kinds of

institutions, authorities, voluntary and private organisations initiate measures. These are carried out with various kinds of approaches, in several fields and they are oriented towards different goal groups. There is a need for increased emphasis on universal and selective measures in order to prevent violence and abuse emerging in the first place. This means, *inter alia*, that measures aiming at supporting families and networks are to be prioritised, so that most adults around exposed children have psycho-social competence. Such a prioritisation can ensure that all children have reliable adults close to them who see, listen and act. Measures such as *school-based teaching programmes, information and support in day-care institutions* and *digital health services* provide a good basis for reaching out to as many children and youths as possible with openness and communication about the theme from a young age onwards. Simultaneously, these measures help adults around the children to maintain focus on the problem. At the same time, we know that a system of *compulsory home visits* to families with young children gives possibilities for the early identification of difficulties so that supportive measures and intervention can be introduced.

The previous examples also point to the importance of securing *knowledge-based* and *coordinated preventive measures*, both nation-wide and locally. Measures also have to be strengthened in respect of *attitude-shaping work* against violence that is directed towards broad groups in the population or especially vulnerable groups. *Campaigns and information measures* is the least evaluated preventive strategy, according to international research. Available evaluations focus upon changing attitudes, not changing the prevalence of violence. In addition, it is uncertain how long the effect will prevail. Therefore campaigns have to be followed up by other measures and on other arenas, for example in working life and within organizations, schools and other educational institutions as well as within legislation.

Short-lived preventive measures and single measures seldom have any major effect or impact. As our mapping shows, more long-term programmes are now developed, particularly those that are directed towards children and young people. It is, however, more difficult to

find examples of universal or selective prevention aimed at adults and the elderly, with the exception of media- and information campaigns and some measures aimed at migrants, refugees and asylum-seekers.

The majority of measures have not been evaluated and there is little systematic knowledge about which kinds of preventive measures have an impact. This means that we have limited knowledge about the impacts of the measures undertaken. We found reports and articles with a variety of methodological approaches, different scientific standards and several publications that lacked an attachment to the research field. A few measures are connected to international studies since they were first used abroad. Several of the reports show good results, but there are many other factors in the life-situation of the users that impact the perceived improvement, such that any improvement might not necessarily be a direct result of the measure itself. It is therefore difficult to give research-based information about the significance, impact, effects or results of the measures that have been carried out and are used in the field as of today. On the other hand, a measure not showing an effect is not synonymous with it lacking importance. The biggest part of the documentation we have identified gives us important experience-based knowledge about how the measures have worked for users and employees. Such experiences may have a crucial importance for future work with preventing violence and abuse.

In the report, we refer to a number of preventive measures from other countries that have been evaluated by scholarly studies, and that are considered as having an effect or showing promising results. One measure we have highlighted depicts experiences from several Nordic and European countries that indicate that low threshold telephone lines for adults with sexual feelings towards children can increase the consciousness of sexual abuse and protect children that are at risk for being exposed. Another example is an evidence-based educational programme from North America. This measure provides for a good psycho-social environment at school and aims at preventing teenage intimate partner violence, violence between same-aged young people, group violence and bullying. From Sweden

we have included an example of a broad universal campaign against physical punishment of children, which repeated scientific evaluations have shown to have had a big impact on both attitude and actions.

In the report we also take an international glance at evaluated measures within violence prevention that use gender-based approaches. We, *inter alia*, refer to analyses carried out by the World Health Organization (WHO) indicating that preventive measures aimed at changing attitudes and norms related to gender and gender relations may have a bigger impact than measures with a more gender-neutral approach. In Sweden, where violence prevention has a clear gender-based orientation, authorities cooperate with researchers in developing knowledge and methodological support for violence prevention particularly aimed at boys and men.

It is of crucial importance that prevention of violence is seen in the context of a more general societal perspective, and as part of general welfare-, family-, health- and gender equality politics and policies. Good and successful preventive work demands early efforts, sustainability, cooperation and that different perspectives and knowledge traditions are included with a common goal of preventing violence and abuse. The challenge is to agree upon what can be recommended for dissemination or the establishment of measures. One way to achieve this goal can be to pose some over-arching general criteria. In the report, we have, on the basis of our survey and the literature in the field, identified some major principles for prevention connected to positive effects or promising results. It is important that the measures have the following characteristics:

- the measures are extensive, have a comprehensive approach and persist over time
- the measures are introduced at an early stage
- the measures are targeted and use several approaches to reach the goal group
- the measures have socio-cultural relevance
- the measures are research-based and undergo evaluation

In addition, we think that measures are purposeful if they:

- are equally available throughout the country
- are based on cooperation between relevant professional milieux
- are carried out in a supporting organizational context
- provide space for professionals to practice how to thematise violence in close relations
- are described clearly in municipal action plans

It is challenging to identify and obtain knowledge about the prevention of violence and abuse as long as documentation is lacking in respect of the work that has been carried out. At least as important is the fact that it is difficult to evaluate which measures should be continued when documentation and research on the measures is lacking. It is therefore necessary to change the way of thinking, the priorities and the investment in the field, towards early and extensive measures, as well as to undertake evaluations and research on these same measures.

1 Innledning

Det har vært en økt oppmerksomhet i de siste tiårene rettet mot å forebygge og redusere omfanget og konsekvensene av vold i nære relasjoner, før volden oppstår (DeGue, Valle, Holt, Massetti, Matjasko, & Tharp, 2014; Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, & Lozano, 2002; Saur, Hustad, & Heir, 2011). Handlingsplaner og øvrige tiltak fra myndighetenes side har i økende grad satt vold i nære relasjoner på den politiske agendaen. Myndighetene legger vekt på å arbeide for et tryggere, mer rettferdig og likestilt samfunn. Det forebyggende arbeidet skal styrkes innenfor ulike arenaer og det blir vektlagt å sette forebyggingen inn på et tidlig tidspunkt slik at vi kan hindre at vold oppstår og korrigere holdninger og begynnende voldelig atferd.

Forebyggingsfeltet er komplekst. Det er en rekke aktører som tar initiativ til tiltak[1] for å forebygge vold i nære relasjoner. Tiltakene gjennomføres på ulike måter, på flere arenaer, og med forskjellige målgrupper og tilnærminger. Tiltakene er i mange tilfeller tverrfaglige med formål å styrke kunnskapsgrunnlag og samarbeid mellom faggrupper og instanser. Videre er tiltakene ofte knyttet til tverretatlig og tverrpolitisk samarbeid. Kompleksiteten gjør feltet uoversiktlig. Det er vanskelig å sette klare kriterier for hva som er forebygging og behandling, hva som er kriterier for effektivt forebyggende arbeid og hva som er målrettet arbeid mot vold i nære relasjoner. I tillegg er temaet moralsk, emosjonelt og ideologisk ladet.

1.1 Oppdraget og problemstillinger

Denne rapporten er skrevet på oppdrag fra Justis- og beredskapsdepartementet. Bakgrunnen for oppdraget er det første tiltaket i *Handlingsplan mot vold i nære relasjoner* for 2014–2017, som gir Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) i

1 Tiltak, kurs og program brukes om hverandre, men omhandler tiltak mot vold i nære relasjoner.

oppdrag å innhente kunnskap om gjennomførte og pågående forebyggende tiltak i Norge som har eller antas å ha positiv betydning i arbeidet mot vold i nære relasjoner, og som dermed kan egne seg for videre spredning og nyetablering. I tillegg skal det vises til eksempler på forebyggende tiltak fra andre land.

Det er lite forskning som har evaluert virkningen av forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner i Norge. Det finnes noe forskning i andre land, men dette er ikke tilstrekkelig da det forebyggende arbeidet skjer i en bestemt sosio-kulturell og politisk kontekst. Dette innebærer at denne rapporten har begrensete forutsetninger for å gi forskningsbasert informasjon om virkningene eller resultatene av de forebyggende tiltakene på voldsfeltet. Formålet med rapporten er derfor å innhente kunnskap om *dokumenterte universelle* og *selektive forebyggende tiltak* mot vold i nære relasjoner, som kan egne seg for videre spredning og nyetablering. Universelle tiltak defineres i denne rapporten som forebyggende arbeid som rettes mot hele befolkningen, store befolkningsgrupper eller en spesifikk gruppe, uavhengig av risikonivå og før vold og seksuelle overgrep har oppstått. Selektive tiltak er forebyggende arbeid som rettes mot grupper med kjent og forhøyet risiko for å utsettes for eller utøve vold før volden har oppstått (jf. kapittel 1.4.2). Dokumentasjon innebærer at det må foreligge et skriftlig materiale og en beskrivelse av opplegget som det kan innhentes informasjon fra.

Rapporten har fokus på tiltak som ble funnet gjennom et bredt litteratursøk[2], som det foreligger skriftlig materiale og beskrivelser av, og som iverksettes *før* vold i nære relasjoner har oppstått. I tillegg har prosjektgruppen innhentet supplerende informasjon fra møter med fagpersoner og andre aktører med erfaring og kompetanse på feltet. For å fange opp så mange universelle og selektive tiltak mot vold i nære relasjoner som mulig, har vi etterstrebet en bredere tilnærming som tar hensyn til den helhetlige livssituasjonen mennesker lever i, og ikke kun tiltak som direkte er rettet mot vold.

2 Informasjon om litteratursøket kap. 2.2.

I henhold til oppdraget ble følgende problemstillinger undersøkt:

- Hvilke universelle og selektive forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner i Norge er dokumentert i forskning eller faglitteratur?
- Hvilke prinsipper og kriterier er viktige å ta hensyn til i det videre arbeidet med spredning og nyetablering av forebyggende tiltak i Norge?

I tillegg vil vi i rapporten vise til eksempler på evaluerte forebyggende tiltak fra andre land som kan ha overføringsverdi eller tilpasses til norske forhold.

Etter avtale med oppdragsgiver besluttet vi, på grunn av begrensete ressurser, å ikke inkludere forebyggende tiltak som spesifikt retter seg mot fenomener som kjønnslemlestelse, æresrelatert vold og tvangsekteskap i denne rapporten.

1.2 Økt oppmerksomhet om forebygging av vold i nære relasjoner

Norske myndigheter har i de siste tiårene vært opptatt av å forebygge og redusere omfanget og konsekvensene av vold og seksuelle overgrep i nære relasjoner, noe de har vist gjennom en rekke handlingsplaner, strategier, tiltak og programmer. Fra år 2000 har flere regjeringer lagt frem fem nasjonale handlingsplaner med mål om å forebygge vold i nære relasjoner. Dette er viktige verktøy i arbeidet med å bekjempe vold i nære relasjoner.

Handlingsplanen *Vold mot kvinner* (2000–2003) hadde fokus på økt vern av voldsutsatte, målrettet og samordnet innsats mellom tjenester, heving av kunnskapsnivået i tjenesteapparatet og styrking og videreutvikling av politiets arbeid i voldssaker (Saur et al., 2011). Handlingsplanen *Vold i nære relasjoner* (2004–2007) og handlingsplanen *Vendepunkt* (2008–2011) hadde først og fremst fokus på styrking av kunnskap og kompetanse for samarbeid i hjelpeapparatet, forebygging av volden gjennom holdningsendringer i samfunnet, å sikre nødvendig bistand og beskyttelse til utsatte for

vold og styrking av behandlingstilbudet til personer som utøver vold. Disse handlingsplanene satte familievold og vold mot barn på den politiske agendaen og det ble gjennomført en rekke kampanjer i regi av offentlige etater og frivillige aktører. Videre ble det ble lagt vekt på økt kompetanse i hjelpeapparatet og betydningen av forskning (Justis- og beredskapsdepartementet, 2004, 2008). *Handlingsplan mot vold i nære relasjoner* (2012) videreførte fokuset på forebygging, beskyttelse og bistand for å styrke ivaretakelsen av barn (Justis- og beredskapsdepartementet, 2012).

Den første meldingen til Stortinget om vold i nære relasjoner, *Forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner*, ble lagt frem i 2013 med mål om bedre skolering, samordning, forebygging, avdekking og hjelp (Meld. St. 15 (2012–2013), 2013). Meldingen gir en beskrivelse av tiltak som er gjennomført, identifiserer utfordringer og skisserer linjene for det videre politiske arbeidet med å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner. Videre har Stoltenberg II-regjeringen utarbeidet en strategi for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014–2017), *Barndommen kommer ikke i reprise*. Strategien skal synliggjøre regjeringens politikk, perspektiver og tiltak for å forebygge, beskytte og hjelpe barn og ungdom som utsettes for vold og seksuelle overgrep i og utenfor hjemmet (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2014a).

I 2013 kom den femte handlingsplanen mot vold i nære relasjoner siden årtusenskiftet, *Et liv uten vold (2014–2017)*, som skal styrke den forebyggende innsatsen mot vold i nære relasjoner. Som et ledd i arbeidet med å forebygge og redusere omfanget av vold i nære relasjoner i de siste årene, har myndighetene vært opptatt av å styrke innsatsen når det gjelder forebyggende tiltak rettet mot hele befolkningen eller store befolkningsgrupper. Det påpekes at det er nødvendig å rette forebyggingen inn på et tidlig tidspunkt slik at vi kan hindre at vold oppstår og korrigere holdninger og begynnende voldelig atferd (Justis- og beredskapsdepartementet, 2013). I 2014 ble det lansert en ny tiltaksplan fra Solberg-regjeringen, *En god barndom varer livet ut,* for perioden 2014–2017 som inneholder 43 tiltak for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og

ungdom (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2014b).

I 2016 la regjeringen fram Proposisjon 12 S (2016–2017), som omhandler regjeringens *opptrappingsplan mot vold og overgrep* for perioden 2017 til 2021. Proposisjonen gir en oversikt over tiltak og strategier for å bekjempe vold i nære relasjoner og vold og overgrep mot barn. Opptrappingsplanen legger vekt på at det forebyggende arbeidet mot vold og overgrep skal prioriteres og styrkes innenfor arenaer som skolen, barnehage, familien, helse- og omsorgstjenester, frivillig sektor og lokalsamfunnet. Arbeidet skal styrkes gjennom foreldrestøttende tiltak, og tiltak innenfor helsestasjon og skolehelsetjenesten. Videre blir det lagt vekt på økt kunnskap om vold i flere tjenester, informasjonsmateriell til opplæring om vold i skoler og barnehager, og dialoggrupper om vold i asylmottak (Barne- og likestillingsdepartementet, 2016).

1.2.1 Internasjonale forpliktelser

I tillegg til myndighetenes handlingsplaner, strategier, tiltak og programmer, har Norge sluttet seg til en rekke internasjonale konvensjoner som gir føringer for forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner:

- Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen
- FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter
- FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter
- FNs konvensjon om avskaffelse av alle former for diskriminering av kvinner
- FNs konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne
- FNs konvensjon om barnets rettigheter
- Europarådskonvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner (Istanbul-konvensjonen).

Konvensjonene er alle inkorporert i norsk lovgivning gjennom menneskerettighetsloven og gjelder således som norsk lov (Barne-,

likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2006; Menneskerettsloven, 1950). I barnekonvensjonens artikkel 19 blir det vektlagt at Norge skal forebygge alle former for fysisk eller psykisk vold, skade eller misbruk, vanskjøtsel eller forsømmelig behandling, mishandling eller utnytting, herunder seksuelt misbruk.[3] Det forebyggende arbeidet overfor barn og unge handler om samfunnets evne til å se de unge og å ta deres utfordringer på alvor. Hensynet til barnets beste skal være et grunnleggende hensyn ved alle handlinger som berører barn (Barne- og familiedepartementet, 2003). Videre inneholder den nye Europarådskonvensjonen om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner forpliktelser for arbeidet. Norge undertegnet Europarådskonvensjonen, heretter omtalt som Istanbul-konvensjonen, i juli 2011 og den ble ratifisert i juli 2017 (Istanbul-konvensjonen, 2011).

1.3 Kartlegginger

Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) har utarbeidet en rekke rapporter hvor forebygging av vold i nære relasjoner er et sentralt tema. Rapportene omhandler kunnskapsstatus på feltet, og beskriver utfordringer og begrensninger i kunnskap om forebygging av vold i nære relasjoner. Det fremkommer at det finnes en rekke forebyggende tiltak i Norge, men at det er få av tiltakene som er evaluert og det er lite dokumentasjon av effekten av tiltakene. Det anbefales å gjennomføre systematiske evalueringer av de tiltak som utvikles og gjennomføres, og videreføre de som får positiv evaluering (Mossige & Dyb, 2009; Neumayer, Meyer, & Sveaass, 2008; Saur et al., 2011).

En kartlegging av tiltak rettet mot voldsforebygging i Norge viser at tiltakene i all hovedsak er drevet i offentlig regi eller av frivillige organisasjoner med offentlig støtte. Med hensyn til tiltak for barn og ungdom blir det anbefalt å ta hensyn til at noen grupper er mer utsatt for vold og overgrep som følge av tilstedeværelsen av andre problemer i familien. Det kan være foreldre som er psykisk syke, har

3 http://barneombudet.no/for-voksne/barnekonvensjonen/hele-barnekonvensjonen/#19

rusproblemer eller økonomiske problemer samt barn og unge med innvandrerbakgrunn. Anbefalte tiltak er at ungdom involveres i det forebyggende arbeidet, og får hjelp til å utvikle relasjonell kompetanse[4] for å unngå situasjoner med risiko for bruk av makt og vold. Det foreslås implementering av skole- og undervisnings-programmer som gjennomføres over flere år og som inkluderer ungdom i refleksjoner om blant annet sosiale roller og kulturelle innsikter. Det er behov for å utvide fokuset for forebygging av seksuelle overgrep mot barn fra tiltak som retter seg mot barnet, til å utvikle tiltak rettet mot foreldrene, profesjonelle og befolkningen generelt. Det er behov for å koordinere det forebyggende arbeidet som blir iverksatt, og systematisk å evaluere utfallet og langtids-effekten av tiltakene (Glad, Øverlien, & Dyb, 2010). Når det gjelder tiltak for minoritetsforeldre blir det anbefalt å gi systematisk opplæring av fagpersoner, implementere tiltak for foreldre i asylmottak og å rette fokuset mot foreldrerollen, oppdragelse og integrering i det norske samfunnet (Neumayer et al., 2008).

1.4 Forebyggende tiltak

Forebyggende tiltak kan beskrives som å organisere målrettede programmer, innsatser og prosesser som blir iverksatt for å hindre at vold i nære relasjoner viser seg før det gir seg til kjenne (Centers for Disease Control and Prevention, 2004; Dalgard et al., 2011; SOU 2015:55, 2015). For å hindre vold i nære relasjoner er det nødvendig å forstå hvilke faktorer som påvirker forekomsten. Det forebyggende arbeidet handler derfor om å identifisere faktorer hos personer eller i miljøer som øker risikofaktorer eller reduserer beskyttelsesfaktorer i forekomsten av vold i nære relasjoner (kapittel 1.4.3). Arbeidet har som målsetting å endre forhold som er eller kan bli problem-skapende, slik at det er mindre risiko for at problemet blir reelt (Centers for Disease Control and Prevention, 2004). På denne måten kan forebyggende arbeid redusere behovet for mer inngripende tiltak

4 Relasjonell kompetanse handler om å kunne tilpasse egen atferd til de ulike personer man omgås og til de ulike situasjoner man er i. Faktorer som kan påvirke er evnen til å forstå den situasjonen man er i, forståelse for roller man inntar, og det å kunne observere og ikke minst kunne tolke signaler for å kunne tilpasse seg den personen man samhandler med (Schibbye, 2002).

og spare enkeltindivider og samfunnet for store menneskelige og økonomiske kostnader. Dette krever tidlig innsats og langsiktig arbeid. Denne rapporten skiller mellom forebygging og behandling eller intervensjon. Forebygging inkluderer tiltak som settes i verk før vold i nære relasjoner har oppstått. Behandling eller intervensjon er det som settes i verk etter at vold i nære relasjoner har oppstått (kapittel 1.4.2).

Tidlig forebyggende arbeid kan deles inn i to områder. Det første området er den *generelle innsatsen* og de grunnleggende politiske føringer som bygger opp samfunnet med gode og trygge oppvekstvilkår, utdanning og arbeid for alle, gode levekår, utjevning av sosiale forskjeller og likestilling mellom kjønnene. Minst like viktig er det å legge til rette for et inkluderende samfunn med toleranse for mangfold og å forhindre marginalisering av individer og grupper. Den generelle innsatsen kan også omtales som *fremmende arbeid* der fokuset er på å øke forekomsten av positive aspekter som er av betydning for individets totalbehov, fysiske og psykiske helse og trivsel. Det fremmende arbeidet er en del av en bredere satsning for å forhindre vold i nære relasjoner, blant annet ved å sikre at voksne og barn har gode sosiale relasjoner og tilstrekkelig med ressurser i møte med hverdagslivets krav (Dalgard et al., 2011; Krug et al., 2002; SOU 2015:55).

Det andre området er *det målrettede forebyggende arbeidet* med konkrete satsninger, tiltak og aktiviteter mot vold i nære relasjoner. Målet med tiltakene er at inngripen skal skje tidlig og reaksjonen skal komme raskt for å forhindre en uheldig utvikling. Den målrettede innsatsen må ses i sammenheng med den generelle innsatsen som handler om hvordan vi organiserer samfunnet vårt, og hvordan vi ivaretar sårbare individer og familier. Både det generelle og målrettede arbeidet er viktig for å være i forkant og forhindre at vold i nære relasjoner finner sted, snarere enn å reparere i etterkant. Denne rapporten omhandler ikke generelle velferdstiltak som tar sikte på å redusere omfanget av problemer på samfunnsnivå relatert til økt risiko for vold i nære relasjoner, men den målrettede- og brede forebyggende innsatsen (Dalgard et al., 2011; Krug et al., 2002; SOU 2015:55).

1.4.1 Aktører i det forebyggende arbeid mot vold i nære relasjoner

Det forebyggende arbeidet mot vold i nære relasjoner er et samfunnsansvar som er forankret i en rekke lover og fordelt på mange offentlige tjenester og aktører med ulik ansvarfordeling, herunder offentlige og frivillige aktører, familier, nærmiljø og lokalsamfunnet. Virksomheter som er rettet mot alle i befolkningen eller større grupper i befolkningen er omfattet av et generelt lovverk. I tillegg er det særlover som regulerer virksomheter som for eksempel barnevernloven[5], krisesenterloven[6] og helse- og omsorgstjenesteloven[7]. I det følgende beskrives aktører i det forebyggende arbeidet mot vold i nære relasjoner som omtales i denne rapporten. Dette er ikke en uttømmende liste, og det vil være flere andre aktører som er viktige i det forebyggende arbeidet.

Kommunens helse- og omsorgstjenester skal bidra i kommunens folkehelsearbeid. Kommunen skal tilby:

- helsefremmende og forebyggende tjenester
- svangerskaps- og barselsomsorgstjenester
- hjelp ved ulykker og akutte situasjoner
- utredning, diagnostisering og behandling
- sosial, psykososial og medisinsk habilitering og rehabilitering
- andre helse- og omsorgstjenester.

I det forebyggende og helsefremmende arbeidet skal helse- og omsorgstjenestene gi opplysning, råd og veiledning til innbyggerne for å fremme helse og forebygge sykdom, skade og sosiale problemer. Helse- og omsorgstjenestene skal være i stand til og ha særlig oppmerksomhet rettet mot å forebygge, avdekke og avverge vold og seksuelle overgrep (Helse- og omsorgstjenesteloven, 2011).

Barnehagene skal ifølge barnehageloven[8] være helsefremmende og forebyggende, og bidra i arbeidet til å utjevne sosiale forskjeller.

5 https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-07-17-100
6 https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-06-19-44
7 https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2011-06-24-30
8 https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-64

Barnehagen skal i samarbeid med foresatte fremme en allsidig utvikling ved å ivareta barnets behov for omsorg og lek og fremme læring og dannelse. *Skolene* skal ifølge opplæringsloven[9] sørge for at elever utvikler kunnskap, kompetanse og holdninger for å kunne mestre livet og delta i arbeid og fellesskap i samfunnet. Elevene skal ha et godt fysisk og psykososial miljø som fremmer helse, trivsel og læring (Departementene, 2013).

Politiet skal ifølge politiloven[10] sørge for at loven blir overholdt og drive forebyggende og hjelpende virksomhet, som et ledd i samfunnets innsats for å fremme innbyggernes rettsikkerhet, trygghet og velferd. Politiets overordnede oppgave er å forebygge og motvirke straffbare handlinger. I tillegg skal politiet organisere og drive forebyggende virksomhet for å påvirke og endre forhold som medfører ulovlige handlinger eller tilstander. Politiet er forpliktet til å ta initiativ til opprettelse av politiråd[11] med landets kommuner for å bidra til forebygging og trygghet (Departementene, 2013).

Det statlige familievernet er et lavterskeltilbud i førstelinjetjenesten som skal tilby behandling og rådgivning til personer som opplever vanskelige forhold, konflikter eller kriser i familien. Tjenesten kan ofte bidra i saker hvor personer er i fare for eller allerede har utøvd eller blitt utsatt for vold. Familievernet skal tilby mekling ved samlivsbrudd og foreldretvister, individuelle samtaler, parterapi, familieterapi, samtaletilbud til barn, kurs for foreldre med barn med spesielle behov, sinnemestring og gruppebaserte samtaler (Justis- og beredskapsdepartementet, 2014–2017). I en utredning av familievernets forebyggende oppgaver, blir det anbefalt at familievernet burde få en kompetanserolle i arbeidet mot relasjonelle vansker i familien (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2017a; Meld. St. 24 (2015–2016), 2016).

Den kommunale barneverntjenesten skal avdekke og sette i gang tiltak ved sosiale og emosjonelle problemer, omsorgssvikt og

9 https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61
10 https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1995-08-04-53
11 Se informasjon om politiråd kapittel 3.4.7.

atferdsproblemer, for å unngå mer varige problemer. Offentlige ansatte skal uten hinder av taushetsplikt, gi opplysninger til kommunens barneverntjeneste når et barn har vist alvorlige atferdsvansker, når det er grunn til å tro at et barn blir mishandlet i hjemmet eller det foreligger andre former for alvorlig omsorgssvikt. Opplysningsplikten gjelder for alle instanser og tjenester samt organisasjoner og private som utfører oppgaver for stat kommune eller fylkeskommune (Barne- og familiedepartementet, 2005). I tillegg kan barneverntjenesten gi råd og veiledning til ansatte i offentlige tjenester dersom det er bekymring for et barn eller en ungdom (Departementene, 2013).

Krisesentrene har siden 1980-tallet vært sentrale i påvirknings-arbeidet mot vold i nære relasjoner og har bidratt til å legge press på myndigheter og fagmiljøer, og til at kunnskap om vold mot kvinner ble satt på den politiske agendaen. I tillegg har Krisesenter-sekretariatet vært en bidragsyter i det forebyggende arbeidet mot vold gjennom informasjonsarbeid, påvirkningsarbeid knyttet til lovgivning, undervisning, kurs og kampanjer. Krisesenteret er et tilbud til personer som er utsatt for vold eller overgrep fra en partner, familie eller andre i nære relasjoner, men også for personer som opplever trusler og trenger beskyttelse, sikkerhet, råd og veiledning. I 2016 var det til sammen 47 krisesentertilbud i Norge.[12] Fra 2010 fikk kommunene et lovpålagt ansvar for å ha et krisesentertilbud etter krisesenterloven[13] (Holt, Nilsen, Moen, & Askeland, 2016; Saur et al., 2011).

Alternativ til Vold (ATV) er en privat stiftelse med offentlige tiltak og et behandlingstilbud som skal stanse pågående vold, forhindre gjentakelse av vold og eskalering av vold. ATV driver også fore-byggende arbeid mot vold i nære relasjoner på et selektivt fore-byggingsnivå. Målsettingen varierer med andre ord fra å gi hjelp og behandling, til å drive med forebyggende arbeid for personer som er i risikogrupper. ATV er et behandlingstilbud til voksne som utøver vold, og til alle medlemmer av familien: voksne og barn som er utsatt

12 https://www.bufdir.no/
13 https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-06-19-44

for vold, og ungdommer med volds- og aggresjonsproblemer. De tilbyr individualterapi, gruppeterapi, konsultasjon og veiledning (Askeland, Lømo, Strandmoen, Heir, & Tjersland, 2012; Kallevik, 2007). Utover det kliniske arbeidet driver ATV-kontorene også med kunnskapsutvikling, kunnskapsformidling og forebyggende prosjekter mot vold, herunder dialoggrupper på asylmottak, foreldrekurset *Bryt voldsarven*, undervisningsprogrammet *Si det som det er* og gruppetilbudet *Rødt kort-prosjektet*.

Mange aktiviteter og tiltak mot vold i nære relasjoner i Norge er drevet av frivillige organisasjoner med offentlig støtte (Saur et al., 2011).[14] Disse virksomhetene spiller en viktig rolle i det forebyggende arbeidet uten at dette er regulert i lov og regelverk. Oppsøkende tjenester, frivillige organisasjoner, fritidsklubber og familiesentre er eksempler på dette. Denne type lavterskeltilbud kan spille en viktig rolle for eldre, voksne, barn, ungdom og familier, blant annet gjennom å tilby møteplasser og sosialt fellesskap. De sørger også for særlige tilbud for utsatte grupper.

1.4.2 Universelle, selektive og indikative tiltak

Forebyggende tiltak blir ofte gruppert i tre kategorier basert på stadier i problemforløpet hvor forebyggende tiltak kan iverksettes: *primær-, sekundær-* og *tertiærforebygging*. Primærforebyggende tiltak er ment for å nå alle voksne, eldre, barn, ungdommer og familier. De skal forhindre at problemer oppstår i befolkningen. Sekundærforebyggende tiltak er rettet mot avgrensete risikogrupper som er særlig sårbare for å bli utsatt for eller utøve vold og seksuelle overgrep. Tertiærforebyggende tiltak er ment for å hindre eller begrense en forverring av problemer etter at problemet har manifestert seg (Krug et al., 2002).

En tilsvarende inndeling av forebyggende tiltak identifiserer tre nivåer for forebygging rettet mot bestemte målgrupper basert på risikonivået[15] for at vold i nære relasjoner finner sted: *universelle,*

14 Se oversikt over tiltak i Vedlegg 7–13.
15 Risiko- og beskyttende faktorer beskrives nærmere i kapittel 1.4.3.

selektive og *indikerte tiltak* (Mrazek & Haggerty, 1994; Nation et al., 2003). Denne kategorisering benyttes videre i denne rapporten.

Figur 1.1 Tre forebyggende nivåer mot vold i nære relasjoner[16]

Universell forebygging	**Selektiv forebygging**	**Indikativ forebygging**
Tiltak rettet mot *alle* uavhengig av risikonivå. Skal forebygge vold/ overgrep før det oppstår	Tiltak rettet mot *avgrensede grupper* med forhøyet risiko for å utsettes for eller utøve vold. Skal forebygge vold/ overgrep før det oppstår	Tiltak rettet mot *enkeltpersoner* som har erfaring med vold. Settes inn etter at volden har oppstått
Mål: hindre at problemer oppstår	**Mål**: hindre at risikofaktorer utvikles til alvorlige problemer	**Mål**: Begrense konsekvensene og tilleggsproblemer, hindre forverring og snu utviklingen
Resultater: kan ha stor betydning for samfunnet	**Resultater**: kan ha stor betydning den enkelte person/en gruppe	**Resultater**: kan ha stor betydning for den enkelte person
Eksempler på slike tiltak: holdningsarbeid, kampanjer, aksjoner og informasjonsmateriell	**Eksempler på slike tiltak**: oppsøkende virksomhet til sårbare grupper og foreldrestøttende program	**Eksempler på slike tiltak**: oppsøkende virksomhet til sårbare grupper, behandling og intervensjoner

Universelle tiltak er forebyggende arbeid som rettes mot hele befolkningen, store befolkningsgrupper eller en spesifikk gruppe knyttet til kjønn eller alder. Tiltakene er uavhengig av risikonivå og gjennomføres proaktivt som et generelt forebyggende arbeid *før vold og seksuelle overgrep har oppstått*. Dette innebærer at tiltakene settes inn uten at problemer er antatt eller avdekket. Tiltakene kan i prinsippet komme alle i den aktuelle befolkningen eller befolkningsgruppen til gode. Målet for tiltakene er å hindre at vold i nære relasjoner oppstår. Eksempler på universelle forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner er holdningsarbeid, kampanjer, aksjoner, skoleprogram og informasjons- eller undervisningstiltak knyttet til gode relasjoner, seksuell helse, overgrep og vold (Krug et al., 2002; Mrazek & Haggerty, 1994; SOU 2015:55).

16 Figuren er utviklet med utgangspunkt i de tre voldsforebyggende nivåene som presenteres i SOU 2015:55, s. 127.

Selektive tiltak er forebyggende arbeid som rettes mot grupper med kjent og forhøyet risiko for å utsettes for eller utøve vold. Risikofaktorene kan være knyttet til individet eller miljøet, og *tiltakene gjennomføres proaktivt før volden har oppstått.* Målet for tiltakene er å hindre at identifiserte risikofaktorer utvikler seg til alvorlige problemer. Eksempler på selektivt forebyggende tiltak er oppsøkende virksomhet til familier hvor det er risiko for omsorgssvikt og foreldrestøttende program for omsorgsgivere som selv har vært utsatt for vold og overgrep i barndommen og som er redd for å videreføre voldsarven til sine barn. Et annet eksempel er seksuell helseopplysning som tilpasses og rettes mot grupper som er sårbare for å utvikle seksuelle helseproblemer, som barn og ungdom med problematisk seksuell atferd eller som har alvorlige atferdsproblemer (Krug et al., 2002; Mrazek & Haggerty, 1994; SOU 2015:55).

Indikative tiltak er forebyggingstiltak rettet mot personer, familier eller grupper som har stor risiko for å bli utsatt for eller utøve vold, eller som allerede har utøvd eller blitt utsatt for vold eller seksuelle overgrep. *Tiltakene gjennomføres etter at volden har oppstått* og har som mål å forebygge gjentakelse av vold og hindre ytterligere vold og overgrep, både innenfor det aktuelle forholdet og ved senere relasjoner. Dette vil si at tiltaket tar sikte på å begrense konsekvensene og tilleggsproblemer, hindre forverring og snu utviklingen (Institute of Medicine & Committee on Prevention of Mental Disorders, 1994; Krug et al., 2002). Denne formen for forebygging er viktig for å stanse pågående vold, forhindre gjentakelse av vold og utrygghet i hjemmet og minske risikoen for at barn som opplever vold i familien vokser opp til selv å bli utsatt for eller til å utøve vold (Gillham, Shatté, & Freres, 2000). Eksempler på indikative tiltak er behandlings-, rådgivnings- og hjelpetilbud, og risikoverktøy som *Spousal Assault Risk Assessment Guide (SARA)* som skal vurdere hvor alvorlig volden er, hvilken risiko som finnes for fremtidige voldshandlinger og hvilke tiltak som skal iverksettes for å forhindre nye voldsepisoder (SIFER, 2017).[17]

17 http://sifer.no/verktoy/detalj/sara-v3

Nivåene viser at forebygging av vold i nære relasjoner kan skje på flere stadier. Tiltakene kan settes i verk før og etter at vold eller overgrep har oppstått. På de to første stadiene er målet å gjennomføre forebyggende arbeid før vold og seksuelle overgrep har oppstått. Sentrale arenaer her kan være helsestasjon, barneverntjenesten, leger, skoler og barnehager. Det siste stadiet handler om å stoppe pågående vold, bistå den voldsutsatte og gi et behandlings- eller hjelpetilbud til den som utøver vold. Det forebyggende arbeidet på dette stadiet vil innebære både å tilrettelegge for et godt og helhetlig tilbud, og å komme i kontakt med de som er utsatt og som utøver vold og seksuelle overgrep som ikke selv kontakter hjelpeapparatet. Sentrale arenaer her kan være offentlige helsetilbud og omsorgstjenester, politi, barnevern, krisesentre og frivillige og private aktører.

1.4.3 Risiko- og beskyttende faktorer

Forskningsbasert kunnskap om risiko- og beskyttelsesfaktorer er viktig i det forebyggende arbeidet for å kunne utforme tiltak basert på en god forståelse av hva som skaper vold. Begrepet risikofaktorer er en fellesbetegnelse som brukes om forhold som øker faren for at personer blir utsatt for eller utøver vold. Tilsvarende brukes begrepet beskyttelsesfaktorer om forhold som demper risikoen for å bli utsatt for eller utøve vold når risikofaktorer er til stede (Dalgard et al., 2011; Krug et al., 2002).

Det finnes ingen enkel forklaring på hvorfor noen blir utsatt for eller utøver vold i nære relasjoner, og det finnes flere teoretiske modeller[18] som forsøker å beskrive årsakene. De teoretiske modellene bidrar til en bedre forståelse av vold i nære relasjoner og hjelper fagpersoner til å utvikle tiltak som kan redusere risikofaktorer eller øke beskyttelsesfaktorer. I denne rapporten er det valgt å bruke en økologisk modell fordi den gir muligheten til å inkludere risiko- og beskyttelsesfaktorer fra flere områder og felt. Forholdene som påvirker risikoen for å utsette for vold og seksuelle overgrep, kan deles inn i tre hovedkategorier: individuelle faktorer, relasjonelle

18 Blant annet biologiske, psykologiske, kulturelle og strukturelle, bl.a. feministiske modeller.

og samfunnsmessige faktorer som påvirker vold i nære relasjoner (Centers for Disease Control and Prevention, 2004; Krug et al., 2002).

Individuelle risikofaktorer er knyttet til biologi og personlig historie. Dette kan være faktorer som alder, kjønn[19], disposisjon for aggressivitet, holdninger som støtter vold og overgrep, lav grad av impulskontroll og andre antisosiale tendenser (Dalgard et al., 2011). Når det gjelder individuelle karakteristika hos foreldre kan psykiske helseproblemer, lav utdanning, lav sosioøkonomisk status, alkohol- og rusmisbruk, psykiske lidelser og egne opplevelser med overgrep i barndommen øke risikoen for å utsette egne barn for vold og overgrep (Brown, Cohen, G., & Salzinger, 1998; Gilbert et al., 2009).

Tiltak mot individuelle faktorer kan rettes mot kunnskap om vold og konsekvenser av vold, sosiale og kognitive ferdigheter og personers oppfatninger og holdninger, og det brukes ofte tilnærminger som rådgivning, terapi og opplæring (Centers for Disease Control and Prevention, 2004; Powell, Mercy, Crosby, Dahlberg, & Simon, 1999). Universelle og selektive tiltak knyttet til individuelle faktorer kan være diskusjonsgrupper om barns utvikling og betydningen av god tilknytning, diskusjonsgrupper om respektfulle relasjoner og grupper for personer med volds- og aggresjonsproblemer.

Relasjonelle faktorer er knyttet til forhold mellom partnere, kjærester, barn og foresatte, og andre nære familiemedlemmer som kan påvirke en persons atferd og erfaringer (Krug et al., 2002). Relasjonelle faktorer som øker sannsynligheten for vold i nære relasjoner kan være et miljø med holdninger som støtter vold og overgrep, familiemiljøer som ikke er følelsesmessig støttende og miljøer som er fysisk voldelige eller sterkt patriarkalske (Centers for Disease Control and Prevention, 2004; Powell et al., 1999). Det er flere forhold i familien som kan knyttes til vold og seksuelle overgrep mot barn: høyt konfliktnivå mellom foreldrene (Fergusson, Linskey, & Horwood, 1996; Salzinger, Feldman, Hammer, & Rosario, 1992),

19 «Kjønn» kan også ses som en relasjonell eller samfunnsmessig faktor, og knyttes til ulikhet i maktforhold mellom kjønnene som en risikofaktor for vold.

manglende sosial støtte mellom familiemedlemmer (Whipple & Webster-Stratton, 1991), dårlig tilknytning mellom foreldre og barn, samt fysiske, utviklingsmessige eller psykiske helseproblemer hos et familiemedlem (Butchart, Phinney Harvey, Mian, Furniss, & Kahane, 2006).

Tiltak mot relasjonelle faktorer er blant annet familieterapi, foreldreveiledning, ferdighetstrening og å involvere personer i omgivelsene, såkalte *bystanders*. Universelle og selektive tiltak knyttet til relasjonelle faktorer kan være diskusjonsgrupper for å endre normer i grupper som støtter og opprettholder vold. Det kan også være å samtale med ungdom om vold og overgrep i skoler.

Samfunnsmessige faktorer kan knyttes til forhold i familier, skoler, barnehager, arbeidsmiljø, bomiljø, nærmiljø og sosiale nettverk. Faktorene kan også være relatert til levekår, likestilling, religiøse og kulturelle trossystemer, samfunnsnormer, og sosial og økonomisk politikk som skaper og opprettholder skiller og spenninger mellom befolkningsgrupper. For eksempel er voldtekt mer vanlig i kulturer som fremmer menns seksuelle privilegier og støtter en ideologi om mannlig overlegenhet (Krug et al., 2002). Samfunnsmessige risikofaktorer kan også være alvorlige livshendelser og ekstreme påkjenninger (ibid.). For eksempel kan enslige mindreårige asylsøkere, barn i flyktningfamilier og voksne flyktninger ha vært utsatt for store belastninger i sitt opprinnelsesland eller under flukten, og kan være mer utsatt mens de bor på mottak og venter på vedtak om opphold. Å leve under slike forhold kan skape en utrygghet og usikkerhet, som igjen skaper grunnlag for å utøve vold på grunn av frustrasjon (Berg, 2015; NOU 2017:12, 2017).

Tiltak mot samfunnsmessige faktorer involverer ofte samarbeid mellom flere parter for å endre lover og politikk knyttet til vold i nære relasjoner. Endringsarbeidet kan være relatert til fattigdom, sosial ulikhet og fordelingspolitikk, arbeidsledighet og likestilling, helseomsorg, rettssystemer og tilgjengelighet av alkohol. Arbeidet innebærer å identifisere samfunnsnormer som skaper eller opprettholder vold og overgrep, og å identifisere strategier som endrer disse normene (Aas, 2013; Butchart et al., 2006; Centers for

Disease Control and Prevention, 2004; Powell et al., 1999). Målet med det forebyggende arbeidet er å legge til rette for et godt samfunn, på både strukturelt, relasjonelt og individuelt nivå slik at vold i nære relasjoner ikke oppstår.

1.5 Vold i nære relasjoner

Definisjonen av vold og vold i nære relasjoner påvirker hvilke forebyggende tiltak som blir omtalt i denne rapporten og hvordan de forebyggende tiltakene blir beskrevet. Forståelsen av begrepet vold varierer mellom individer, grupper og samfunn og er ulik avhengig av hvilket perspektiv man legger til grunn. I faglitteraturen er det utviklet flere definisjoner og kategorier av vold for å fange opp ulike sider ved, årsaker til og konsekvenser av fenomenet. Vold er et komplekst sosialt fenomen og slike beskrivelser er viktige verktøy i arbeidet med å håndtere, forstå og forebygge vold.

Verdens helseorganisasjon, WHO, definerer vold som:

> *Tilsiktet bruk av fysisk tvang eller makt, faktisk eller ved hjelp av trusler, rettet mot en selv, andre enkeltpersoner, en gruppe eller samfunn, som enten resulterer i eller har en stor sannsynlighet for å resultere i skade, død, psykisk skade, mangelfull utvikling eller deprivasjon* (Krug et al., 2002, s. 5).

Denne definisjonen dekker flere typer handlinger, som fysisk vold og trusler, og konsekvenser som psykiske skader og deprivasjon samt fysisk skade og død. Definisjonen bruker begrepet *makt* i tillegg til begrepet *fysisk tvang* og utvider den tradisjonelle forståelsen av begrepet vold ved å inkludere alle former for fysisk, seksuell og psykologisk vold, omsorgssvikt samt voldelige handlinger rettet mot en selv, inkludert selvmord.

Oppdraget som ligger til grunn for denne rapporten er avgrenset til *vold i nære relasjoner*. Dette innebærer at rapporten ikke omfatter tiltak mot vold og seksuelle overgrep i det offentlige rom, kollektiv vold utført mot grupper eller selvpåført vold. I stedet er det valgt en tilnærming til begrepet *nære relasjoner* som favner den volden som

ofte utøves i det skjulte, er gjentakende og der de som blir utsatt for volden er betydningsfulle i hverandres liv ved at det er en felles historie, gjensidige forpliktelser og avhengighet.

Vold i nære relasjoner defineres ofte som vold mot partner, barn, søsken, foreldre, besteforeldre og andre i rett opp- eller nedadstigende linje samt adoptiv-, foster- og steforhold. Definisjonen inkluderer vold mot nåværende og tidligere partner, i likekjønnede og ulikekjønnede parforhold og uavhengig av etnisk bakgrunn og funksjonsevne. Kategorien kan også omfatte kjæreste- og nære vennskapsbånd samt langvarige omsorgs- og pleierelasjoner. De sistnevnte behandles ikke i denne rapporten.

Vold kan inkludere mange typer voldshandlinger. Verdens helseorganisasjons definisjon lister opp fire hovedgrupper av vold: fysisk, seksuell og psykologisk vold samt omsorgssvikt. I tillegg defineres det å oppleve foreldres vold mot hverandre eller mot andre barn i familien som en form for psykologisk vold mot barn, også der barnet ikke blir direkte utsatt (Aakvaag, Thoresen, & Øverlien, 2016; Gilbert et al., 2009). De ulike formene for vold opptrer ofte sammen. Dette innebærer at flere dimensjoner kan være til stede samtidig eller over tid i en familie eller et parforhold der det utøves vold (Cicchetti & Toth, 2005; Gilbert et al., 2009).

Fysisk vold defineres som enhver fysisk handling som skader, smerter, skremmer, krenker eller kontrollerer et annet menneske. Den fysiske volden kan inndeles etter voldens alvorlighet (Isdal, 2000). Thoresen og Hjemdal (2014) skiller mellom mindre alvorlig og alvorlig fysisk vold. Dette omtales videre i denne rapporten som mild og grov vold. Såkalt mild vold inkluderer for eksempel slag med flat hånd, dytting, lugging og klyping samt å holde noen fast som ved fysisk kontrollerende vold. Eksempler på grov vold kan være slag med knyttet neve, spark, bruk av våpen, kvelertak og forgiftning. Risting av sped- og småbarn regnes alltid som alvorlig vold som følge av risikoen for *Shaken Baby Syndrome* (Janson, Jernbro, & Långberg, 2011).[20] Inndelingen ut fra alvorlighet viser til i hvilken

20 Dette betegnes i nyere litteratur som *abusive head trauma* (Narang & Clarke, 2014).

grad handlingen kan føre til fysisk skade, og forteller ikke nødvendigvis noe om i hvilken grad handlingen kan føre til andre ettervirkninger. I denne sammenhengen må det påpekes at voldshandlingens psykologiske skadepotensiale er avhengig av flere faktorer enn potensialet for fysisk skade, og en slik inndeling betyr heller ikke at for eksempel barn ikke tar skade av å oppleve såkalt mindre alvorlig vold (Aakvaag et al., 2016).

Seksuell vold defineres som «alle handlinger rettet inn mot en annen persons seksualitet, som gjennom at de smerter, skader, skremmer eller krenker, får denne personen til å gjøre noe mot sin vilje eller slutte å gjøre noe den vil» (Isdal, 2000, s. 45). Betegnelsen seksuelle overgrep er «et overordnet begrep som dekker alle former for seksuelle krenkelser» (Myhre, Thoresen, & Hjemdal, 2015, s. 28), og inkluder et vidt spekter av nedbrytende og krenkende handlinger, som trakassering og krenkelser, via press til seksualitet, til fullbyrdet voldtekt (Borgen et al., 2011; Isdal, 2000; Øverlien, 2012).

Psykologisk vold defineres som «alle måter å skade, skremme eller krenke på som ikke er direkte fysiske i sin natur, eller måter å styre eller dominere andre på ved hjelp av en bakenforliggende makt eller trussel» (Isdal, 2000, s. 49). Psykologisk vold kan deles inn i undergruppene: direkte trussel om noe som kan komme til å skje, indirekte trussel som formidler potensielle voldelige konsekvenser uten at det formidles eksplisitt, degraderende og ydmykende atferd der en person krenkes psykisk, kontroll over andres liv ved bruk av makt eller trussel, utagerende sjalusi for å skremme eller kontrollere andre, indirekte eller direkte isolering for å innskrenke en persons handlingsrom eller livsrom samt emosjonell vold for å gjøre at en person føler seg mindre betydningsfull (Isdal, 2000).

Omsorgssvikt kan være både fysisk og psykisk og betegner en tilstand der det er mangel på nødvendige omsorgshandlinger og der grunnleggende behov ikke blir møtt. Omsorgssvikt gjelder for relasjoner der personer er i en avhengighetsposisjon, for eksempel barn og pleietrengende voksne som er helt avhengig av foreldre eller andre omsorgspersoner for å overleve, vokse og trives (Aakvaag et al., 2016).

Filleristing av spedbarn er en alvorlig form for fysisk mishandling av barn (Myhre, 2014). Årsaken til volden kan være slitne og frustrerte pårørende som etter lengre tids stress og problemer mister fatningen og utøver fysisk vold mot sitt barn. Både egenskaper hos barnet og familien kan gi økt skaderisiko hos småbarn. Gutter og barn med forsinket utvikling av finmotorikk og oppmerksomhetssvikt har størst risiko for å bli utsatt for filleristing. Andre risikofaktorer er ung alder hos mor, dårlig familieøkonomi, psykiske vansker hos mor og å ha eldre søsken. Videre oppgir mødre som har opplevd emosjonelle, fysiske eller seksuelle overgrep før fylte 18 år om mer uro og oppmerksomhetssvikt hos barna sine da de var tre år enn de som ikke har opplevd overgrep (Myhre, 2014). Dette innebærer at mødres utsatthet for emosjonelle, fysiske og seksuelle overgrep er en bakgrunnsfaktor som kan øke risikoen for filleristing.

1.6 Omfanget av vold i nære relasjoner

Omfanget av vold i nære relasjoner er vanskelig å fastslå, men vi kan allikevel fastslå at det er et betydelig problem i Norge. Det er imidlertid store mørketall og definisjonen og forståelsen av vold i nære relasjoner endrer seg over tid. Dette vil også påvirke omfangstall og målinger på ulike tidspunkt.

I den nasjonale forekomststudien av vold og voldtekt i Norge ble det konkludert med at «alvorlig fysisk vold og grove seksuelle overgrep rammer en betydelig del av befolkningen, og for mange starter volden i tidlig barnealder»[21] (Thoresen & Hjemdal, 2014, s. 19). Litt over en fjerdedel av alle kvinnene og en tredjedel av mennene hadde opplevd mindre alvorlig fysisk vold fra foresatte i barndommen, så som å ha blitt ristet eller slått med flat hånd (Thoresen & Hjemdal, 2014). Fem prosent av respondentene oppga å ha blitt utsatt for alvorlig fysisk vold av foresatte, som å bli slått med knyttneve eller banket opp (ibid.). Ved forekomst av alvorlig fysisk vold fra foresatte viste resultatene at 7,4 prosent av kvinnene og 2,1 prosent av mennene også rapporterte at de hadde blitt utsatt for et seksuelt

21 Disse resultatene omhandler all vold, ikke bare i nære relasjoner.

overgrep før fylte 18 år.[22] Velferdsforskningsinstituttet NOVA fant i en undersøkelse av 18 og 19-åringer at i alt 21 prosent av ungdommene hadde opplevd fysisk vold fra minst én forelder i løpet av oppveksten, mens andelen som hadde opplevd grov vold fra minst én forelder (dvs. slag med knyttneve, gjenstand, fått juling), var på seks prosent (Mossige & Stefansen, 2016).

Når det gjelder seksuelle handlinger fra noen som var minst fem år eldre i løpet av barndommen, har omtrent ti prosent av norske kvinner og tre prosent av norske menn opplevd dette (Thoresen & Hjemdal, 2014). For omtrent fire prosent av kvinner og to prosent av menn innebar dette penetrasjon, altså seksuell omgang. De aller fleste kjente den som begikk overgrepet. Seksuell omgang før 13 år skjedde i mange forskjellige relasjoner, og de viktigste gruppene av de som begikk overgrep var naboer, andre kjente voksne, familie og slekt annet enn foresatte (ibid.).

Ifølge den nasjonale omfangsstudien rapporterer omtrent like mange kvinner (14,4 prosent) som menn (16,3 prosent) at de har blitt utsatt for såkalt mindre alvorlig partnervold noen gang i livet (kløpet, klort, lugget eller slått med flat hånd). Derimot har betydelig flere kvinner (8,2 prosent) enn menn (1,9 prosent) vært utsatt for alvorlig partnervold (sparket, tatt kvelertak på, banket opp) (Thoresen & Hjemdal, 2014).

1.7 Konsekvenser av vold i nære relasjoner

Kunnskap om voldens konsekvenser er en grunnleggende forutsetning for målrettet forebygging av vold i nære relasjoner. Volden og overgrepene får alvorlige konsekvenser for individets emosjonelle, kognitive og atferdsmessige utvikling, og for helse og livskvalitet både på kort og lang sikt. Det er grundig dokumentert at opplevelser med vold og seksuelle overgrep kan føre til psykologiske og sosiale vansker, og symptomer som stressreaksjoner, angst, depresjon, atferdsvansker og posttraumatisk stressforstyrrelse

22 Dette inkluderte voldtekt eller seksuell omgang før fylte 13 år med en person som var minst fem år eldre.

(Thoresen & Hjemdal, 2014). Seksuelle overgrep er sterkt forbundet med opplevelser av skyld og skam, risiko for PTSD og andre alvorlige senvirkninger (Aakvaag et al., 2016). Videre viser forskning at det er kjønnsforskjeller i voldens konsekvenser, hvor kvinner rapporterer om alvorligere fysiske skader og mer frykt etter partnervold enn det menn gjør (Phelan et al., 2005).

Vold og seksuelle overgrep i barndommen har en direkte årsaks-sammenheng med en rekke spesifikke symptomer som reguleringsvansker av affekt og atferd, forstyrrelser i oppmerksomhet og bevissthet, endret selvoppfattelse og sosiale og relasjonelle vansker. Barn kan utvikle somatiske, psykologiske, atferdsmessige og kognitive vansker, som angst, uro, depresjon, lav selvtillit, og selvskading (Aakvaag et al., 2016; Mossige & Stefansen, 2016). ACE-studien (*The Adverse Childhood Experience Study*) viser en tydelig sammenheng mellom negative livsopplevelser i barndommen, som å oppleve vold mot mor, og atferdsmessige problemer i voksen alder, som narkotikamisbruk og vold i nære relasjoner (Edwards, Holden, Anda, & Felitti, 2003). De negative konsekvenser volden har, er også av betydning for barns fungering i skolen, både med hensyn til konsentrasjon, læring og sosialt samspill mellom voksne og barn (Nielsen, 2015; Selvik, Raaheim, & Øverlien, 2017; Øverlien, 2012). Videre viser forskning at det finnes risiko for reviktimisering, det vil si at en person som utsattes for vold og overgrep på ett tidspunkt i livet løper forhøyet risiko for å utsettes for dette igjen også senere i livet (Hamby, Finkelhor, Turner, & Ormrod, 2010; Pape & Stefansen, 2004). Barn som utsettes for en type vold har også økt risiko for polyviktimisering, det vil si å utsettes for andre typer vold eller seksuelle overgrep (Finkelhor, Turner, Shattuck, & Hamby, 2015).

Foruten volden og overgrepenes konsekvenser for de som er utsatt, så har det de siste årene i økende grad vært fokus på de store samfunnsøkonomiske kostnadene ved vold og seksuelle overgrep i nære relasjoner (Rasmussen, Strøm, Sverdrup, & Vennemo, 2012). Metastudier viser at volden har direkte kostnader for individet, for eksempel i form av lavere arbeidsinntekt, og innebærer kostnader for samfunnet som økte sykehuskostnader og økt behov for politi-innsats (Day, McKenna, & Bowlus, 2005). En samfunnsøkonomisk

analyse fra 2012 anslår at vold i nære relasjoner koster det norske samfunnet mellom 4,5 og 6 milliarder kroner hvert år (Rasmussen et al., 2012).

1.8 Resiliens

Når barn og ungdom utsettes for potensielt traumatiske hendelser, som vold og seksuelle overgrep, så forholder de seg til dette ulikt avhengig av alder og utviklingsnivå. Dette innebærer at negative opplevelser tidlig i livet ikke nødvendigvis fører til at barnet utvikler vansker senere i livet. Mange barn klarer seg tilsynelatende godt til tross for at de har vært utsatt for en eller flere potensielt traumatiserende hendelser. Barn som ikke viser problematisk atferd og psykologiske vansker, og samtidig viser en form for styrke eller motstandskraft til tross for vanskeligheter, mener man utviser *resiliens* (Kitzmann, Gaylord, Holt, & Kenny, 2003).

Det er flere faktorer som kan svekke barns resiliens. For hver hendelse av vold og seksuelle overgrep som et barn utsettes for, desto svakere resiliens utviser barnet (Jaffee, Caspi, Moffitt, Polo-Tomás, & Taylor, 2007). Dette understreker betydningen av tidlige intervensjoner og er et tydelig budskap om at vi ikke kan vente for lenge med å handle. Enkelte barn kan stå i fare for å oppleve flere typer traumatiserende hendelser, knyttet til faktorer i barnets omgivelser og miljø. For eksempel vil barn som blir utsatt for vold ofte være i en situasjon der de også er vitne til vold mot andre i nære relasjoner. Videre har barn som er utsatt for fysisk vold eller seksuelle overgrep ofte flere elementer i omgivelsene som er belastende, for eksempel psykisk sykdom eller rus hos omsorgspersoner (Brown, Cohen, Johnsen, & Smailes, 1999).

Vi har for lite kunnskap om årsakene til resiliens og barns reaksjoner på vold og seksuelle overgrep. Feltet har fokusert på det individuelle barnets evne til å vise resiliens, heller enn å fokusere på familiens eller samfunnets evne til resiliens. Per i dag vet vi likevel at det er noen faktorer ved barnet selv og ved omgivelsene som kan øke barns motstandskraft mot å utvikle psykiske lidelser etter uheldige opplevelser i barndom og oppvekst (Salmon & Bryant, 2002). Barn

som viser resiliens bor ofte i familier og samfunn med lite kriminalitet og rusmisbruk (Jaffee et al., 2007). Dette betyr at personlige ressurser hos barnet muligens ikke er nok til å fremme barnets motstandskraft mot uheldige opplevelser i oppveksten. Videre er det tydelig at desto færre negative opplevelser barnet utsettes for, desto bedre resiliens utviser barnet (Jaffee et al., 2007). Positiv kontakt med og sterk støtte fra foresatte kan også være av sentral betydning for måten barnet takler volden på (Mullender et al., 2002). I tillegg viser forskning at barns atferd og reaksjon på volden kan modereres av samhandling mellom omsorgspersoner og barnet. Barn av foresatte som forsøker å kompensere for de negative opplevelsene med å være støttende og oppmerksom på barnets behov, har færre atferdsproblemer enn foresatte som ikke klarer å gjøre dette (Levendosky, Huth-Bocks, Shapiro, & Semel, 2003).

2 Metode

2.1 Prosedyre

I utarbeidelsen av rapporten ble flere metoder vurdert. Spørreskjema, intervju og observasjon ville kartlagt det som finnes av tiltak i Norge i dag, men ville gitt begrenset kunnskap om tiltak som er beskrevet i litteratur og om hvilke tiltak som kan egne seg for videre spredning og nyetablering i Norge. Vi vurderte det som lite formålstjenlig å gjennomføre et *systematisk litteratursøk* eller en metaanalyse som følger strenge kriterier for søkestrategi og kvalitetsvurdering av inkluderte studier. Det skyldes at det er lite fagfellevurdert forskning om forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner i Norge. Andre former for faglitteratur og for eksempel erfaringsbaserte vurderinger fra bruker- eller ansattperspektiv er derfor også viktig å synliggjøre og utnytte.

Vi gjennomførte et *bredt litteratursøk* etter forskning[23] og faglitteratur[24] om forebyggende tiltak i Norge mot vold i nære relasjoner. Målet med litteratursøket var å finne artikler, kunnskapsoversikter og rapporter som gir informasjon om erfaringer med og vurderinger av forebyggende tiltak. Litteratursøket skulle gi en oversikt over den beste tilgjengelige kunnskapen fra forsknings- og faglitteratur. Tiltak som ikke hadde dokumenterte resultater ble ikke inkludert i rapporten. Dokumentasjon innebærer at det må foreligge evalueringer, annet skriftlig materiale eller beskrivelse av

23 Forskning blir i denne rapporten definert som: fagfellevurdert forskning, andre vitenskapelige arbeider og godkjente doktorgradsavhandlinger. Der det tas ut masteroppgaver av litteraturgrunnlaget beskrives dette eksplisitt i teksten.

24 Faglitteratur blir i denne rapporten definert som: lærebøker, bokkapitler, sammendrag publisert som konferansebidrag, profesjonelle rapporter og rapporter utarbeidet i samarbeid med eller veiledet av forskningsinstitusjoner samt enkelte dokumenterte tiltak som er omtalt i Handlingsplan mot vold i nære relasjoner (2014–2017), Stortingsmelding 15 (2012–2013), Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014–2017) og Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017–2021).

opplegget. Vi gjorde ingen egen vurdering av tiltakenes effekt i denne rapporten.

Resultatene fra litteratursøket, supplert med informasjonen fra møter med fagpersoner og andre aktører på feltet, ble brukt for å beskrive og analysere voldsforebyggende tiltak i Norge. Dette la grunnlag for å besvare problemstillingene i oppdraget.

Som et ledd i litteratursøket ble tiltak som fremgår i *Handlingsplan mot vold i nære relasjoner* (2014–2017) og tiltaksplan for å forebygge og bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014–2017) *En god barndom varer livet ut* gjennomgått og søkt opp i Google og Google Scholar for å finne litteratur om tiltakene. Samme fremgangsmåte ble brukt for å søke opp forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner som har fått tilskudd av Justis- og beredskapsdepartementet (JD) 2014–2017, Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) 2014–2017 og av Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging (Kfk) 2015–2017.

Med utgangspunkt i en oversikt over kommunale og interkommunale handlingsplaner utarbeidet av Sandmoe (2016), gjennomførte vi en mindre «case-studie» av forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner i kommunale handlingsplaner. Av ressursmessige grunner måtte vi begrense studien til RVTS-region Øst.

Samtidig med litteratursøket deltok prosjektgruppen på seminarer og konferanser, herunder seminar om forebygging av vold og overgrep mot barn og unge arrangert av Helsedirektoratet[25], seminar om arbeid med seksuelle overgrep av Basis-prosjektet ved SIFER[26], konferanse om barn med skadelig seksuell atferd av Høgskolen i Østfold[27] og den nasjonale konferansen om å forebygge vold i nære relasjoner av Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging (Kfk).

25 https://helsedirektoratet.no/konferanser/miniseminar-om-forebygging-av-vold-og-overgrep-mot-barn-og-unge

26 SIFER står for «Sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri. Nasjonalt kompetansesenter». http://sifer.no/hva_skjer/detalj/basis-prosjektet-inviterer-til-heldagsseminar-om-arbeid-med-seksuelle-overg

27 https://blogg.hiof.no/konferanse-barn-unge /

På bakgrunn av litteratursøket, seminarene og konferansene ble det gjennomført telefonmøter eller personlige møter med aktører som har kunnskap og kompetanse på feltet.

Målet med prosedyren var å kombinere forskning, faglitteratur og erfaringsbasert kunnskap slik at diskusjonen om forebyggende tiltak som kan egne seg for videre spredning og nyetablering, var basert på kunnskapsbasert praksis.

Figur 2.1 Flytskjema for studiens prosedyre

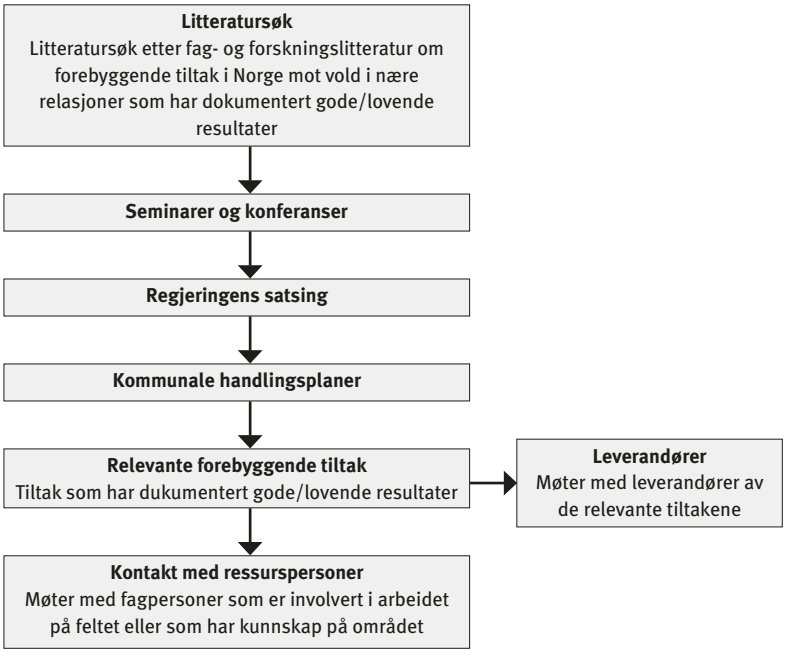

2.2 Litteratursøk

Det ble gjennomført et litteratursøk mellom 20. april og 30. juni 2017. Den fullstendige søkestrategien er beskrevet i Vedlegg 2. Målet med litteratursøket var å innhente og oppsummere sentral og oppdatert forsknings- og faglitteratur på feltet. Prosessen for litteratursøket er beskrevet i Vedlegg 5. Litteratursøket kan beskrives som *bredt* siden den ikke vurderer metoder, datakonstruksjon eller konklusjoner i litteraturen, men er nærmere et begrepsmessig litteratursøk (*conceptual review*) med mål om å oppnå begrepsmessig og tematisk kunnskap for å få bedre forståelse for temaet (Jesson, Matheson, & Lacey, 2011). Søket har likevel hatt en strukturert tilnærming, som et systematisk søk, i den forstand at det metodiske arbeidet har vært en foreskreven prosess og det har vært fastsatte kriterier for inkludering og ekskludering av litteratur.

2.2.1 Databaser og søkeord

Elektroniske databaser og søkemotorer ble valgt ut på bakgrunn av formålet og emnet for søket: «universelle og selektive forebyggende tiltak i Norge mot vold i nære relasjoner». Informasjon om databaser, søkemotorer og nettsteder er beskrevet i Vedlegg 3. I tillegg til litteratursøket tok prosjektgruppen kontakt med forskere, klinikere og aktører på feltet om relevant forskning- og faglitteratur. Videre ble referanselister fra artikler, rapporter, bøker, handlingsplaner, opptrappingsplaner, stortingsmeldinger og veiledere gjennomgått. Søkemotorene Google, Google Scholar og internettsider til relevante instanser og organisasjoner ble brukt for å finne faglitteratur og forskning som ikke hadde blitt fanget opp av det første litteratursøket.

2.2.2 Inklusjons- og eksklusjonskriterier

Det var nødvendig å definere og avgrense hvilke forebyggende tiltak denne rapporten skulle identifisere og innhente kunnskap om: «dokumenterte forebyggende tiltak». Dokumentasjon innebærer at det må foreligge et skriftlig materiale og en beskrivelse av opplegget som det kan innhentes informasjon fra.

Inklusjonskriteriene ble endret underveis i litteratursøket. Ved gjennomføringen av litteratursøket ble det lagt til grunn at studiene skulle være publisert i et nasjonalt eller et internasjonalt tidsskrift med fagfellevurdering. Der det finnes gode, oppdaterte systematiske oversikter, er de det beste forskningsbaserte kunnskapsgrunnlaget. Dette ble satt som et overordnet kvalitetskrav til evidens og forskningsvirksomhet. Det ble innhentet nasjonale og internasjonale effektevalueringer av enkelttiltak, som foreldrestøttende tiltak, samhandlingstiltak og hjemmebesøksprogram. Det første litteratursøket avdekket imidlertid at det på nasjonalt plan finnes få effektevalueringer av og lite forskning om forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner i Norge. Det er utført lite forskning innen forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner, og få av tiltakene som er tatt med i denne rapporten, er målt for effekt med forskningsmetoden randomisert kontrollert studie[28]. Det ble imidlertid også avdekket at det finnes andre former for faglitteratur som er viktig å synliggjøre og utnytte, og det finnes forebyggende tiltak i Norge som ikke ennå er undersøkt og belyst av forskning. Inklusjonskriteriene ble derfor endret til både å inkludere studier som er publisert i et tidsskrift med fagfellevurdering og faglitteratur med eller uten uavhengig fagfellevurdering som ga dagens beste kunnskap om forebyggende tiltak. Faglitteratur blir i denne rapporten definert som lærebøker, bokkapitler, sammendrag publisert som konferansebidrag, profesjonelle rapporter og rapporter utarbeidet i samarbeid med eller veiledet av forskningsinstitusjoner.

Det ble fastsatt følgende inklusjonskriterier til forsknings- og faglitteraturen:[29]

- De forebyggende tiltakene skulle være dokumentert i litteratur mellom 1995 og juni 2017, på engelsk eller på skandinaviske språk.

28 *Randomised controlled trial,* RCT, er en metode å gjennomføre vitenskapelige forsøk. Formålet med RCT er å måle om noe har effekt, vanligvis ved å sammenligne to grupper som for ulik behandling. «Randomisere» betyr å velge ut eller ordne i en tilfeldig rekkefølge.

29 Mer informasjon om inklusjons- og eksklusjonskriterier finnes i Vedlegg 1.

- Tiltaket skulle være kunnskapsbasert med teoretisk grunnlag og eksplisitte beskrivelser og definisjoner av tiltaket.
- Mål og metode skulle være presentert.
- Det skulle fremgå informasjon om den faglige innsatsen, de organisatoriske rammene, strukturer og prosesser.
- Det skulle fremgå informasjon om de prosessene som tiltaket genererer, som at elever i en klasse har fått kunnskap om vold og seksuelle overgrep.
- Det skulle fremgå informasjon om målet med tiltaket er oppnådd.
- Det skulle fremgå informasjon om mulig forbedringspotensial for tiltaket.

I litteratursøket ble det innhentet både brukerevalueringer og terapeutevalueringer. Slike evalueringer måler brukernes generelle tilfredshet, og kan gi kunnskap om spesifikke elementer ved tiltakene som oppleves som positive og negative. Velferds- og omsorgstjenester og myndigheter har hatt fokus på at brukerne skal være med på utforming, valg og bruk av tilbud som blir gitt til dem. Erfaringene til målgruppene for de forebyggende tiltakene mot vold i nære relasjoner vil være av betydning for videre planlegging og gjennomføring av tiltakene. Flere av tiltakene har inkludert metoder for brukermedvirkning. Et eksempel på et slikt tiltak er ICDP, hvor foreldrene skal stimuleres til refleksjon for å finne egne løsninger (Wesseltoft-Rao, Holt, & Helland, 2017). I tillegg ble det innhentet implementeringsevalueringer og rapporter utarbeidet i samarbeid med forskningsinstitusjoner.

Tiltak som inngår i regjeringens Handlingsplan mot vold i nære relasjoner (2014–2017), Stortingsmelding 15 (2012–2013), Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014–2017) og Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017–2021) inkluderes i denne rapporten. Dette er blant annet en kampanje om vold i nære relasjoner i regi av politiet (*hvorlite.no*), kampanje mot såkalte festrelaterte voldtekter (*Kjernekar*), kampanje mot vold og overgrep i regi av ung.no og utvikling av *foreldre-veiledningsprogrammet ICDP* til bruk på krisesentre og på asylmottak.

I litteratursøket ble det valgt ut forskning og faglitteratur som handlet om pågående og gjennomførte forebyggende tiltak i Norge mot vold i nære relasjoner, som i denne rapporten inkluderer vold og seksuelle overgrep innenfor familien og kjæreste- eller parforholdet. Tiltakene kan være rettet mot barn, ungdom, søsken, samlivspartnere, kjærester, foreldre, andre omsorgspersoner, eldre og befolkningen som helhet. De forebyggende tiltakene kan implementeres innenfor en rekke sektorer, inkludert politi, helse- og omsorgstjenester, barnehage og skole, barne- og familievern samt tiltak i regi av frivillige organisasjoner og private stiftelser. Målet med tiltakene skal være å forebygge fysisk, psykisk og materiell vold, seksuelle overgrep, barnemishandling, fysisk avstraffelse av barn, omsorgssvikt, å være vitne til vold eller seksuelle overgrep og drap innen familien.

I henhold til formålet for kartleggingen var det nødvendig å avgrense litteratursøket til forebyggende tiltak som er iverksatt *før* vold i nære relasjoner har oppstått, altså universelle og selektive forebyggingstiltak. Rapporten omfatter derfor ikke forebyggende tiltak som skal avdekke vold eller forhindre gjentakelse av vold i nære relasjoner. Dette betyr ikke at indikerte tiltak ikke er viktig i det forebyggende arbeidet mot vold i nære relasjoner. Det å oppdage vold i nære relasjoner har en stor betydning for å forhindre og forebygge gjentakelse av vold og at volden eskalerer (Myhre, Lindboe, & Dyb, 2010).

Rapporten omfatter ikke generelle velferdstiltak som tar sikte på å redusere omfanget av problemer på samfunnsnivå relatert til økt risiko for vold i nære relasjoner, som for eksempel rus, fattigdom, marginalisering, kriminalitet, grad av likestilling, tilgang til utdanning og arbeid. Det følger av vår tidligere beskrivelse at det vi inkluderer skal være et initiativ eller en aktivitet. Rapporten omfatter derfor ikke tiltak som hovedsakelig er rettet mot rusmisbruk, psykiske lidelser, diagnoser, selvmord eller mobbing. Videre ble ikke-empiriske studier ekskludert i denne oversikten. Dette innebærer at antakelser og kunnskap utledet av teoretiske overveielser, personlige inntrykk eller ikke-systematisk innhentede observasjoner eller erfaringer ekskluderes.

2.3 Møter med aktører på feltet

Prosjektgruppen arrangerte møter med ti kontaktpersoner som har erfaring med og er involvert i arbeidet med forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner. I møtene fikk vi tilgang til erfaringsbasert kunnskap som den enkelte yrkesutøveren har opparbeidet seg gjennom utdanning, praksis og diskusjoner med kolleger. Dette inkluderer synspunkter og vurderinger som det kan være vanskelig å få tilgang til ved hjelp av forskning og faglitteratur på feltet. I møtene ble kontaktpersonene bedt om å beskrive sitt forebyggende tiltak eller sitt arbeid på feltet. Samtalene dreide seg om kunnskapen tiltaket bygger på, hvordan det er organisert, erfaringer med tiltaket og hvordan det kan knyttes til arbeidet mot vold i nære relasjoner i Norge.

Videre gjennomførte vi elleve møter med ressurspersoner som har kunnskap og kompetanse om forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner, og som er aktive bidragsytere på fagfeltet. Disse personene er ikke involvert i arbeidet med konkrete tiltak. For å få tak i kunnskap om et bredt spekter av forebyggende tiltak i Norge var det viktig for oss å komme i dialog med ressurspersoner fra flere regioner som hadde forskjellig faglig bakgrunn og faglig fokus. Samtalene i møtene dreide seg om:

- dokumenterte forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner i Norge
- hvordan tiltakene er organisert
- kunnskapen tiltakene bygger på
- erfaringer med tiltakene
- hvilke tiltak eller aspekter ved tiltak som kan organiseres og bygges på videre i Norge fremover

3 Resultater

I dette kapitlet redegjør vi for og trekker konklusjoner fra den innhentede litteraturen og møtene med aktører på feltet.

De dokumenterte universelle og selektive tiltakene i Norge varierer både med hensyn til metoder og tilnærminger. Feltet er mangfoldig og preget av stor aktivitet. Tiltakene er knyttet til både offentlig virksomhet, frivillige organisasjoner, private stiftelser og enkeltpersoner. Innholdet i tiltakene består av informasjon, kurs, kampanjer og undervisningsprogram. Det er alt fra kortvarige tiltak til vitenskapelig forankrede, langvarige intervensjonsprogrammer. Tiltakene kan grupperes i følgende kategorier:

- forskning, kunnskap og kompetanse
- samarbeid, samordning og samhandling
- undervisningsprogram i skoler og barnehager
- tiltak mot vold og overgrep mellom jevnaldrende
- digitale helsetjenester
- foreldrestøttende tiltak
- hjemmebesøksprogrammer
- samtaler med foreldre med etnisk minoritetsbakgrunn
- hjelpetelefon for voksne med seksuelle følelser for barn
- holdnings- og informasjonskampanjer

I det følgende blir det tatt utgangspunkt i disse overordnede kategoriene. Under hvert tiltak blir det gitt informasjon om organisering, målgruppe, metoder og i hvilken grad tiltakene har blitt evaluert. Kapittelet starter med å redegjøre for tiltak som fremgår i regjeringens tiltaks- og handlingsplaner, og tiltak som har fått tilskudd for å forebygge vold i nære relasjoner.

3.1 Regjeringens tiltaks- og handlingsplaner

Tiltaksplanen *En god barndom varer livet ut* (2014–2017) inneholder 43 tiltak for å forebygge, forhindre og bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom. Atten av tiltakene i tiltaksplanen er på universelt og selektivt nivå. Syv av disse kan beskrives som metoder og programmer, herunder *Nurse Family Partnership, Tidlig inn,* foreldrestøttene tiltak, politiråd og SLT[30], ICDP[31] for nyankomne innvandrere, gjennomgang av informasjons- og kursvirksomhet i skoler og barnehager samt et treårig prøveprosjekt om samarbeid mellom familievernet og helsestasjoner. De resterende elleve tiltakene er knyttet til økt kunnskap og kompetanse, og samarbeid. I litteraturgjennomgangen ble det funnet teorigrunnlag, forskning og evalueringer knyttet til seks av tiltakene[32], herunder: *Nurse-Family Partnership, Tidlig inn*, SLT og politiråd, gjennomgang av informasjons- og kursvirksomhet i skoler og barnehager, foreldre-støttende tiltak i kommunene, ICDP for nyankomne innvandrere og prøveprosjektet om samarbeid mellom familievernet og helse-stasjoner[33] (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2014b).

Handlingsplanen mot vold i nære relasjoner (2014–2017) *Et liv uten vold* inneholder tiltak på områdene forebygging og synliggjøring, kunnskap og kompetanse, hjelpe- og behandlingstilbud, straffe-forfølgning og samarbeid og samordning.[34] Handlingsplanen omtaler 26 universelle og selektive tiltak mot vold i nære relasjoner.[35] Ti av disse kan beskrives som metoder, kampanjer og programmer, herunder:

30 Samordning av lokale rus- og kriminalitetsforebyggende tiltak (SLT).
31 *International Child Development Program* (ICDP).
32 Selv om tiltak i planen ikke er evaluert, har tilskuddsmottaker rapportert om bruken av midlene og hva som er oppnådd til instansen som yter tilskuddet. Dette gjelder samtlige planer som omtales videre i denne rapporten.
33 Mer informasjon om tiltakene finnes i Vedlegg 8.
34 Tiltakene i planen må ses i sammenheng med Proposisjon 12S *Opptrappingsplan mot vold og overgrep* (2017-2021), og tiltaksplan for å forebygge og bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014-2017) *En god barndom varer livet ut*.
35 De tiltakene som faller inn under inklusjonskriteriene (kap 2.2.3), omtales i denne oversikten.

- tilpasning av foreldreveiledning (ICDP) for foreldre på asylmottak
- dialoggrupper i asylmottak
- kampanjen *#ikkegreit*
- kampanjen *Hvor lite skal du finne deg i?*
- styrking og tydeliggjøring av det tidligere Kriminalitetsforebyggende råd (KRÅD)[36] sin rolle i arbeidet mot vold i nære relasjoner
- styrking av RTVS-enes[37] arbeid overfor helse- og omsorgstjenesten
- følgeevaluering av tiltak i handlingsplanen
- SLT og politiråd
- etablering av en tilskuddsordning for arbeid mot vold i nære relasjoner
- styrking av arbeidet med kommunale handlingsplaner

De resterende 16 tiltakene er knyttet til økt kunnskap og kompetanse, samarbeid, forskning og formidling. Det er syv av tiltakene som bygger på teorigrunnlag, forskning og brukerevalueringer. Det er gjennomført evaluering av SLT-modellen og politirådene, RVTS-ene, KRÅD[38] og foreldreveiledning (ICDP) for foreldre på asylmottak. Kampanjen *#ikkegreit* og kampanjen *Hvor lite skal du finne deg i?* er evaluert på eksponering.[39]

36 Kriminalitetsforebyggende råd (KRÅD) eksisterer ikke lenger. Enkelte av oppgavene ble overført til Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging som er organisert i Sekretariatet for konfliktrådene og underlagt Justis- og beredskapsdepartementet.

37 Regionale ressurssenter om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging (RVTS).

38 Se note 36.

39 Evaluering på eksponering betyr at man bruker tilgjengelige trafikktall for å gi informasjon om hvor mange som har blitt eksponert for innholdet, altså hvor mange kampanjen har nådd ut til. Evalueringen sier ikke noe om hvorvidt eller hva slags individuell påvirkning kampanjen har ført til.

3.2 Tiltak som har fått tilskudd for å forebygge vold i nære relasjoner

Justis- og beredskapsdepartementet (JD) har en tilskuddsordning til frivillige og andre ideelle organisasjoner[40] for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner. Departementet har i perioden fra 2014 til 2016 gitt tilskuddsmidler til 59 prosjekter for universelle og selektive tiltak.[41] Fem av tiltakene kan beskrives som metoder og programmer, herunder: hjelpetelefonen *Kors på halsen – Nasjonal hjelpelinje til barn og unge* av Røde Kors, undervisningsopplegget *Si det som det er* av Alternativ til Vold Stavanger, undervisningstilbudet *Stopp Kjærestevolden* av Reform – ressurssenter for menn, *Rødt kort prosjektet* av ATV Drammen og det foreldrestøttende tiltaket *Circle of Security (COS)*.[42] Disse fem tiltakene bygger på teorigrunnlag og er evaluert i erfaringsrapporter som beskriver brukernes opplevelse av positive og negative elementer ved tiltakene. De resterende tiltakene handler om økt kunnskap og kompetanse, samarbeid, forskning, formidling og informasjonsvirksomhet gjennom undervisning, kampanjer, nettsider, fagdager og konferanser. Dette er blant annet kampanjer som *Rød Knapp* og *Taushet tar liv* og informasjons-programmet *Din fantastiske baby* for nybakte foreldre.[43]

Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging (Kfk) har siden 1. januar 2017 forvaltet tilskuddsordningen av JD for tiltak for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner. Ordningen er den samme som da JD forvaltet den. Frivillige og andre ideelle organisasjoner samt krisesentrene kan søke midler fra tilskudds-ordningen. I alt 26 prosjekter har fått tilskuddsmidler i 2017 til prosjekter for å forebygge vold i nære relasjoner på universelt og

40 I tillegg kan privatpersoner søke om tilskudd dersom virksomheten ikke er fortjenestebasert. Krisesentre kan søke om midler selv om senteret er organisert som en kommunal virksomhet.

41 Tiltakene ble søkt opp på Google og Google Scholar for å finne dokumentasjon og evaluering av de gjennomførte prosjektene.

42 Prosjektet *Stopp kjærestevolde*n av Reform gjennomføres flere ganger i perioden fra 2014 til 2016.

43 Mer informasjon om tiltakene finnes i Vedlegg 9. Det er viktig å understreke at alle tilskuddsmottakere rapporterer på resultat- og måloppnåelse, også om ikke alle tiltak er evaluert.

selektivt nivå. Teaterprosjektet *Sinna Mann* som formidles av Østfold kulturutvikling ved *Den kulturelle skolesekken* (omtales i kapittel 3.5.4) er evaluert av Telemarksforskning, og det er gjennomført erfaringsevaluering av *Kors på halsen – Nasjonal hjelpelinje til barn og unge* av Røde Kors og av et undervisningstilbud av Gudbrandsdal Krisesenter IKS for elever i grunnskolen (Kleppe, 2009).[44]

Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging (Kfk) forvalter en tilskuddsordning for *samordning av lokale rus- og kriminalitetsforebyggende tiltak* (SLT). Ordningen har som formål å stimulere og inspirere kommuner til å arbeide aktivt med rus og kriminalitetsforebygging blant barn og unge.[45] Det er 20 prosjekter som har fått tilskuddsmidler og stimuleringsmidler fra SLT mellom 2014 og 2017 for universell og selektiv forebygging av vold i nære relasjoner.[46] I litteraturgjennomgangen ble det funnet teorigrunnlag, forskning og evalueringer knyttet til seks av prosjektene. Disse seks prosjektene handler om gjennomføring av det samme tiltaket, teaterstykket og filmen *Sinna Mann*. Fjorten av tiltakene er ikke evaluert. Dette er blant annet kurs, konferanser, en utstilling og andre informasjonsbidrag.[47]

I alt 25 prosjekter har fått drifts- og prosjekttilskudd av Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet i perioden 2015 til 2017 til universelle og selektive tiltak mot vold i nære relasjoner. Målet med tilskuddsordningen er å bidra til å forebygge og bekjempe vold og overgrep.[48] I litteraturgjennomgangen ble det funnet teorigrunnlag, forskning og evalueringer knyttet til to av prosjektene. Disse to prosjektene gjennomfører det samme tiltaket, teaterstykket og filmen *Sinna Mann*. Det er 23 av tiltakene som ikke er evaluert. Dette er blant annet kurs, konferanser og andre informasjonsbidrag.[49]

44 Mer informasjon om tiltakene finnes i Vedlegg 10.
45 Ordningen om SLT-midler er separat fra ordningen om å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner.
46 Tiltakene ble søkt på Google og Google Scholar i august 2017 for å finne dokumentasjon og evaluering av de gjennomførte prosjektene.
47 Mer informasjon om de enkelte tiltakene finnes i Vedlegg 11.
48 Tiltakene ble søkt på Google og Google Scholar i 2017 for å finne dokumentasjon og evaluering av de gjennomførte prosjektene.
49 Mer informasjon om tiltakene finnes i Vedlegg 12.

3.3 Forskning, kunnskap og kompetanse

Forskning er et viktig grunnlag for og drivkraft i det forebyggende arbeidet mot vold i nære relasjoner fordi det gir ny kunnskap, og som gir muligheter til både å forstå fenomenet bedre og å gjøre et bedre forebyggende arbeid. Kunnskapen som innhentes gjennom forskning er også viktig for å bryte tabuer og synliggjøre og øke oppmerksomheten om problematikken i samfunnet. Statistikk og omfangsundersøkelser har bidratt til å gjøre voldens omfang og konsekvenser synlig. Forskning og kunnskap har også bidratt til økte bevilgninger til instanser som arbeider med vold, seksuelle overgrep og omsorgssvikt, og til kunnskaps- og kompetansesentre som skal forske og støtte tjenestene på feltet.

En samfunnsøkonomisk analyse av Rasmussen et al. (2012) viste at forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner kan redusere behovet for mer inngripende tiltak og spare enkeltindivider og samfunnet for store menneskelige og økonomiske kostnader. Tiltak mot vold er økonomisk kostbart, men kostnadene vil forbli i lang tid og er dermed en investering inn i fremtiden (ibid.). Det medfører kostnader å drive med voldsforebyggende arbeid og å gjennomføre tiltak for å stoppe vold, men det koster betydelig mer både på kort og lang sikt å ikke gjøre noe eller å ikke gjøre nok (SOU 2015:55).

Litteraturgjennomgangen viser at det er mangel på forskningsbasert kunnskap om forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner i Norge. De aller fleste av tiltakene har ikke blitt evaluert og det er lite systematisk kunnskap om hvilke og hva slags forebyggende tiltak som har virkning. Det er imidlertid en del av de forebyggende tiltakene som er dokumentert i forskning- og faglitteratur, og flere av tiltakene bygger på forskningslitteratur, faglige vurderinger og erfaringer.

3.3.1 Kunnskap i grunn- og profesjonsutdanningene

Det bør være et minimumskrav i barnevernspedagog-, barnehagelærer- og grunnskolelærerutdanningene å gi grunnleggende kunnskap om vold i nære relasjoner som fenomen, handlingskompetanse og samhandlingskompetanse. Det er nødvendig med

kunnskap om eget og andre instansers mandat samt taushetsplikt, bekymringsmelding, avvergeplikt og liknende problemstillinger yrkesutøvere kan komme opp i når de skal håndtere saker med mistanke om vold eller overgrep. Et slikt minimumskrav i grunnutdanningene gir et økt fokus på tematikken i yrkesutøvelsen (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2016a; Øverlien & Moen, 2016).

Mange barnevernspedagog-, barnehagelærer- og grunnskolelærerstudenter rapporterer om at de får undervisning om FNs konvensjon om barnets rettigheter, seksuelle og fysiske overgrep mot barn, og om samtalemetodikk i løpet av sin utdanning. Til tross for dette oppgir flere av studentene at de ikke opplever at de har fått tilstrekkelig kunnskap og kompetanse til å kunne snakke med barn og ungdom om disse temaene eller til å involvere seg i denne typen problematikk (Øverlien & Moen, 2016). Tilsvarende viser Dybsland (2007) at lærere har en tendens til å vente til barnet forteller om konkrete overgrepserfaringer før det sendes melding til barnevernet.

Fra august 2016 endret Kunnskapsdepartementet rammeplanene for lærerutdanningene, for å tydeliggjøre hva lærerstudentene og barnehagelærerstudentene skal kunne om vold og seksuelle overgrep.[50] Videre er det igangsatt arbeid med helse- og sosialfagenes behandling av vold og seksuelle overgrep i grunnutdanningene (Øverlien & Moen, 2016). I tillegg har instanser, offentlige etater og myndigheter enkeltstående kurs, faglige fordypningsdager, programmer og metoder for intern opplæring og kompetanseheving. Disse tiltakene er imidlertid ikke evaluert (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2016a).

3.3.2 Etter- og videreutdanningstilbud

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (2016a) har gjennomført en kartlegging av etter- og videreutdanningstilbud om vold og overgrep ved høgskoler og universiteter. Kartleggingen viser at tilbudene gir

50 https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/rundskriv-f-05-16-endring-i-rammeplaner-for-larerutdanninger/id2484856/

relevant og god undervisning om voldsfenomenologi, handlingskompetanse og samhandlingskompetanse. For å sikre kvalitet og stabilitet må tilbudene styrkes med hensyn til kapasitet og tilgjengelighet. Det er behov for økt antall studieplasser, en likere geografisk fordeling av tilbudene, bedre informasjon om tilbudene ut til ansatte i relevante tjenester, faglig og administrativ forankring av tilbudet ved lærestedene og mer studieinnhold om forebygging og utøvelse av vold. I kartleggingen påpekes det også at det er nødvendig med lavere studieavgifter eller andre virkemidler enn formell etter- og videreutdanning ved universitet eller høgskole, slik at alle ansatte i relevante tjenester kan få mulighet til å få kunnskap og kompetanse om temaet (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2016a).

3.3.3 Mot, vilje og tro på egne evner til å forebygge

Selv om man har kunnskap er det ikke gitt at man har mot, vilje og tro på egne evner til å forebygge vold i nære relasjoner. I det forebyggende arbeidet mot vold i nære relasjoner kan det oppstå vanskelige og utfordrende samtaler og avdekking av vold. Det er derfor viktig for ansatte i tjenestene å kunne støtte hverandre som kolleger til å være modige og trygge.

Ånonsen og Sæheim (2017) omtaler fire metoder som kan hjelpe fagpersoner til å finne mot i sitt forebyggende arbeid mot vold: 1) bevisstgjøring, 2) selvrefleksjon, 3) øvelse og 4) støtte og veiledning. Bevisstgjøring av egen kompetanse, væremåte, motiver og verdier, og hvordan disse påvirker dem man møter kan styrkes gjennom refleksjon over egne verdier, holdninger, følelser og erfaringer. Selvrefleksjon hjelper fagpersoner til å være i kontakt med og forstå forskjellen mellom egne og andres følelser og opplevelser. I tillegg kan selvrefleksjon hjelpe fagpersoner til å tåle situasjoner hvor man ikke kan komme med løsninger, og ikke har oversikt og kontroll. Å være empatisk i møtet med andre mennesker er en ferdighet som krever øvelse og trening. Det handler om å arbeide med unngåelsesstrategier som frustrasjon, fortvilelse, sinne, skyld og skam samt å tørre å stå i ubehaget som kan komme i ulike situasjoner, og å møte fortellinger om vold eller overgrep. Refleksjonspartnere og veiledning er viktige verktøy for å kunne tåle

de fortellingene som kommer og reaksjonene man får på det man hører. Det vil også gi en opplevelse av å være sammen om utfordrende møter med andre mennesker (Ånonsen & Sæheim, 2017). Videre påpeker Albaek, Kinn, og Milde (2017) at forebygging krever en støttende organisasjonskontekst med en tilpasningsdyktig ledelse og kontinuerlig og målrettet videreutvikling av organisasjonskultur, roller, strukturer og funksjoner.

3.4 Samarbeid, samordning og samhandling

Samarbeid og samordning på tvers av sektorer og mellom tjenesteytere er viktig i det forebyggende arbeidet mot vold i nære relasjoner. Det er ingen instans eller aktør som kan gjøre det forebyggende arbeidet alene, og det er derfor nødvendig med en samordnet innsats lokalt, regionalt og nasjonalt. Det finnes flere tiltak og programmer som skal sikre en kunnskapsbasert og samordnet forebyggende innsats mot vold i nære relasjoner. Enkelte av disse kan bidra til økt kunnskap og kompetanse gjennom veiledning og rådgivning. Andre tiltak kan bidra til samarbeid ved å synliggjøre arbeidet som blir gjort og som bør gjøres (Barne- og likestillingsdepartementet, 2016; Justis- og beredskaps-departementet, 2013).

3.4.1 Kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner

Kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner skal bidra til at kommunenes arbeid på feltet er synliggjort, koordinert og tverrfaglig. En handlingsplan kan være et verdifullt dokument for å sikre oppmerksomhet om vold og overgrep, styrke kunnskapen hos ansatte og utvikle tjenestene (Barne- og likestillingsdepartementet, 2016; Sandmoe, 2016). De regionale ressurssentrene om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging (RVTS-ene) skal veilede kommunene i arbeidet med å utvikle handlingsplanene. NKVTS og RVTS-ene har på oppdrag fra Justis- og beredskapsdepartementet utviklet en nettbasert veileder[51] for å hjelpe kommunene med å utarbeide slike planer (NKVTS, 2017). Basert på veilederen kan man

51 https://www.nkvts.no/sites/komplan/Sider/default.aspx

gjøre handlingsplanen til et nyttig verktøy i det kommunale arbeidet mot vold i nære relasjoner.

I regjeringens handlingsplaner for periodene 2008–2011, 2012 og 2014–2017 og i Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017–2021) oppfordres kommunene til å utarbeide kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner. I likhet med regjeringen har for eksempel Barneombudet og Redd Barna oppfordret landets kommuner til å utarbeide konkrete handlingsplaner som sikrer ansatte nødvendige rutiner og avklarte ansvars- og samarbeidsforhold mellom etater.[52]

Det er likevel et mindretall kommuner som har en kommunal handlingsplan mot vold i nære relasjoner. SINTEF har utviklet en oversikt over hvor mange kommuner som har utarbeidet slike handlingsplaner. Egenrapporterte opplysninger fra kommunene viste at kun 134 av 428 kommuner hadde en handlingsplan i 2015 (Ose & Kaspersen, 2015a, 2015b).[53] I en undersøkelse om kommunenes arbeid med vold og overgrep mot risikoutsatte voksne, oppgir flest store kommuner at de har handlingsplaner mot vold i nære relasjoner. Planene er ofte generelle og spesifiserer ingen spesielle målgrupper. Det er imidlertid enkelte kommuner som fokuserer på barn og unge, og enkelte som spesifiserer sårbare voksne (Vislie & Gundersen, 2017). Videre viser en undersøkelse av Sandmoe (2016) at en av fire kommuner ikke inkluderer eldre i handlingsplaner mot vold, og at det i planene er få eller ingen tiltak mot denne gruppen. Det samme gjelder for personer med funksjonsnedsettelser (Gundersen, Madsen, & Winsvold, 2014). Tiltakene i handlingsplanene er gjennomgående generelt formulert (Sandmoe, 2016).

52 http://barneombudet.no/wp-content/uploads/2017/09/Barneombudets-supplerende-rapport-til-FN-Norsk-utgave-enkeltsider-lav-oppløsning.pdf
https://www.reddbarna.no/jegerher/verktoy/beredskapsplaner-handlingsplaner-og-veiledere#2

53 Foreløpige tall fra kommunene (KOSTRA) for 2017 viser at 127 kommuner har en egen handlingsplan og 89 en interkommunal plan mot vold i nære relasjoner, se https://www.ssb.no

Analyse av kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner
Som en del av arbeidet med denne rapporten ble det gjennomført en liten «case-studie»; et søk etter forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner i elleve kommunale handlingsplaner fra RVTS-region Øst (kapittel 2.1). Av ressursårsaker var vi nødt til å begrense søket til én region. I det følgende vil det redegjøres for resultatene fra dette søket.

Av de elleve kommunale handlingsplanene som ble gjennomgått inneholder samtlige planer universelle og selektive forebyggingstiltak mot vold i nære relasjoner. Det brukes forskjellige termer for å beskrive universelle og selektive forebyggende tiltak. Det fremgår derfor ikke alltid klart i handlingsplanene at tiltakene er ment å være en del av det forebyggende arbeidet mot vold i nære relasjoner. Videre omtaler mange av handlingsplanene generelle tiltak som fagdag, kurs, opplæringsprogram, informasjonstiltak, foredrag og utarbeidelse av informasjonsmateriell. Målet for de generelle tiltakene er blant annet å øke kunnskap og bevissthet om vold i nære relasjoner, og kjennskap til helsetjenester. De generelle tiltakene gir lite informasjon om hva kommunene faktisk skal gjennomføre av forebyggende arbeid på feltet og hva de ansvarlige konkret skal gjøre for å oppnå ønskede mål for tiltakene.

Enkelte av handlingsplanene oppgir konkrete forebyggende tiltak som foreldreveiledningstiltakene ICDP[54] og COS[55], konsultasjons- og ressursteam, og samordningsmodellene SLT[56] og politiråd. Fire av de elleve handlingsplanene har også en beskrivelse av eksisterende tilbud og tiltak i arbeidet mot vold i nære relasjoner. En del av de konkrete tiltakene er gjentakende og like for kommunenes handlingsplaner. Dette kan være fordi den tidligere omtalte elektroniske veilederen (2017) gir eksempler på handlingsplaner og tiltak. Det ser dermed ut til at kommunene bruker veilederen og knytter sin egen handlingsplan tett opp mot eksemplene som ligger der.

54 *International Child Development Program* (ICDP)
55 *Circle of Security* (COS)
56 Samordning av lokale rus- og kriminalitetsforebyggende tiltak (SLT)

Mange av kommunene har oppgitt hvem som har ansvar for å iverksette og følge opp de skisserte tiltakene. Den ansvarlige institusjonen er imidlertid ofte vagt beskrevet, slik som skoler, barnehager eller helse- og omsorgstjenester. Den vage beskrivelsen kan føre til at ingen av kommunens ansatte opplever et ansvar for å iverksette og følge opp det skisserte tiltaket. Noen få planer beskriver detaljert hvilke fagpersoner som skal gjennomføre tiltaket. En av kommunene skriver for eksempel at barnevernsjefen og leder for IKT, leder for forebygging og rehabilitering og sosialsjefen skal utarbeide en internettside om vold i nære relasjoner mot barn, unge og voksne.

Mange av handlingsplanene beskriver målgrupper for tiltakene. Av de elleve kommunale handlingsplanene hadde ni tiltak med ansatte og fagpersoner som målgruppe. Seks av tiltakene er rettet mot ansatte generelt i kommunen, og det går ikke frem hvilke tjenester disse ansatte er knyttet til. Åtte av tiltakene er rettet mot fagpersonell innen barnehage, skole og helse- og omsorgsrelaterte tjenester. Det er seks tiltak som har befolkningen generelt og barn og ungdom som målgruppe. De resterende tiltakene har målgruppene eldre, voksne, lag og foreninger, personer som er utsatt for vold, personer med funksjonsnedsettelse, flyktninger, innvandrere og foresatte. Det er to handlingsplaner og totalt åtte tiltak som ikke har konkrete målgrupper.

Samtlige av handlingsplanene omtaler fysisk, psykisk og seksuell vold i starten av planen. Seks av planene omtaler materiell vold, fem omtaler økonomisk vold, fire omtaler latent vold, én omtaler omsorgssvikt og tre omtaler tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og menneskehandel. Type vold som skal forebygges fremgår sjeldent innenfor hvert enkelt tiltak. Av de elleve handlingsplanene i dette prosjektet har én plan oppgitt forebygging av «oppdragervold» spesifikt for ett av fem tiltak.

Enkelte av handlingsplanene har oppgitt tidspunkt for implementering av planen og midler som skal inngå i implementeringen, men det er ikke beskrevet hvordan implementeringen skal foregå og hvem som er ansvarlig. Videre er det sjeldent oppgitt et konkret tidspunkt

for og hvordan tiltakene skal evalueres. Det er imidlertid flere av handlingsplanene som oppgir tidspunkt for evaluering av selve handlingsplanen og hvem som er ansvarlig for evalueringen på instansnivå. Hvilke instanser evalueringen skal rapporteres til oppgis ikke i planene.

Det er ingen av de elleve kommunale handlingsplanene i vår «case-studie» som begrunner de enkelte tiltakene med teorigrunnlag, forskning og brukerevalueringer. Enkelte handlingsplaner viser til forskning og kunnskap om vold i nære relasjoner i innledningen for planen. Det er mulig at fagpersonene som har hatt ansvar for å utvikle handlingsplanen har brukt teorigrunnlag og forskning for å utvikle passende tiltak til den enkelte kommune, men dette kommer ikke frem i det skriftlige materialet. Det er ikke heller beskrevet i den elektroniske veilederen[57] som er utviklet av NKVTS og RVTS-ene (2017) at tiltakene skal være basert på evalueringer eller forskningsbasert kunnskap.

3.4.2 Individuelle planer

Personer som mottar tjenester og som har behov for langvarige og koordinerte helse- eller sosiale tjenester har rett til en individuell plan (IP)[58]. Dette kan være personer som er i risiko for å utøve eller bli utsatt for vold og seksuelle overgrep, og som har behov for hjelp eller støtte over tid. Planen skal skape klarhet for tjenestemottakeren, avklare ansvarsforhold og danne grunnlag for vedtak om tjenester fra det offentlige. Det er tre instanser som er pålagt å utarbeide en IP etter sosial- og helselovgivningen: sosialtjenesten, kommunehelsetjenesten og helseforetakene, herunder institusjoner innenfor det psykiske helsevernet. Utarbeidelse av en IP forutsetter at instansene samarbeider i samsvar med tjenestebrukerens behov for å utvikle et helhetlig tilbud for den enkelte (NOU 2017:12). Det regjeringsoppnevnte utvalget som skrev utredningen *Svikt og svik* (NOU 2017:12) om saker hvor barn har vært utsatt for vold, seksuelle

57 https://www.nkvts.no/sites/komplan/Sider/default.aspx

58 Retten til å få utarbeidet en individuell plan er hjemlet i sosialtjenesteloven § 4-3a og pasientrettighetsloven § 2-5. Plikten til å utarbeide individuell plan er hjemlet i sosialtjenesteloven § 4-3a, kommunehelsetjenesteloven § 6-2a, lov om spesialisthelsetjenesten § 2-5 og psykisk helsevernloven § 4-1.

overgrep og omsorgssvikt mener at det bør legges til rette for økt bruk av IP ettersom en slik plan kan sikre samarbeid mellom instanser og et helhetlig tilbud, som igjen kan forebygge fremtidig omsorgssvikt, vold og seksuelle overgrep (NOU 2017:12).

Individuelle planer er blant annet evaluert som et styrings- og koordineringsverktøy i kommunene (Berven, Ludvigsen, Christensen, & Nilssen, 2013) og for arbeid med voksne som har psykiske lidelser (Trefjord & Hatling, 2004). Disse evalueringene er ikke knyttet til området vold eller seksuelle overgrep, men viser at modellen med IP bidrar til samordning og tilpasning av tjenester. IP er et ressurskrevende verktøy og det kan være vanskelig å involvere alle aktuelle tjenester og den administrative ledelsen i kommunene (Berven et al., 2013). Det er derfor nødvendig at det legges til rette for at fagpersoner kan jobbe med IP og utøve koordineringsfunksjonen. Dette kan fremme en god dialog mellom fagperson og bruker, og fokus på brukerens liv og et arbeid som er aktivt i relasjon til andre tjenesteytere (Trefjord & Hatling, 2004).

3.4.3 Tidlig inn og BTI-modellen

Lokal samhandlingskompetanse gjennom kompetanseheving og kurs for ansatte på tvers av offentlige tjenester kan være til hjelp for å avklare mandat og roller i et samordnet forebyggende arbeid mot vold i nære relasjoner. Innføringen av opplæringsprogrammet *Tidlig inn* i kommunene har vært en del av Norges satsning på å komme tidlig inn i barnefamilier for å få kjennskap til risikofaktorer knyttet til oppveksterfaringer med vold. Et av delmålene med opplæringsprogrammet er å skape bedre samordning i tjenestene som møter gravide, småbarnsforeldre og deres barn (NOU 2017:12).

Tidlig inn er et opplæringsprogram for ansatte i kommuner, særlig rettet mot jordmødre, helsesøstre og leger. Målet er å styrke kompetansen på tidlig identifikasjon og intervensjon ved vansker knyttet til psykisk helse, rusmidler og vold i nære relasjoner blant gravide og småbarnsforeldre. Opplæringen går over seks dager fordelt over en lengre tidsperiode. Det blir gitt en innføring i hvordan man kan snakke om vanskelige temaer ved at ansatte får opplæring i

samtalemetoder og kartleggingsverktøy.[59] Motiverende intervju og støttesamtaler skal bidra til å motivere til endring eller støtte den enkelte i sin situasjon. I tillegg blir det gitt grunnleggende kunnskap om vold i nære relasjoner, nedstemthet og uro i barseltid samt alkoholbruk i svangerskap og småbarnstid. Målet med programmet er at deltakerne skal få mot til å spørre sine pasienter/brukere om alkohol, psykisk helse og vold, mot til å handle og kunnskap om hva som kan gjøres og hvilke instanser som kan kontaktes om problemer avdekkes. Programmet ble etablert i samarbeid mellom Helsedirektoratet, Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, Barne-, ungdoms- og familieetaten og tre kompetansemiljøer. I 2016 var det til sammen 117 kommuner som hadde deltatt i programmet (Mathiesen & Skoland, 2016).

I evalueringen av Tidlig inn oppgir de ansatte i tjenestene at de har innført nye rutiner, metoder og verktøy, og har fått en sterkere bevissthet om verdien av å samhandle. De ansatte har fått en bedre forståelse for hverandres kompetanse og ansvarsområder. Det vil imidlertid være hensiktsmessig å etablere arenaer og rutiner for å forbedre samhandlingen mellom tjenestene i møte med gravide, småbarnsforeldre og deres barn. I tillegg har opplæringen gjort ansatte og ledere tryggere på å spørre om sårbare temaer som psykisk helse, rusmidler og vold i nære relasjoner. De ansatte oppga at programmet oppleves som nyttig og med god kvalitet. Det er imidlertid stor avstand mellom å innføre nye rutiner, metoder og verktøy og å ta disse i bruk for å få økt handlingskompetanse når det gjelder tidlig identifikasjon og intervensjon i praksis. De ansatte sier de har lært mye, men de færreste omsetter ny kunnskap i ny praksis (Mathiesen & Skoland, 2016).

En erfaringsevaluering av opplæringsprogrammet Tidlig inn under Modellkommuneforsøket tyder på god tilfredshet og læringsutbytte av den felles opplæringen som ble gitt på tvers av tjenester i kommunene. Det rapporteres om at programmet førte til etablering av en felles faglig plattform, bedre gjensidig tverretatlig forståelse,

59 EPDS, TWEAK og AAS4/standardspørsmål om vold.

kultur for samhandling, tydeligere forventinger til og rutiner for samhandling (Barne-, ungdoms- og familieetaten, 2015).

BTI-modellen (Bedre Tverrfaglig Innsats) er et annet tiltak som skal styrke arbeidet med tidlig innsats og bedre samordningen mellom kommunale tjenester. Modellens tre grunnleggende formål er: tidlig intervensjon, medvirkning og bedre samordning av kommunalt og statlig tjenestetilbud. Modellen er hentet fra Danmark og er tilpasset norske forhold. Tidlig innsats innebærer å gjøre en best mulig identifisering av risikoutsatte barn, og å sette i gang tiltak tidlig i forløpet framfor å vente. Viktige tjenester i modellen er skoler, barnehager, barnevernstjenesten, helsestasjoner, skolehelsetjenesten og PPT. BTI-modellen fremhever fire prosesser i tjenesteapparatet: identifisering, lokal innsats, tverretatlig samordning og kompleks samordning. Videre inkluderer BTI-modellen hjelpemidler, herunder: handlingsveileder, stafettlogg og verktøy. Veilederen gir utfyllende informasjon om oppgaver, prosedyrer og ansvar (Møller, 2016).

BTI-modellen bruker begrepet stafettholder som metafor for at det til enhver tid skal være en person som har et ansvar for å koordinere arbeidet, gjennomføring av møter, ivareta samordning og følge opp stafettloggen. Metaforen innebærer at man ikke kan slippe ansvaret før andre har overtatt. Stafettloggen er et dokumentasjonsverktøy for hver enkelt sak, og skal sikre informasjonsflyt, avklaring av ansvarsforhold, unngå oppfølgingsbrudd og dokumentere og evaluere innsatsen (Møller, 2016).

Det er gjennomført en erfaringsevaluering av modellen fra åtte kommuner, herunder: Tromsø, Røros, Årdal, Østre Toten, Tysvær, Stord, Haugesund og Skien. Disse kommunene ble valgt ut til å prøve modellen av Helsedirektoratet i 2012 på bakgrunn av utfordringer med å opptre med et samlet tjenestetilbud overfor utsatte barn og unge. Evalueringen viser at modellen er egnet til å fremme tidlig innsats og bedre samhandling i kommunene. Kommunene har i begrenset grad tatt modellen i bruk og har i varierende grad klart å implementere modellen i tråd med intensjonene. Det anbefales mer styring fra en etablert prosjektledelse, opplæring tidlig i

implementeringsprosessen, og flere og tydeligere tilbakemeldinger. Dette kan sikre at ansatte i kommunene både får kunnskap om hva modellen inneholder og kompetanse til å kunne bruke modellen i sin arbeidshverdag (Møller, 2016).

3.4.4 Familiens hus

Mange tjenester og etater har ansvar for barn og unges helse, utvikling og trivsel i Norge. Tjenestene har faglig forankring i departementer og direktorater og har ulike juridiske rammeverk å forholde seg til (Barne- og likestillingsdepartementet, 2009). *Familiens hus* skal organisere tjenestene i et tverrfaglig kommunalt tilbud for å styrke det forebyggende arbeidet rettet mot familier, barn og ungdom og deres oppvekstmiljø. Målet er at familiene skal møte en helhetlig og samordnet tiltakskjede i tjenesteapparatet, og at barn i psykososial risiko skal bli fanget opp og få adekvat hjelp så tidlig som mulig. Om lag 133 kommuner har organisert sine tjenester overfor barn, unge og familier etter modellen Familiens hus, basert på den svenske Familjecentral-modellen. Modellen bygger på prinsippene om tidlig innsats, *én dør inn* for samordnet hjelp, og skal være godt egnet til å fange opp barn og familier med særskilte behov for støtte og oppfølging. Virksomheten inkluderer ofte den lokale helsestasjonen, svangerskapsomsorg, barnehage, pedagogisk-psykologisk tjeneste, kommunalt barnevern og familievernkontoret. Tjenestene skal bygge på helsefremmende, forebyggende, kunnskapsbaserte, brukermedvirkende og mestringsorienterte perspektiver (Barne- og likestillingsdepartementet, 2016). Modellen fremheves som et helsefremmende og forebyggende samhandlingstiltak, som bør prøves ut og evalueres på en systematisk måte sammen med andre modeller (Dalgard et al., 2011).

3.4.5 Tverrfaglige konsultasjonsteam

Tverrfaglige og tverretatlige konsultasjonsteam er en samarbeidsmodell for å forebygge og avdekke vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom, og for å øke kompetansen på feltet på lokalt nivå. Det er ulikheter i forankring, geografisk dekning, organisering, mandat og praksis mellom teamene og regionene. Noen av teamene er forankret hos Statens barnehus, blant annet i Tromsø, Oslo og

Hamar, og andre er knyttet til kommunal barnevernstjeneste. På Vestlandet og enkelte andre steder i landet er det opprettet kommunale eller bydelsvise team, ofte i regi av RVTS-ene.

Konsultasjonsteamene er et lavterskeltilbud hvor fagpersoner[60] kan henvende seg med saker der det er mistanke om eller avdekket vold eller seksuelle overgrep[61] mot barn, og i saker der det er mistanke om problematisk eller skadelig seksuell atferd hos barn og unge (SSA).[62] Sakene drøftes ofte anonymt, og konsultasjonsteamet kan gi informasjon om hvilke instanser som har ansvar i slike saker og hvem som kan bistå videre. Teamet kan også gi råd og veiledning om hvordan man kan snakke med barn, ungdommer og familier. I tillegg driver flere av teamene kompetanseheving og har opplæringstilbud for tjenestene. Teamene i Region Vest følger selv opp sakene som blir tatt opp i teamet, ved at rådsøkende fagperson skal melde tilbake om hvordan saken har utviklet seg. Konsultasjonsteamet består av en tverrfaglig, tverretatlig og ofte en tverrsektoriell gruppe fagpersoner med kompetanse på tematikken (NOU 2017:12).

For at teamene skal fungere må det være en forankring i kommunenes politiske og administrative ledelse, klare retningslinjer for aktiviteten, prioritering av ressurser til arbeidet og faste samarbeidsmøter (NOU 2017:12). Det foreligger ikke en samlet oversikt over de tverrfaglige konsultasjonsteamene som finnes på landsbasis (Nordanger, Espen, Nordhaug, Dybsland, & Johansen, 2012; NOU 2017:12).

I 2016 mottok konsultasjonsteamene i Region Vest en pris av Justis- og beredskapsdepartementet for godt, lokalt forankret og varig samarbeid og samordning i arbeidet mot vold i nære relasjoner. Regionalt ressurssenter om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging Vest (RVTS Vest) har siden 2006 samarbeidet med de fleste kommunene i Rogaland og Hordaland om å etablere

60 Fagpersoner kan være ansatte i skole og barnehager, pedagogisk-psykologisk tjeneste, psykisk helsevern, familievern, helsestasjon og asylmottak.

61 Temaene tar ikke inn saker om omsorgssvikt. Disse sakene skal meldes inn direkte til barnevernet.

62 Det opprettes eget team i Bergen og ved Barnehuset i Tromsø som skal ta inn saker om skadelig seksuell atferd.

tverretatlige konsultasjonsteam om vold og overgrep mot barn. Til nå er det etablert 32 slike team på kommunalt nivå i Rogaland og Hordaland. Konsultasjonsteamene er et lavterskeltilbud og har som mandat å tilby anonyme drøftinger av konsultativ og rådgivende art til offentlige tjenester og privatpersoner, som er bekymret for vold og/eller overgrep mot barn og unge.

RVTS Vest har fulgt opp konsultasjonsteamene på Vestlandet og har gjennomført en undersøkelse om teamenes virksomhet. Undersøkelsen viser at det vanligste rådet teamene gir tjenestene er å gjennomføre en avdekkende samtale med barnet. Hensikten er å få informasjon om hva barnet har opplevd eller blitt utsatt for, eller om overgrep har skjedd. Dette indikerer at teamene oppfyller sin tiltenkte funksjon som et forum hvor bekymring kan tas opp på et tidlig stadium, og understøtter at teamene er en viktig forebyggende struktur å bygge videre på (Nordanger et al., 2012).

En nyere evaluering (Johansen & Dybsland, 2016) av konsultasjonsteam-modellen i Region Vest viser at kommunale konsultasjonsteam gir økt oppmerksomhet om tematikken vold og seksuelle overgrep, slik at det avdekkes vold og seksuelle overgrep mot barn i større omfang. Fokus på og veiledning om hvordan man kan snakke med barn om problematikken gir økt kompetanse om og overgrep mot barn, både blant deltakerne i teamet og hos fagpersoner i kommunene. Fagpersonene opplever at de kan bruke det de har lært i veiledningen ved senere anledninger, med andre barn. Muligheten for å søke råd gir større trygghet hos de som er rundt barna. I tillegg viser resultatene av evalueringen at teamene vurderes som viktig for å bedre det tverrfaglige samarbeidet (ibid.)

Regjeringen har i opptrappingsplanen mot vold og overgrep understreket behovet for etableringen av konsultasjonsteam eller tilsvarende samarbeidsformer i arbeidet mot vold og overgrep. Samtidig beskrives et behov for en systematisk evaluering av erfaringene med konsultasjonsteam som kan gi grunnlag for å utvikle og spre disse modellene for samarbeid (Barne- og likestillingsdepartementet, 2016). Videre mener utvalget som leverte utredningen *Svikt og svik* (NOU 2017:12*)* at tverrfaglige

konsultasjonsteam er et godt virkemiddel for å hjelpe tjenestene i deres arbeid mot vold, seksuelle overgrep og omsorgssvikt mot barn, samt at slike team kan bidra til bedre samarbeid og samordning. Dette kan igjen forebygge fremtidig omsorgssvikt, vold og seksuelle overgrep (NOU 2017:12).

3.4.6 Samarbeid mellom familievernet og helsestasjonene

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) har i samarbeid med Helsedirektoratet (Hdir) gjennomført et treårig samarbeidsprosjekt i fem kommuner, der familievernet inngår i et systematisk og forpliktende samarbeid med helsestasjoner (Brodtkorb et al., 2018). Oppdraget er formulert i tiltak 26 i *En god barndom varer livet ut. Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014–2017)*, og har vart i perioden 2015–2017. Bakgrunnen for prosjektet er den sentrale rollen både helsestasjonen og familievernet har i å følge opp og komme tidlig inn i par- og familieproblemer. Samarbeidet i prosjektet går blant annet ut på at familievernet skal være mer tilgjengelig for kommunenes befolkning, gjennom å være tilstede i et gitt tidsrom på helsestasjonen og delta i fødselsforberedende kurs. Familievernet og helsestasjonene deler kompetanse og bygger videre på erfaringene som gjøres i samlinger. Dette gir mulighet til å prøve ut nye ideer og samarbeidsformer lokalt (Brodtkorb et al., 2018).

Det er gjennomført en evaluering av samarbeidsprosjektet av VID vitenskapelig høgskole[63] (Brodtkorb et al., 2018). Resultatene viser at prosjektet mellom tjenestene har ført til en lavere terskel for å ta kontakt med, drøfte problemstillinger og henvise foreldre til familievernkontoret. Prosjektet har vist at helsestasjonens posisjon gir muligheter for at familievernets spisskompetanse kan settes inn på et tidlig tidspunkt overfor foreldre som trenger det, og som i liten grad ellers oppsøker familievernkontoret.

Evalueringen (Brodtkorb et al., 2018) har vurdert flere tiltak i samarbeidsprosjektet. Foreldre som har fått tilbud om *parsamtaler*

63 https://www.vid.no/om-oss/

med familieterapeuter fra familievernkontor på helsestasjoner, oppgir at de ikke ville oppsøkt familievernkontoret hvis de ikke fikk tilbudet gjennom helsestasjonen. Disse foreldrene beskriver at samtaler med familieterapeutene har vært nyttige og gitt dem støtte og verktøy som har styrket parforholdet. Familievernet og helsestasjoner har også samarbeidet om *kurs- og gruppevirksomhet*, noe foreldrene beskriver som nyttig og informativt. Foreldrene oppgir at det er hensiktsmessig å møte andre i samme situasjon og erfare at det er vanlig å oppleve utfordringer i parforholdet i sped- og småbarnsfasen. I tillegg har tjenestene samarbeidet om å utvikle kompetansehevende *fagdager* for ansatte. Gjennom fagdager har de fått utvidet kunnskap om og øvd på ferdigheter i å kommunisere med foreldrene om tematikken. De uttrykker at fagdagene har bidratt til å gi dem trygghet og et nytt språk som gir dem mot til å ta opp relasjonen i parforholdet i samtaler med foreldrene (ibid.)

3.4.7 Kfk, SLT og politiråd

Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging (Kfk) skal bidra til kunnskapsbasert kriminalitetsforebygging, nasjonalt og lokalt, gjennom innhenting og formidling av erfarings- og forskningsbasert kunnskap. Senteret skal arbeide med kompetanseutvikling og rådgivning, med vekt på å bistå i lokalt kriminalitetsforebyggende arbeid samt være en pådriver og inspirere til tverrfaglig samarbeid. Senteret er organisert i Sekretariatet for konfliktrådene og er underlagt Justis- og beredskapsdepartementet, men skal være en selvstendig faglig virksomhet.

Samordning av lokale rus- og kriminalitetsforebyggende tiltak (SLT) er en modell som skal samordne lokale og forebyggende tiltak mot rus- og kriminalitet. Modellen benyttes av om lag 200 norske kommuner. Målet er at kommunens barn og unge skal få riktig hjelp til riktig tid, av et hjelpeapparat som samarbeider godt på tvers av etater og faggrupper. Det er mange enkeltpersoner, offentlige instanser og frivillige organisasjoner som bidrar i det forebyggende arbeidet. Modellen skal sørge for å koordinere kunnskap og ressurser mellom politi og relevante kommunale enheter, blant annet ved å møtes regelmessig for å utveksle kunnskap og erfaringer, og bli kjent med hverandres arbeidsmåter og kulturer. Modellen skal

gjøre det enklere å drive målrettet forebygging, og skal forhindre dobbeltarbeid og overlapping. Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging (Kfk) er saksbehandler i tildelingen av midlene for å starte og drifte SLT, og har ansvaret for å følge opp SLT-kommunene[64] (Egge, Barland, Ruud, & Haaland, 2008).

SLT-modellen organiseres i tre nivåer.

1. Det styrende nivå består av ledere fra kommune og politi. Styringsgruppen har ansvar for mål og prioriteringer for rus og kriminalitetsforebygging i sin kommune og å innlemme dette i planverket. I mange kommuner fungerer politirådet som styringsgruppe for SLT.
2. Det koordinerende nivå består av personer fra virksomhets-, enhets- og mellomledernivå. Gruppen avdekker problemer og utfordringer og setter inn ressurser for en målrettet innstas i tråd med rammene fra styringsgruppen.
3. Det utførende nivå består av alle som er i direkte kontakt med barn og unge. Gruppen har ansvar for å gjennomføre de tiltakene koordineringsgruppa og styringsgruppa har bestemt (Egge et al., 2008; Gundhus, Egge, Strype, & Myhrer, 2008). SLT-koordinatorer er bindeledd mellom nivåene i modellen. Koordinatoren skal sikre at alle som driver med rus og kriminalitetsforebyggende arbeid møtes regelmessig, oppnår en felles problemforståelse og samordner tiltak (Egge et al., 2008; Gundhus et al., 2008).

Det er gjennomført to evalueringer av SLT-modellen[65] som viser at SLT initierer tiltak, koordinerer og produserer kunnskap på universelt, selektivt og indikert forebyggende nivå. Tiltakene har som mål å bygge opp en god oppvekst for barn og ungdom, og å styrke sider ved oppvekstmiljøet som ikke fungerer optimalt (Egge et al., 2008). Modellen er godt forankret i kommunens planer, og politiledelsen er sterkt inne som støttespillere for SLT. Frivillige organisasjoner og

64 http://kriminalitetsforebygging.no/slt/slt-modellen/

65 En evaluering er gjennomført i regi av Politihøgskolen og en evaluering er gjennomført i samarbeid mellom Politihøgskolen og Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR).

næringsliv er i varierende grad involvert. SLT-koordinator har en sentral rolle i arbeidet (Gundhus et al., 2008). SLT-koordineringen synliggjør det forebyggende arbeidet, identifiserer de viktigste innsatsområdene i kommunene, gir brukerne en opplevelse av å møte et helhetlig hjelpeapparat og motvirker dobbeltarbeid. En høyt plassert koordinatorstilling er vesentlig for at arbeidet innenfor SLT skal bli en del av informasjonen på ledernivå (Egge et al., 2008). I fremtidens arbeid med SLT-modellen bør det legges mer vekt på å initiere tiltak, og å gjennomføre evaluering og kvalitetskontroll av arbeidet (ibid.).

Politiråd er et formalisert samarbeid mellom den øverste ledelsen i kommunen og politiet[66], og fungerer i mange kommuner som styringsgruppe for SLT. Målet med politiråd er å bidra til bedre kommunikasjon og samhandling om kriminalitetsforebygging gjennom å sikre utveksling av kunnskap og erfaring mellom politi og kommune. En sentral tanke bak politirådene er at kunnskap om lokale problemer skal omsettes til en samordnet innsats. Saker som typisk behandles i politirådet er oppvekst og levekår, SLT og barn og ungdom. Samarbeidet gjennom politiråd og SLT skal stimulere til at vold i nære relasjoner settes på dagsorden via samordning av lokale kriminalitetsforebyggende tiltak (Justis- og beredskapsdepartementet, 2014).

Evalueringen av politirådene (2014) viser at politirådene er en viktig del av det kriminalitetsforebyggende samarbeidet mellom kommune og politi. Politirådet bidrar til økt kunnskap om kriminalitet og trygghet i lokalsamfunnet, dialog mellom politi og kommune, og er viktig for kommunens planer om og ressurser for å forebygge kriminalitet. Samarbeidet fører til en felles interesse for å løse utfordringer, kjennskap til hverandres kompetanse, en prioritering av det forebyggende arbeidet og god forståelse for ansvarsfordelingen mellom kommune og politi. I tillegg fører samarbeidet til en opplevelse av at arbeidet er forpliktende og til kunnskap for å igangsette hensiktsmessige tiltak, og dermed også en enklere

66 De sentrale medlemmene vil være ordfører og rådmann, politistasjonssjef/lensmann, kommunalsjef/virksomhetsleder, samt SLT-koordinator.

prosess med å gjennomføre tiltak. Med hensyn til innholdet i samarbeidet viser evalueringen at politirådene arbeider proaktivt med fokus på årsakene til kriminaliteten, fremfor å være reaktivt og hendelsesstyrt. Vold i nære relasjoner er et av de prioriterte temaene. Når det gjelder politirådsdeltakernes vurderinger av hvilke temaer de selv mener det er viktigst å arbeide med i politiråd, fremgår det at det særlig ønskes et større fokus på vold i nære relasjoner og vold og overgrep mot barn (Justis- og beredskapsdepartementet, 2014).

Evalueringen viser også at SLT- modellen og SLT-koordinator kan spille en viktig rolle for politirådssamarbeidet. Samarbeidet bidrar til en god integrering mellom politiråd og øvrig kriminalitetsforebyggende arbeid. Dette handler både om at SLT-koordinator tilfører politirådet kunnskap og styrker forankringen mellom det strategiske nivå og utførernivå, og bidrar til å iverksette og koordinere den operative innsatsen som politirådet har vedtatt (Justis- og beredskapsdepartementet, 2014).

3.5 Undervisningsprogram i skoler og barnehager

Skolen har en viktig forebyggende rolle overfor barn og unge. Det er her barn og ungdom tilbringer store deler av barne- og ungdomstiden sin, og lærere treffer nesten alle barn og ungdommer uansett hvilke livsvilkår de lever under. Gjennom det daglige møtet med elevene, får lærere mye kunnskap om barna og ungdommenes liv som andre voksne sjelden får, og kan derfor spille en sentral rolle både i å forebygge og å avdekke vold, seksuelle overgrep og omsorgssvikt (Øverlien, 2015).

Kravene og forventningene til lærere og skoler om å undervise, informere og samtale om vold og seksuelle overgrep har økt. Det framgår av en rekke forskjellige lover og styringsdokumenter at det er behov for kunnskap i profesjonsutdanningene om vold og seksuelle overgrep (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2014b). I blant annet læreplan i samfunnsfag fra 2013 er det nye kompetansemål. Etter 10. trinn skal elevene for

eksempel kunne forklare forskjellen på ønsket seksuell kontakt og seksuelle overgrep (Utdanningsdirektoratet, 2013). Dette stiller krav til lærerens kunnskaper, og evne til å undervise og lede diskusjoner om disse spørsmålene (Stine Sofies Stiftelse, 2013; Øverlien & Moen, 2016). Rammeplanen for lærerutdanninger ble endret i 2016[67] for å tydeliggjøre at lærere skal ha kunnskap om og ferdigheter til å håndtere vold og seksuelle overgrep mot barn og unge, og skal kunne identifisere særskilte behov og tegn på vold og seksuelle overgrep. Lærere skal også ha kunnskap om hvordan de kan iverksette nødvendige tiltak og kunne etablere samarbeid med relevante faginstanser (Kunnskapsdepartementet, 2016).

Skolebaserte undervisningsprogram er den mest brukte universelle strategien for forebygging av seksuelle overgrep mot barn (Glad et al., 2010; Långström, Jacobson, & Berg, 2015). Forebyggende undervisningsprogram i skolen har som mål å redusere vold og seksuelle overgrep og øke avdekkingen av vold og overgrep, ved å gi barn aldersadekvat kunnskap om egen kropp, vold og overgrep, og hvordan og hvor en kan melde i fra dersom overgrep finner sted. Avdekking av utsatthet kan dermed være en «bieffekt» av opplæringen, men er ikke et primært formål. Undervisningsprogram foregår over tid og ofte med flere moduler, til forskjell fra undervisningsopplegg som gjennomføres på et par timer (RVTS Sør, 2015).

Som skolene er barnehager en sentral arena i det forebyggende arbeidet mot vold i nære relasjoner, siden de fleste norske barn går i barnehage. Ifølge Statistisk sentralbyrå (2015) gikk 90 prosent av alle barn i alderen ett til fem år i barnehage i Norge i 2014. Av disse gikk 80 prosent av barna mellom ett og to år, og hele 97 prosent av barna mellom tre til fem år i barnehagen (Statistisk sentralbyrå, 2015). Tallene viser at barnehagen i dag står i en særstilling for å kunne forebygge, avdekke, melde videre og hjelpe både barn som utsettes for vold, overgrep eller omsorgssvikt, og foreldrene deres. Ut fra Barnehageloven (2005, § 22) fremgår det at barnehage-personalet har en plikt til å være oppmerksomme på forhold som kan

67 § 2 i rammeplanene. Endringene fikk virkning fra 1. august 2016.

føre til tiltak fra barneverntjenestens side. Barnehagepersonalet har også en lovfestet plikt til å melde fra til barnevernet dersom de mistenker at barn utsettes for omsorgssvikt i hjemmet (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2015).

For barn under skolealder finnes det ikke faglig grunnlag for å anbefale en bestemt strategi for å opplyse eller forberede barna på vold og overgrep. Det er ikke dokumentert at undervisning om vold og overgrep for barn under seks år fører til at barna senere kan ta i bruk innlært informasjon. Det er imidlertid viktig at barn under skolealder sikres et godt og omsorgsfullt tilbud i barnehagen med faglærte som gir omsorg og deltar i lek (RVTS Sør, 2015). Faglærte kan fortelle, med et tilpasset ordvalg, om hva som er lov og ikke lov, at barn skal si ifra og hvem de skal si ifra til. Dette følges opp med rom og anledning for å kunne snakke videre om disse temaene. Videre kan barnehagelærere legge et viktig grunnlag for senere spesifikk opplæring om vold og seksuelle overgrep i skoler, ved å hjelpe barna til å utvikle blant annet empatisk og moralsk tenkning, kropps- og følelseskunnskap, og relasjonskompetanse.

3.5.1 Styringsdokumenter

Norske myndigheter har gitt skolen et viktig ansvar knyttet til forebyggende tiltak mot vold og seksuelle overgrep. I Stortingsmelding 15 (2012–2013) *Forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner. Det handler om å leve* beskrives det hvordan regjeringen vil styrke skolens rolle i forebygging av vold i nære relasjoner. Stortingsmeldingen ble fulgt opp av en handlingsplan mot vold i nære relasjoner (2014–2017)[68]. Handlingsplanen fastslår at barnehagen og skolen har en sentral rolle i å bidra til å avdekke og forebygge vold og overgrep. Strategi for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014–2017) *Barndommen kommer ikke i reprise* følger opp ved å legge inn nye kompetansemål i skolens læreplaner fra skoleåret 2013/2014, som handler om å lære barna å utvikle kritiske holdninger til vold, krenkelser, vold knyttet til seksualitet og vold i nære relasjoner. I *Opptrappingsplanen*

68 https://www.regjeringen.no/contentassets/fda931710c8d4ce9a5dee626ad93d649/handlingsplan-kriminalitetsforebygging_2013.pdf

mot vold og overgrep (2017–2021) er en av innsatsene mot vold og overgrep utvikling av en digital ressurs for voldsforebyggende opplæring i barnehager og skoler. En annen innsats i opptrappingsplanen skal styrke kompetansen hos de ansatte i skolen i å avdekke vold, handle ved mistanke, og snakke med barn om vanskelige temaer.

3.5.2 Forskningsbasert kunnskap i Norge

Det mangler forskningsbasert kunnskap i Norge om hvordan forebyggende arbeid mot vold og seksuelle overgrep kan implementeres i skoler og barnehager, for å sikre at barn får den hjelpen de trenger og har krav på (Glad et al., 2010). I tillegg er undervisningen om vold og seksuelle overgrep i Norge ofte gitt av eksterne aktører som SMISO[69] og Sex og Politikk, formidlet som enkelttiltak, over en kortere tidsperiode eller gjennom et lite antall undervisningstimer, uten skriftlig dokumentasjon av innhold og metode, og uten forankring i et klart teoretisk rammeverk. Dette vanskeliggjør kartlegginger av undervisningsarbeid i skoler og barnehager fordi anerkjente metoder for kartlegging og vurdering forutsetter skriftlige beskrivelser (RVTS Sør, 2015). Det vi vet fra forskning per i dag er at utdanningsprogram i skolen ikke alene kan forhindre vold og overgrep mot barn. Forebyggende arbeid må derfor skje bredt, hvor utdanningsprogram i skolen er et av flere tiltak. Undervisningen som blir gitt i skolene må oppfylle visse kvalitetskriterier, og formidlingen og innholdet må tilpasses barnas alder og kognitive utviklingsnivå (RVTS Sør, 2015).[70]

Barn trenger trygge, tilstedeværende voksne for å kunne snakke om kropp, seksualitet, grenser og eventuelt hva de er utsatt for. Mange barnevernspedagog-, barnehagelærer- og grunnskolelærerstudenter rapporterer om at de ikke opplever tilstrekkelig kunnskap og kompetanse til å kunne snakke om disse temaene eller til å møte problematikken i skoler og barnehager. Mange forteller at de er usikre og ikke vet hva de skal gjøre når de er urolige for et barn

69 Sentrene mot incest og seksuelle overgrep (SMISO)

70 Gjennomgangen av RVTS Sør omtaler kvalitetskriterier og vurderer undervisningsopplegg på feltet per i dag, men tar ikke for seg implementering og forankring.

(Øverlien & Moen, 2016). Barneombudet og Stortingets justiskomité anbefaler staten å sikre at alle som arbeider med barn har god kompetanse om barn som er utsatt for vold og overgrep, gjennom å styrke og øke kompetansen, og fastsette klare kunnskapskrav på fagutdanninger og kurs (Barneombudet, 2017).

Bufdir har gjennomført en kartlegging av kurs- og informasjonsvirksomhet om vold og overgrep i barnehager og skoler. Kartleggingen viser at det mangler en helhetlig organisering av og tenkning rundt arbeidet, og at det er store variasjoner mellom barnehager, skoler og kommuner i hva barn og unge får av informasjon. Informasjonen som gis er i stor grad avhengig av ansattes kompetanse og interesse, aktuelle problemstillinger lokalt, regionalt og nasjonalt, i tillegg til nærhet til kompetanseinstitusjoner. Dette innebærer at det er en manglende nasjonal standard for opplæringen, både for innhold og form, og for likeverdig opplæring, både med hensyn til bosted og for barn med særlige behov (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2015).

For å styrke informasjonsarbeidet om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole anbefaler Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (2015) at:

- kunnskapsgrunnlaget om informasjon som forebyggende innsats, og virkninger av informasjon til barn og foresatte om vold og seksuelle overgrep, skal styrkes og den faglige standarden for undervisningsopplegg videreutvikles
- kunnskap om og trening i å snakke med barn og unge om vold og seksuelle overgrep i utdanninger for yrkesgrupper som skal jobbe med barn og ungdom skal styrkes
- kunnskapsgrunnlaget om implementering av voldsforebyggende innsatser i barnehage og skole skal styrkes
- det skal utvikles informasjon tilpasset etter alder, utvikling, språk og særskilte behov samt retningslinjer for organiseringen av undervisningen
- det skal utvikles en distribueringsstrategi for tilgjengeliggjøring av informasjon
- det skal være et tydelig innhold og ansvarsfordeling

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet fikk i 2016 i oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet å følge opp anbefalingene fra rapporten. Dette vil blant annet innebære at Bufdir skal utvikle en digital ressurs for voldsforebyggende opplæring i barnehager og skole.[71]

3.5.3 Internasjonal forskning

En Cochrane-oversikt[72] (Walsh, Zwi, Woolfenden, & Shlonsky, 2015) har samlet tilgjengelig forskning om, og vurdert effekten av, å gi skoleelever på grunnskolen undervisning om seksuelle overgrep, sammenlignet med et standardtilbud og å stå på venteliste for å få undervisning. Det er vanskelig å måle og dokumentere effekt og virkning av forebyggende arbeid mot vold i nære relasjoner. Forfatterne angir hvor sannsynlig det er at forskningsresultatet ligger nær den sanne effekt, ved å vurdere tilliten til resultatene. Desto større tillit, desto sikrere kan vi være på at resultatet ligger nær den sanne effekt. Resultatene viser at undervisning på skolen for å forebygge seksuelle overgrep sannsynlig førte til forbedringer i barnas ferdigheter om hvordan de kan beskytte seg selv, og økt kunnskap om seksuelle overgrep, uavhengig av hvilken type program det var. Videre viste resultatene at undervisningen sannsynlig fanger opp barn som blir utsatt for slike overgrep. Undervisningen fører sannsynlig til liten eller ingen forskjell i barnas frykt eller angst for å bli utsatt for seksuelle overgrep. Programmene førte ikke nødvendigvis til en reduksjon i antall seksuelle overgrep mot barn. Forfatterne av Cochrane-oversikten anbefaler longitudinelle- eller registerdatastudier for å vurdere de mulige effektene forebyggende tiltak faktisk har på seksuelle overgrep mot barn (Walsh et al., 2015).[73]

71 Tiltak 23 a i tiltaksplanen *En god barndom varer livet ut:* https://www.bufdir.no/global/Gjennomgang_av_kurs_og_infovirksomhet_vold_og_seksuelle_overgrep.pdf & https://www.bufdir.no/global/RVTS_Sor_Kartlegging_vurdering_anbefalinger_undervisningsopplegg_vold_seksuelle_overgrep.pdf

72 En Cochrane-oversikt er en systematisk oppsummering av det som finnes av dokumentasjon på effekt av et tiltak.

73 http://www.kunnskapssenteret.no/publikasjoner/undervisning-om-seksuelle-overgrep-virker-trolig-forebyggende

En tidligere Cochrane-oversikt som har gjennomgått effekten av skolebaserte forebyggingsprogrammer mot seksuelle overgrep, viste at programmene sannsynlig førte til forbedringer i barnas ferdigheter om hvordan de kan beskytte seg selv og økt kunnskap eller bevissthet om seksuelle overgrep. Resultatene viste at programmene ikke nødvendigvis fører til økt avdekking, og det er ikke evidens for å kunne fastsette at barna faktisk tar i bruk ferdighetene og kunnskapen over tid (Topping & Barron, 2009).

Kunnskapssenteret for helsetjenesten i Folkehelseinstituttet (FHI) har gjennomført et systematisk litteratursøk med sortering[74] for å identifisere systematiske oversikter om effekten av opplærings- og informasjonstiltak om vold og seksuelle overgrep for barn og unge. Det ble identifisert tre aktuelle systematiske oversikter,[75] hvorav en av disse var Cochrane-oversikten av Walsh et al. (2015). Tiltakene som omtales er skolebaserte og er rettet mot barn og unge i alderen tre til atten år. De fleste av barna som er inkludert i de systematiske oversiktene kom fra Canada og USA. Resultatene viste at de skolebaserte tiltakene om vold og overgrep ga bedre resultater enn standardtilbudet, å stå på venteliste for å få undervisning eller andre tiltak.[76] De systematiske oversiktene konkluderte med at tiltakene førte til økte kunnskaper om forebygging av seksuelle overgrep, bedre ferdigheter i å forebygge overgrep, mer informerte holdninger om partnervold og konfliktløsning, forbedret egenbeskyttende atferd og økt avdekking av tidligere eller pågående seksuelle overgrep. Ingen av oversiktene fant resultater som tydet på at det var skadevirkninger av tiltakene, som angst eller frykt (Davis & Gidycz, 2000; De La Rue et al., 2014; Meneses, Munthe-Kaas, Nguyen, & Berg, 2017; Walsh et al., 2015).[77]

74 Ved litteratursøk med sortering blir det trukket ut noe deskriptiv informasjon fra de systematiske oversiktene, men resultatene ble ikke sammenstilt.

75 Disse systematiske oversiktene inkluderte til sammen 74 primærstudier. To av de inkluderte systematiske oversiktene omhandlet effekt av skolebaserte tiltak rettet mot seksuelle overgrep (Davis & Gidycz, 2000; Walsh et al., 2015) og én omhandlet partnervold (De La Rue, Polanin, Espelage, & Piggot, 2014).

76 Andre tiltak er blant annet diskusjoner om selvfølelse og oppmerksomhetstrening.

77 Den systematiske oversikten publisert av Davis og Gidycz (2000) ble vurdert til å ha lav metodisk kvalitet.

Det har blitt gjennomført en internasjonal systematisk gjennomgang av selektivt forebyggende skolebaserte undervisningsprogram for barn som har aggressiv atferd eller som er i risiko for å utvikle aggressiv atferd. Programmet har mål om å forhindre senere vold og kriminell atferd. Resultatet fra gjennomgangen tyder på at utdanningsprogrammene førte til forbedringer i atferd både i grunnskoler og videregående skoler. Forbedringene kan oppnås fra tidlig grunnskolealder og uavhengig av om gruppene av elever er med begge kjønn eller ikke. Det er imidlertid behov for studier som viser endringer over tid (Mytton, DiGuiseppi, Gough, Taylor, & Logan, 2006).

3.5.4 Faglige kriterier og innhold for skolebaserte undervisningsprogram

RVTS Sør (2015) har utarbeidet anbefalte faglige kriterier for å kvalitetssikre, vurdere og utvikle undervisningsprogram om vold og seksuelle overgrep i skoler. Kriteriene er utviklet på bakgrunn av samarbeid og drøftinger mellom RVTS-ene og en ekspertgruppe, og er forankret i forskning og lovgivning. Kriteriene blir gjengitt slik de er beskrevet i rapporten av RVTS Sør (2015, s.21):

- **Grunnspørsmål**: Er programmet beskrevet med kunnskapsmål, handlingsmål, pedagogisk metode og teorigrunnlag? Er programmet gratis? Varighet? Interne eller eksterne undervisere? Tilgjengelighet og for hvem? Hvem er ansvarlig for programmet?
- **Prinsipper for gjennomføringen**: Inkluderes moment som kan redusere frykt og forvirring? Er informasjonen aldersadekvat og utviklingsadekvat? Foreldreinvolvering? Er programmet basert på respekt for barna/ungdommene? Fins momenter som inkluderer barn/unge i dialog og deltakelse? Gjennomføres det av voksne som barna har tillit til og som fins i barnas hverdag? Har den som gjennomfører programmet tilgang til utenforstående ekspertise?
- **Kunnskapsmål**: Er temaet vold eller overgrep? Fører undervisningen til styrking av barnets beredskap mot vold og overgrep? Blir ansvaret adressert? Hvem har ansvaret for volden og overgrepene? Fins det informasjon om overgrep fra

jevnaldrende/andre barn og unge? Kjønnsdimensjoner ved vold og overgrep, er kjønnsperspektivet synlig i noen form? Blir det gitt info om Barnekonvensjonen, om vold og overgrep som rettighetsspørsmål? Gis det kunnskap om hva som skjer etter avdekking? Om sekundærforebygging?

- **Handlingsmål**: Opplysning om muligheter for å få hjelp? Bygger programmet på forståelse av barn som både offer og aktør? Inkluderer det et syn på barnet som handlende og aktivt? Styrker programmet aktørskapet? Underbygger informasjonen som gis, barn og unges egen handlingskompetanse? Presenteres handlingsalternativ?

Kriteriene vektlegger at undervisningen bør gjennomføres av en lærer ved skolen eller i barnehagen, som har nærkontakt med barna, og som kan følge opp temaene over tid. Lærere kan også observere og følge opp eventuelle reaksjoner som kan komme etter en slik temaundervisning. Skolen eller barnehagen bør ha et eierskap til undervisningen og sørge for at den blir implementert. Dette er i tråd med anbefalinger fra FN (Pinheiro, 2006). Det forebyggende arbeidet mot vold og seksuelle overgrep i skoler og barnehager skal være planlagt. Det er nødvendig med en detaljert beskrivelse av opplegget og en lærerveiledning slik at opplegget kan bli en del av undervisningen på de ulike alderstrinnene. Videre bør det utvikles en plan for involvering av foreldre, og for hvordan barn skal ivaretas i forkant, under og etter undervisningen. I undervisningsplanen bør det fremgå når og hvordan temaet skal belyses, hvordan det skal gjøres, hvem som skal utføre arbeidet, hvordan undervisningen er kvalitetssikret, og at det blir gitt opplæring og veiledning for ledelsen og lærere (RVTS Sør, 2015).

Når det gjelder innholdet i undervisningen, så bør skolebaserte program omfatte følgende kunnskaps- og kompetansemål: informasjon om hvordan barn og ungdom kan kjenne igjen overgrep, hva som er vold og seksuelle overgrep, og at barn selv bestemmer over egen kropp og informasjon om «gode og dårlige» berøringer. I tillegg må barn vite at de skal fortelle det til en voksen de stoler på, dersom de opplever at jevnaldrende, eldre barn, ungdommer eller voksne utsetter dem for noe de opplever som vondt, skremmende

eller forvirrende. Fordi barn ofte opplever skyldfølelser knyttet til overgrep er det viktig at programmene på en tydelig måte formidler at det alltid er den voksne som bærer ansvaret for overgrepet. Å implementere et undervisningsopplegg om disse temaene vil kunne gi barn et verktøy til å gjenkjenne overgrep og vite hva de skal gjøre og hvem de skal snakke med.

Undervisningsprogrammene for de eldre elevene bør baseres på relasjonell kompetanse knyttet til samtykke, gjensidig respekt og grensesetting. For å utvikle relasjonell kompetanse bør ungdom involveres i samtaler om gjensidighet i seksuelle relasjoner, hvordan man kan være tydelig om at en ønsker seksuelle handlinger med en partner, og når og hvordan man kan vite at det foreligger et gjensidig ønske om dette fra begge parter. Slike samtaler må foregå over lengre tid i regi av skolen og på et tidspunkt i ungdommens liv hvor det å være sammen med en partner seksuelt kan bli en mulighet. I tillegg må ungdom selv være delaktige i utviklingen av kunnskap om hva samtykke, gjensidig respekt og grensesetting innebærer (Mossige & Dyb, 2009; RVTS Sør, 2015).

3.5.5 Forebyggende undervisningsopplegg for barn og unge i Norge

Mange av undervisningsoppleggene om vold og overgrep blir gitt av eksterne tilbydere, som frivillige organisasjoner. Blant disse er *Stine Sofies stiftelse* som arbeider for å forebygge og avdekke overgrep mot barn gjennom målrettede informasjonskampanjer, opplæring og påvirkning av myndighetene (Clancy, Kvello, Neverdal, & Schjelde, 2015). Stiftelsen *Fellesskap mot seksuelle overgrep (FMSO)* er fellesorganisasjonen for landets sentre mot incest og seksuelle overgrep og Dixi ressurssenter mot voldtekt. Stiftelsen har som formål å være bindeledd mellom sentrene, fungere som sentrenes talerør i kontakt med myndigheter og media og å være pådriver for sentrenes kvalitets- og utviklingsarbeid. *Sentrene mot incest og seksuelle overgrep (SMISO)* har blant annet som mål å bekjempe incest og seksuelle overgrep ved å drive forebyggende arbeid, slik som undervisning og annet opplysningsarbeid i samfunnet.[78] *Sex og*

78 http://fmso.no/wp-content/uploads/2017/08/Faglig-plattform-2014.pdf

Politikk er en uavhengig organisasjon som jobber for å styrke og informere om seksuell og reproduktiv helse og rettigheter.

I det følgende gis en kort beskrivelse av forebyggende undervisningsopplegg som RVTS Sør (2015) har vurdert knyttet til anbefalte faglige kriterier, nærmere beskrevet i kapittel 3.5.4. Der det finnes ny litteratur knyttet til oppleggene, omtales dette i tillegg til RVTS Sør sin vurdering. Videre blir det gitt en beskrivelse av undervisningsoppleggene Uke 6, Sortlandprosjektet, Skoleundervisning av SMISO Troms og Sogn og Fjordane og Si det som det er! av ATV Stavanger.[79]

Fellesskap mot seksuelle overgrep: Undervisning om vold og seksuelle overgrep for barneskoletrinnet

Fellesskap mot seksuelle overgrep (FMSO) tilbyr undervisningsopplegg for sine medlemmer[80] på en internettside hvor det er mulig å laste ned materiale til utvikling av eget undervisningsarbeid. Målet med undervisningen er universell og selektiv forebygging. Undervisningen oppfyller kriteriene for handlingsmål, pedagogisk metode, foreldreinvolvering og de fleste av kriteriene i prinsipper for gjennomføringen og kunnskapsmål.[81] For å unngå at barn blir holdt tilbake fra skolen av foreldre som frykter avdekking, blir skolen anbefalt å ikke informere om datoen for gjennomføring av undervisningen. Ifølge vurderingen mangler det informasjon om kjønnsdimensjoner ved vold og overgrep, hva som skjer etter avdekking og hva hjelpeinstanser kan gjøre. Undervisningen blir gitt av eksterne aktører (RVTS Sør, 2015).

SMISO Troms og Sogn og Fjordane: Skoleundervisning

Basert på undervisningsopplegget til Incestsenteret i Vestfold, gjennomfører Støttesenter mot incest og seksuelle overgrep (SMISO) i Troms undervisning for elever i 6. klasse ved skoler i Tromsø

79 Det finnes flere opplegg, kurs og programmer som skal forebygge vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom, og som ikke omtales i denne rapporten på grunn av inklusjonskriteriene. Dette gjelder for eksempel for kurset *Tryggere kjæreste,* tiltak av frivillige organisasjoner, stiftelser og foreninger som Redd Barna og LMSO.

80 FMSO er fellesorganisasjonen til 17 av landets sentre mot incest og seksuelle overgrep, samt Dixi Ressurssenter mot voldtekt.

81 Kriteriene beskrives i kapittel 3.5.4.

kommune.[82] Undervisningsopplegget blir gitt av personer fra Incestsenteret i to skoletimer, og lærere og helsesøstre er til stede. Undervisningen er skriftliggjort knyttet til prinsipper for gjennomføring, foreldreinvolvering, kunnskapsmål, handlingsmål og kjønnsdimensjoner ved vold og overgrep.[83] Det mangler utdypende informasjon om teorigrunnlaget. Filmen *Trøbbel* brukes som en del av undervisningen i det forebyggende arbeidet knyttet til overgrepsproblematikk.[84]

Støttesenter mot incest og seksuelle overgrep i Sogn og Fjordane (SMISO SF) gjennomfører gratis og aldersadekvat grunnskoleundervisning om incest, overgrep og voldtekt mot barn. Undervisningen inneholder informasjon om temaene:

- gode og vonde berøringer, følelser og hemmeligheter,
- kroppen,
- incest, overgrep og voldtekt,
- porno,
- vold og rus i hjemmet,
- psykisk syke foreldre,
- skilsmisse,
- hvor man kan få hjelp og
- hvem som er trygge voksne

Det er utviklet et undervisningsmateriell med grundig informasjon om opplegget. Det er ansatte ved SMISO SF som gjennomfører undervisningen. Lærere og helsesøstre er alltid involvert og er til stede. Undervisningsmateriellet gir informasjon om prinsipper for gjennomføring, kunnskaps- og handlingsmål, teorigrunnlag, pedagogisk metode, kjønnsdimensjoner ved vold og overgrep og målgruppen. Undervisningen har momenter som kan redusere frykt og forvirring, og involverer barna i dialog. Det er en egen del av

82 Incestsenteret gjennomfører også undervisning for SMISOs 16 samarbeidskommuner.
83 Kriteriene beskrives i kapittel 3.5.4.
84 Etter undervisningen fyller lærerne ut et skjema slik at senteret kan tilpasse undervisningen, og senteret fører en detaljert oversikt over antall skoler, antall elever, lærer og helsesøstre som deltar i undervisningen. Det blir også laget oversikt over antall elever som i etterkant av undervisningen tar kontakt på skolen for å prate om noe.

undervisningsmaterialet som gir informasjon til kontaktlærer, foreldre, barneverntjenesten. I tillegg blir det gitt opplysninger om beredskapsplan.

Incestsenteret i Vestfold: Det er min kropp og La oss snakke om det

Incestsenteret i Vestfold[85] har utviklet undervisningsopplegget *Det er min kropp* om vold og seksuelle overgrep for barn i alderen syv til ti år i Vestfold fylke. Opplegget er et forebyggende tiltak innen incest, seksuelle overgrep og annen type familievold. Målet for undervisningen er å lære barna at de bestemmer over sin egen kropp og at det er forskjell på seksuell berøring og annen berøring, samt at det er viktig å søke hjelp i situasjoner som føles truende.

Undervisningsopplegget *La oss snakke om det* er utviklet for barn i alderen 11 til 16 år i Vestfold fylke. Opplegget er et tiltak som skal forebygge mot incest, seksuelle overgrep og andre typer familievold. Målet for undervisningen er å lære barna at de bestemmer over sin egen kropp, å gjenkjenne faresignaler i situasjoner der noen forsøker å begå seksuelle overgrep mot dem, hvordan de kan håndtere en situasjon der en venn forteller om misbruk og hvordan de kan søke hjelp. Undervisningen skal også ufarliggjøre det å fortelle om seksuelle overgrep.

De to undervisningsoppleggene gjennomføres av personer fra Incestsenteret. Lærere og helsesøstre skal imidlertid være til stede. Før undervisningen starter opp for barna, gjennomgår helsesøster, lærere og foreldre et åttetimers kurs om undervisningsopplegget. Ifølge vurderingen oppfyller undervisningsmateriellet kriteriene for prinsipper for gjennomføring, kunnskapsmål og handlingsmål, men det mangler informasjon om teorigrunnlaget og opplysninger om kjønnsdimensjoner ved vold og overgrep. Foreldre får informasjon om undervisningen, men datoen for når opplegget skal gjennomføres holdes tilbake (RVTS Sør, 2015).

85 http://incestsenteretivestfold.no/tilbud/skoleundervisning/

Stiftelsen Det er mitt valg: MITT VALG – Kroppen min og jeg

Stiftelsen *Det er mitt valg*[86] har utviklet et undervisningsopplegg om vold og seksuelle overgrep for barne- og ungdomsskoler. Opplegget *MITT VALG* kan inkluderes i ordinær undervisning. Hensikten med opplegget er å lære barna om selvbestemmelse over egen kropp, vold og seksuelle overgrep, og hvem de kan henvende seg til hvis de selv eller noen de kjenner utsettes for vold og overgrep. Undervisningen blir gitt av lærere, som har gjennomgått et tre timers opplæringskurs om hvordan undervisningen skal holdes, og om tegn og symptomer på vold og overgrep. I tillegg sikrer stiftelsen at skolen har en beredskapsplan, og at alle ansatte vet hva de skal gjøre ved avdekking av vold og overgrep. Dette skal trygge lærerne i deres undervisnings- og handlingskompetanse før undervisningen. Det er utarbeidet en internettside og veiledningshefter som inneholder oppgaveark og aktivitetsforslag, og som beskriver kunnskapsmål, handlingsmål, pedagogisk metode, prinsipper for gjennomføring og teoretisk grunnlag (RVTS Sør, 2015). Stiftelsen arbeider med å videreutvikle undervisningsopplegget. I tillegg har OsloMet (tidl. Høgskolen i Oslo og Akershus) startet et forskningsprosjekt som skal evaluere *MITT VALG*. Studien involverer ansatte og elever ved 35 skoler rundt om i landet. En rapport om resultatene vil ferdigstilles i 2019.[87]

ATV Stavanger: Si det som det er! – www.stoppvold.no

Si det som det er! ble gjennomført i Norge av Alternativ til Vold Stavanger fra juni 2014 til juni 2016.[88] Prosjektets mål var å styrke grunnskolens rolle i forebygging av vold i nære relasjoner, og bidra til at vold mot barn, familievold og kjærestevold blir et fast tema i undervisning etter at læreplanen ble endret i 2013. Undervisningsopplegget består av en internettside – www.stoppvold.no, en film og gratis informasjonsmateriell som er sendt ut og som fortsatt sendes ut til skoler og hjelpeinstanser. Til nå er materiellet sendt til 120 av Norges kommuner. Filmen vil være tilgjengelig på nettsiden i flere år

86 http://www.determittvalg.no/kroppen-min-og-jeg/grunnkurs/
Stiftelsen *Det er mitt valg* er en del av *Lions Clubs International*. Programmet er oversatt og tilrettelagt for norske forhold. Den amerikanske versjonen har tittelen *Lions Quest*.

87 http://www.determittvalg.no/om-mitt-valg/

88 Finansiert av Egmont Fonden og Justis- og beredskapsdepartementet.

selv om prosjektperioden er over. Undervisningsopplegget har fokus på aktiv elevdeltakelse og kan tilpasses undervisningen i fag. Materiellet gir informasjon om kunnskapsmål, handlingsmål, pedagogisk metode, prinsipper for gjennomføring, teoretisk grunnlag og hva som skjer etter avdekking. *Si det som det er!* er gjennomført i 20 ungdomsskoler og for omtrent 5000 elever og lærere. Lærerne får undervisning om vold i forkant av opplegget.

Lærere og elever ved ulike skoler har evaluert undervisningsopplegget.[89] I evalueringen oppga 81 prosent av lærerne at de hadde blitt tryggere på å gjennomføre undervisning om vold etter at de hadde deltatt på opplegget. Kun 15 prosent av lærerne oppga at de var trygge på å undervise om vold i utgangspunktet, og fire prosent av lærerne oppga at de ikke ble tryggere på å undervise om vold av å delta på opplegget. I alt 75 prosent av elevene oppga at de hadde snakket med noen om temaet vold i etterkant av opplegget. Tilsvarende oppga 75 prosent av lærerne at de hadde snakket med andre voksne utenfor skolen, som for eksempel venner og familie, om vold etter undervisningen.[90] Terapeutene som har gjennomført *Si det som det er!* oppgir at ungdommene som deltar på opplegget viser nysgjerrighet og engasjement i undervisningen.[91]

Ansatte ved ATV Stavanger har besøkt 20 skoler for å sette i gang *Si det som det er!,* og i møter mellom oss i prosjektgruppen og ATV ble det beskrevet en rekke erfaringer i møte med skolene. Bare én av de tjue skolene ATV besøkte hadde lagt inn temaet vold i nære

89 En sluttrapport for prosjektet *Si det som det er!* av ATV Stavanger. Rapporten blir publisert i 2018 under fagutviklingsprosjekter på ATVs hjemmeside. Det var 27 lærere og 143 elever som svarte på spørreskjema (to ulike, et for elever og et for lærere), og de kom fra 5 ulike ungdomsskoler (kapittel 3.5.4).

90 ATV Stavanger har evaluert undervisningsopplegget og vil publisere resultatene i en rapport i 2018.

91 Se mer her: http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/01/%C3%85rsrapport-2016-ATV.pdf
http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/01/%C3%85rsrapport-2016-ATV.pdf og http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/01/%C3%85rsrapport-2015-ATV.pdf
http://atv-stiftelsen.no/for-fagfolk/forsknings-og-fagutviklingsprosjekter/ http://atv-stiftelsen.no/for-fagfolk/forsknings-og-fagutviklingsprosjekter/

relasjoner fast i undervisningsplanen på åttende trinn. På de andre 19 skolene var det en til to lærere som underviste i temaet på egen hånd «en gang i blant». Dette innebærer at lærerne la inn dette temaet på eget initiativ og gjennomførte samtaler om temaet uten at dette var systematisk satt inn i undervisningsplanen.

Østfold kulturutvikling og Den kulturelle skolesekken: Sinna Mann

Teaterstykket og filmen *Sinna Mann* formidles av Østfold kulturutvikling ved *Den kulturelle skolesekken*, og blir bestilt av skoler som ønsker det. Opplegget kan brukes som en del av undervisningen. Teaterstykket og filmen er basert på en samtalebok om familievold og barn som er vitne til vold, og ble lansert i 2003 som en del av Redd Barnas kampanje mot vold i hjemmet. I en evaluering (Kleppe, 2009) av forestillingen oppgir lærere at de opplevde forestillingen som et godt utgangspunkt for å snakke med elevene om temaet, og det virker som at elevene utvikler sitt begrepsapparat for å kunne snakke om temaet. Sinna Mann førte til avdekking av konkrete voldstilfeller. Forestillingen formidler en svært tøff hverdag. På tross av dette viser evalueringen at barn ikke oppfatter teaterstykket som skremmende, men at de reagerer løsningsorientert ved å vise til hva karakteren i stykket kunne ha gjort eller hva de selv ville gjort for en som har det slik som karakteren. De yngste barna forstår mindre av livssituasjonen til karakteren i forestillingen, og opplever det som mer utfordrende å leve seg inn i en hverdag de ikke kan relatere til sin egen. Evalueringen har ikke sett på hvordan små barn som lever med vold i nære relasjoner opplever forestillingen (Kleppe, 2009).

Undervisningens materiale beskriver prinsipper for gjennomføringen, kunnskapsmål og handlingsmål. Forestillingen blir ikke gitt av voksne som barna har tillit til fra før, men av to eksterne personer som har kunnskap om vold med bakgrunn fra Familievernkontoret i Østfold. Det blir utdelt en håndbok med veiledning i tilfeller av avdekking. Vurderingen peker på at det blir ikke gitt informasjon om pedagogisk metode, teorigrunnlag og om informasjonen er aldersadekvat, heller ikke om momenter som kan redusere frykt og forvirring (RVTS Sør, 2015).

Stine Sofies Stiftelse: Jeg vil vite.no

Jegvilvite.no[92] er et e-læringsverktøy med informasjon om vold og overgrep til barn og voksne. Verktøyet er primært for barn, men også til hjelp for voksne slik at de kan lære å snakke med barna om dette temaet. Hovedmålene for internettsiden er å spre kunnskap om vold og overgrep, informere om hvordan man kan få hjelp samt å fjerne tabu i samfunnet. Det finnes en beskrivelse av opplegget på stiftelsens hjemmesider. Nettsiden kan benyttes av barnet alene og som pedagogisk hjelpemiddel. Ifølge vurderingen oppfyller undervisningen kriteriene for kunnskaps- og handlingsmål, men det blir ikke gitt tilstrekkelig informasjon om pedagogisk metode, teorigrunnlag, om informasjonen er aldersadekvat, om prinsipper for gjennomføring, om momenter som kan redusere frykt og forvirring, kjønnsdimensjoner ved vold og overgrep, og om barna involveres i dialog (RVTS Sør, 2015). Per i dag er det ikke gjort endringer på opplegget som følge av evalueringen av RVTS Sør. Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) ga en faglig vurdering av Jegvilvite.no i desember 2017.

En masteroppgave (Torstensen, 2017) har gjennomført en undersøkelse om hvordan e-læringsverktøyet Jegvilvite.no kommuniserer om vold og seksuelle overgrep til barn. Resultatene viser at Stine Sofies Stiftelse bruker både enkle og abstrakte verbale og visuelle elementer for å kommunisere om vold og overgrep til barn. På internettsiden kan det gjøres en tydeligere fremstilling av hvem som har utviklet e-læringsverktøyet, hva som er formålet med verktøyet – om det skal fungere som et verktøy i skolen eller for barn og voksne hjemme, hvordan barna skal finne nettstedet og hva slags informasjon som er påtenkt barna og voksne. Videre anbefales at det utvikles et mer kjønnsnøytralt illustrasjonsmateriale (Torstensen, 2017).

Stine Sofies Stiftelse: Kommunepakken

Stine Sofies Stiftelse tilbyr en pakke som skal øke kompetanse og kunnskap om vold og overgrep for barnehagelærere, foreldre og barn

92 http://jegvilvite.no/wp-content/uploads/2013/04/Undervisningsopplegg1.pdf
http://jegvilvite.no/

i barnehager i kommunen. Det finnes en beskrivelse av opplegget på stiftelsens hjemmesider.[93] Ifølge vurderingen av opplegget oppfyller undervisningen kriteriene for kunnskaps- og handlingsmål. Det er tilrettelagt for at barna inkluderes i dialog og deltakelse, og foreldrene får informasjon om opplegget. Undervisningen blir imidlertid gitt av eksterne personer. Det blir ikke gitt informasjon om pedagogisk metode, teorigrunnlag, kostnader, momenter som kan redusere frykt og forvirring og om aldersadekvat informasjon (RVTS Sør, 2015).

Sex og politikk: Uke 6

Uke 6[94] er et gratis og alderstilpasset seksualitets- og undervisningsmateriell til arbeid med relevante kompetansemål i flere fag i grunnskolen og videregående skole. Formålet med tiltaket er å bidra til lett tilgjengelig kunnskap om seksualitet og å gi ungdom økt kunnskap og grunnlag for å ta gode valg i relasjoner og seksuelle situasjoner. Et annet mål er å gi lærere et lett anvendelig materiell til undervisning om seksualitet, i tråd med mål i læreplaner. Opplegget består en egen nettside for elevene, en lærerveiledning til nettsiden, litteraturhefte og en kampanjeuke. Innholdet og øvelsene er tilrettelagt for at barna skal inkluderes i dialog og deltakelse. Det er fokus på respekt, ansvar, tillit, kjønnsroller, kjønnsbevissthet, likestilling, grenser og anerkjennelse. Det er lærerne som gjennomfører undervisningen. Det blir gitt støtte og veiledning via telefon og e-post. Uke 6 har blitt gjennomført siden 2011, og over 900 skoler var påmeldt for programmet i 2016. Materiellet er oversatt til nynorsk og samisk (Sex og Politikk, 2017).

Påmeldte undervisere får hvert år et spørreskjema om bruk og tilfredshet med Uke 6. I 2016 var det 401 respondenter på internevalueringen (Sex og Politikk, 2017). Brukerne av materialet oppgir at Uke 6 er tilpasset læreplanene og fører til bedre og økt grad av undervisning om seksualitet. Brukerne beskriver at opplegget er tilpasset elevenes alder og modning, og fører til engasjerte og

93 http://stinesofiesstiftelse.no/index.php?artID=545

94 *Uke 6* er finansiert av Helsedirektoratet og Utdanningsdirektoratet, og er basert på den danske kampanjen *Uge Sex,* som er utarbeidet og formidlet av *Sex & Samfund IPPFs* danske medlemsorganisasjon.

motiverte elever. Mange av brukerne knytter materialene til fagene naturfag og KRLE og til arbeid med læringsmiljøet.

Kompetansesenteret KUN[95], NTNU og Likestillingssenteret har gjennomført en evaluering av Uke 6 (Stubberud, Aarbakke, Svendsen, Johannesen, & Hammeren, 2017). Resultatene viser at lærerne i hovedsak er positive til undervisningsopplegget. Det oppleves som en fordel at Sex og samfunn gir støtte og veiledning, og at materialet er gratis. Det er også en fordel at materialet både er tilgjengelig elektronisk og i utskrevet format. Materialet ble tidligere opplevd som stort og uhåndterlig, men det er gjennomført en omorganisering på internettsidene som gjør materialet mer tilgjengelig. Lærerne etterlyser grunnkompetanse gjennom lærerutdanningene, og muligheter for kompetanseheving gjennom kurs for egen del. Økt kompetanse hos lærerne kan føre til at flere bruker undervisningsopplegget og at kvaliteten på undervisningen heves. Det er også et ønske om at betydningen av kompetanse på feltet skal forankres hos skoleledelse og skoleeier. Dette vil kunne medføre bedre muligheter for etter- og videreutdanning. Lærerne opplever at undervisningen ikke blir prioritert av skoleledelsen, og at ansvaret for undervisningen ofte er overlatt til lærerne som allerede har en travel hverdag. Det blir derfor anbefalt av Stubberud et al. (2017) at *Sex og Politikk* bør drive nasjonalt informasjons- og pådriverarbeid inn mot arbeidet med nytt læreplanverk og opp mot lærerutdanningene, og lokalt for å øke forståelsen for tema blant skoleeiere, skoleledelse, og lærere. I tillegg anbefaler Stubberud et al. (2017) at det gjøres en kobling mellom seksualitetsundervisning og antimobbearbeid og psykososialt læringsmiljø, for å styrke forståelsen av fenomener som seksuell trakassering og kjønnsbasert mobbing (ibid.).

Sortland kommune: Æ E MÆ

Sortland kommunes prosjekt *Forebygging av seksuelle overgrep mot barn og unge* har fokus på å skape trygghet og sikre kompetanse om barns seksualitet og seksuelle overgrep hos fagpersoner på kommunalt nivå. Det forebyggende prosjektet har vært forankret

95 http://www.kun.no/hva-er-kun.html

politisk og administrativt i kommunen i fem år og er implementert i den ordinære driften i barnehager, skoler og på helsestasjonen. Målet med prosjektet har vært å gi en generell opplysning og samfunnsbevissthet, opplæring av barn og unge og oppfølging av de som er utsatt for vold og overgrep. Målgruppen er barn og unge, kommunalt ansatte, foreldre, frivillige organisasjoner, lag og foreninger.

Undervisningsopplegg *Æ E MÆ* har som mål å redusere omfanget av seksuelle overgrep og gi tidlig og relevant hjelp til personer som utsettes for vold (Sortland kommune, 2015). *Undervisningen for barn i barnehager* gjennomføres av barnehagelærere og har som mål å gi kunnskap og bevissthet om kroppen, følelser, grenser og hvem man kan si ifra til og få hjelp av. Undervisningen er implementert i alle barnehager i Sortland kommune. *Undervisningen i skolene* blir gitt av lærere til alle elever i syvende klasse og har som mål å gi kunnskap og bevissthet om kropp og følelser, grenser, akseptable og uakseptable hemmeligheter og berøring, og gi barna handlingsstrategier for hva de skal gjøre om de eller noen de kjenner havner i vanskelige situasjoner. I tillegg blir det gitt opplæring til elever i videregående skole om seksuelle overgrep, og til unge med utviklingshemming ved habiliteringsteamet.

Undervisningsopplegget er beskrevet i en prosjektrapport som er utviklet i samarbeid med Høgskolen i Harstad (Sortland kommune, 2015). Undervisningsmateriellet oppfyller kriteriene for handlingsmål, foreldreinvolvering og kunnskapsmål. Rapporten beskriver prinsipper for gjennomføringen og at informasjonen er aldersadekvat. Det blir imidlertid ikke gitt informasjon om innholdet i den pedagogiske metoden og teorigrunnlag.

I evalueringen av prosjektet oppgir flere av foreldrene at undervisningen Æ E MÆ gir et grunnlag for selv å kunne snakke om seksualitet, helse, vold og overgrep med barna. Samlet evaluering for de tre årene med skoleundervisning viser at 86 prosent av elevene opplever at de har blitt tryggere med hensyn til egen kropp, 73 prosent opplever at de har blitt tryggere med hensyn til egen

seksualitet, 83 prosent oppgir at det er lettere å sette egne grenser og 75 prosent opplever at det er lettere respekterer andres grenser.[96]

Oppsummering av undervisningsopplegg i skoler

RVTS Sør (2015) konkluderer med at undervisningsprogrammene tilfredsstiller enkelte av de faglige kravene eller kravene for beskrivelse av undervisningsopplegg, men ikke alle. Det er imidlertid flere lovende programmer med gode undervisningsmateriell. RVTS Sør (2015) anbefaler at tilbyderne av oppleggene får veiledende oppfølging for å videreutvikle sine tilbud. Det spesifiseres imidlertid ikke hvem som kan gjennomføre slik oppfølging. Målet med videreutviklingen bør være at det er tydelige beskrivelser slik at skoleeier, rektor og lærere kan vurdere oppleggene og inkludere elementene inn i et helhetlig undervisningsopplegg. Ingen av undervisningsprogrammene er målt for effekt. Det anbefales at det gjøres en forskningsbasert evaluering av undervisningsprogrammer på dette feltet i Norge (ibid.).

Undervisningen om vold og seksuelle overgrep blir ofte gjennomført av *eksterne tilbydere*, lavterskeltilbud og av deres interesse-organisasjoner (RVTS Sør, 2015). Flere av disse sentrene gir årlig ut rapporter om antall besøk i skoler og barnehager, og flere har noe informasjonsmateriell knyttet til undervisningen som gjennomføres. Det er imidlertid få av sentrene som har samarbeid med forskningsmiljøer for å vurdere den forebyggende aktiviteten de gjennomfører. Undervisningen er svært varierende med hensyn til hvordan undervisningen gjennomføres og innhold. I tillegg har de eksterne tilbyderne ulike utgangspunkt og bakgrunn for å tilby undervisningen (ibid.). RVTS Sør (2015) mener at det er hensiktsmessig for barnehager og skoler å ha eksterne aktører som tilbyr informasjon og undervisning, ettersom de selve har begrenset erfaring med dette. På sikt bør målet likevel være at instansene selv kan gjennomføre denne typen forebygging og undervisning. I denne sammenheng utvikler Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet og Utdanningsdirektoratet den digitale ressursen *Jegvet*, for

96 https://www.sortland.kommune.no/tjenester/helse-og-omsorg/helsestasjon/forebygging-av-seksuelle-overgrep-mot-barn-og-ungdom/

voldsforebyggende og livsmestrende opplæring i barnehager og skoler.[97]

3.6 Tiltak mot problematisk og potensielt skadelig seksuell atferd

Handlinger som innebærer seksuell atferd hos barn og ungdom som ikke er utviklingsmessig adekvat, og som kan være skadelig for en selv eller andre, eller som kan innebære misbruk av andre barn, unge eller voksne, betegnes som problematisk eller skadelig seksuell atferd, SSA (Hackett, 2014). Den problematiske eller skadelige seksuelle atferden er ikke alltid intendert, villet eller tilsiktet. Atferden kan likevel være skadelig for andre i relasjonen eller situasjonen (Jensen, Garbo, Kleive, Grov, & Hysing, 2016). Betegnelsen SSA gjenspeiler at den seksuelle atferden består av et kontinuum av atferd fra *normal*, til *problematisk* til *skadelig seksuell* atferd.[98] Atferden må sees i sammenheng med barnets alder, utvikling, fungering og konteksten den opptrer i (Askeland et al., 2017). I denne rapporten omtales problematisk seksuell atferd som utøves i nære relasjoner. Barn og unge med en slik atferd er i risikosonen for å utøve vold mot søsken eller mot en kjæreste.

Undersøkelser tyder på at en betydelig andel av den seksuelle volden som barn og unge utsettes for, er utført av personer som selv er mindreårige (Mossige & Stefansen, 2007, 2016). Om lag halvparten av alle seksuelle krenkelser og overgrep finner sted mellom jevnaldrende i sen tenåringsalder. Over halvparten av de første seksuelle krenkelsene har blitt utført av en venn, kjæreste eller bekjent. Ni prosent av de første krenkelsene er utført av en kjæreste (ibid.). Internasjonale studier viser at barn og ungdom som begår SSA ofte er søsken, i slekt eller godt kjent med fornærmede (Långström, 2000; Priebe & Svedin, 2009; Radford, Corral, Bradley, & Fisher, 2013). Risikofaktorer som kan bidra til første hendelse med

97 http://kriminalitetsforebygging.no/nye-verktoy-for-a-forebygge-vold-og-overgrep-mot-barn/
http://www.jegvet.no/

98 Rapporten av Askeland, Jensen, og Moen (2017) beskriver seksuell atferd og definisjonskontinuumet detaljert.

SSA er blant annet å være vitne til fysisk vold, rusmisbruk i familien, gjengmedlemsskap, suicidal atferd, å være utsatt for seksuelle overgrep og tidlig seksuell debut (Kjellgren, 2009).

Når det gjelder barn og unge med SSA er det nødvendig å kartlegge for å kunne vurdere risiko, iverksette egnede tiltak og ta høyde for faktorer i barnets livssituasjon. I tillegg kan kartlegging styrke tverrfaglig samarbeid og sikre god forståelse av barnets situasjon. Det kan være hensiktsmessig at alle instanser bruker samme fremgangsmåte og verktøy i møte med denne problematikken. Et anbefalt verktøy er *Trafikklyset – seksuell atferd hos barn og ungdom* som kan brukes av en rekke fagpersoner for barn og unge opp til 17 år (Askeland et al., 2017; Hegge, 2016). Formålet med dette verktøyet er å sette i gang utredning og tiltak basert på en vurdering av den seksuelle atferden som vekker bekymring. Trafikklysmodellen kategoriserer seksuell atferd som:

- grønn: trygg og sunn seksuell utvikling
- gul: atferd som muligens kan ligge utenfor en trygg og sunn utvikling, eller
- rød: faller utenfor en trygg og sunn atferd.

Ved hjelp av denne modellen kan fagpersoner på tvers av miljøer arbeide med de samme standardiserte kriteriene når det tas beslutninger. Dette kan bidra til å sikre en tilnærming uavhengig av kultur, oppfatninger, tro og egne erfaringer eller verdier (Askeland et al., 2017).

Tiltakene som bør settes i gang for barn og unge med SSA, vil avhenge av hvilket nivå atferden befinner seg på og en total-vurdering av barnets situasjon. I denne sammenheng, med fokus på problematisk og potensielt skadelig seksuell atferd, er det aktuelt å se på det grønne og gule området i Trafikklyse*t*, hvor det kan være mulig å sette i verk tiltak før volden har oppstått. For å forebygge på det grønne området vil det være aktuelt å gi informasjon om problematisk og skadelig seksuell atferd og ta i bruk verktøyet Trafikklyset. Voksne som møter barn i sin yrkesutøvelse må kunne snakke med barn om seksuell helse generelt og ha grunnleggende

bevissthet og fagkunnskap om SSA. Aktuelle instanser som kan involveres er førstelinjetjenesten, hjelpe- og opplysningsinstanser, barnehage og skole. For barn og ungdom som er på det gule området vil det være aktuelt å identifisere og avdekke atferd som kan ligge utenfor en trygg og sunn utvikling, og som vekker bekymring på grunn av alder, utvikling, type aktivitet, hyppighet, varighet eller sammenhengen den forkommer i. Atferd på det gule området vil kreve at fagpersoner i første- og andrelinjetjenesten og/eller lokale tverrfaglige konsultasjonsteam samler informasjon for å vurdere risiko og behov for videre oppfølging. Verktøy som kan brukes i utredningen er *Estimate of Risk of Adolescent Sexual Offense Recidivism (ERASOR*) og *Assessment Intervention Moving on 2 (AIM2)*.[99] Igjen vil det være hensiktsmessig å forebygge ved å bruke Trafikklyset. I tillegg er det utviklet flere generelle og spesielle opplæringsprogrammer for barnehager og skoler som kan være nyttige å relatere til i denne sammenheng som omtales av Askeland et al. (2017).

Forebyggende tiltak mot SSA bør iverksettes så tidlig som mulig, basert på kunnskapsbasert respons og praksis. Mossige og Stefansen (2007, 2016) viser at den vanligste konstellasjonen av utsatt og utøver er at den overgrepsutsatte er mellom 10 og 14 år, og at den som begår overgrepet er en person mellom 15 og 19 år – som oftest en jevnaldrende eller noe eldre gutt. Ideelt sett bør derfor forebyggende tiltak mot denne problematikken settes inn i tidlig ungdomsalder og bygge på forebyggende opplærings- og livsmestringstiltak fra barnehagealder.

3.7 Tiltak mot vold mellom barn og ungdom

Det å bruke vold i ungdomstiden, betyr ikke det at det ligger et alvorlig volds- eller aggresjonsproblem til grunn for atferden. Det er først når den aggressive atferden blir alvorlig, hyppig og kronisk at den er en indikator på at noe kan være galt (Kosterman, Graham, Hawkins, Catalano, & Herrenkohl, 2001). De aller fleste slutter å bruke vold i slutten av tenårene, men studier indikerer at 10 til 20

99 Verktøyene beskrives i Askeland et al. (2017)

prosent fortsetter med den voldelige atferden etter fylte 18 år (Kosterman et al., 2001). Videre er vold noe mer enn et atferdsproblem. Volden kan forstås som uttrykk for at man ikke har det bra og en psykologisk smerte som kan forårsakes av opplevelser med svik, sorg, fortvilelse og savn. Forskning viser en sammenheng mellom ulike former for vold og omsorgssvikt i barndommen, og senere vansker med egen aggresjon og vold i nære relasjoner (Bengtson, Steinsvåg, & Terland, 2004). Dette betyr ikke at alle som har vært utsatt for vold i oppveksten vil bruke vold senere i livet. Denne sammenhengen gjør det likevel viktig å vurdere voldsutsatthet i forebyggende tiltak mot vold mellom jevnaldrende.

Ved tiltak mot vold mellom jevnaldrende bør det tas høyde for individuelle, relasjonelle og samfunnsmessige betingelser som ofte er knyttet til problematikken. Voldsfeltet er komplekst og det er mange variabler som spiller inn. Eksempler på slike forhold er:

a) holdninger til vold og overgrep,
b) dimensjonene og kompleksiteten ved unges intime relasjoner,
c) alder og erfaring,
d) nære relasjoner preget av tillit, og
e) kontekstuelle betingelser.

Temaene gjensidighet i seksuelle relasjoner, respekt og retten til å si nei bør derfor være sentralt i slike tiltak (Bengtson et al., 2004).

Det finnes noen få forebyggende tiltak mot vold og overgrep mellom jevnaldrende i Norge.

Stopp kjærestevolden er et undervisningsopplegg for konfirmanter i regi av Reform – Ressurssenter for menn, som skal forebygge og bekjempe vold i parforhold mellom ungdom. Undervisningen blir hovedsakelig gitt som en del av konfirmasjonsundervisningen i Den norske kirke. Over 2000 ungdommer har deltatt i undervisningen. Undervisningsopplegget har fokus på å gi kunnskap og bidra til refleksjon rundt temaet, og inneholder temaene vold, faresignaler, konsekvenser, gjensidighet, grenser, samtykke og hjelpesøking (Reform – Ressurssenter for menn, 2015). I en erfaringsrapport fra

prosjektet blir det beskrevet at samtalene om gjensidighet og respekt i seksuelle relasjoner la til rette for en bevisstgjøring og økt forståelse hos ungdommen om hva seksuelle krenkelser er og konsekvensene av dette (Reform – Ressurssenter for menn, 2011).

Rødt kort-prosjektet ble gjennomført av ATV Drammen fra 2015 til 2016. Tiltaket er rettet mot ungdom fra 15 til 19 år med volds- og aggresjonsproblemer i det offentlige rom, og som står i risiko for å utøve vold mot partner, kjæreste eller barn. Målet med prosjektet er å forhindre at ungdom videreføre voldelig atferd i et parforhold og senere utøver vold mot egne barn. Prosjekt gir også kompetanseheving hos ansatte i aktuelle instanser.[100]

I tillegg blir det gitt et individuelt kurstilbud ved ATV for ungdom som har behov for ekstra oppfølging. Flertallet av ungdommene som deltok i prosjektet, ble med på kurset som en del av oppfølging iverksatt av Konfliktrådene. Kurset blir gjennomført av fagpersoner som har kunnskap om vold og traumer, og som har lang erfaring med arbeid innen vold- og traumefeltet. Fokuset i kurset er på hva som ligger bak volden, på å øke ferdighetene til å ta tak i og kjenne på egne følelser, og på affektregulering. Målet er at ungdommene skal lære å tåle og håndtere egne følelser. Det er også vektlagt å skape et fellesskap og en forståelse for at det er mange andre som har liknende opplevelser, tanker og atferd som en selv. Metoden som brukes retter oppmerksomheten mot fremtiden og mot muligheter for den enkelte. Kurset tar utgangspunkt i ungdommens livssituasjon, type vold og den *funksjon* volden som utøves har for ungdommen selv. Prosjektet har utarbeidet veilederen *Prøv å forstå meg – en veileder til forebygging og behandling av volds- og aggresjonsproblemer hos ungdom* (Eriksen, 2017).

I en sluttrapport for prosjektet understreker ATV Drammen at det er nødvendig å tilby mer enn ett kurs for å forebygge kjærestevold. Videre er det flere av ungdommene som har behov for terapeutisk behandling fordi de selv har vært utsatt for vold i egen oppvekst og har tilknytningstraumer (Alternativ til Vold, 2016). I tillegg er det

100 Aktuelle instanser kan være konfliktrådene, politi og flere kommunale aktører.

avgjørende med samarbeid med forebyggende enhet i politiet, konfliktrådet, barneverntjenesten, skole og andre kommunale instanser for å koordinere et slikt arbeid. Temaene som ble gjennomgått i kurset opplevdes som relevante, og ungdommene uttrykte at det var nyttig å få andre perspektiv og løsninger på vanskelige situasjoner. Det oppsto et samhold i gruppen som gjennomførte kurset. For å forebygge vold i nære relasjoner var ATV sin erfaring at de måtte se ungdommen ut fra de livsbetingelser de har levd under, og legge frem ungdommens problem på en slik måte at de kunne gjenkjenne atferden. Dette utgjorde et grunnlag for å bygge en allianse med ungdommen, noe som var et mål for behandlingen og som muliggjorde at de ble mottakelige for å finne alternativer til vold.

3.7.1 Tiltak i Sverige

I en gjennomgang av forebyggende tiltak mot seksuelle overgrep mot barn og ungdom i Sverige (DeGue et al., 2014; Långström et al., 2015) fremheves to utdanningsprogram som lovende. *Shifting Boundaries*[101] er et todelt skolebasert forebyggende tiltak som skal redusere kjærestevold og seksuell trakassering blant ungdom ved å gi informasjon om konsekvensene av seksuelle overgrep og øke skolens oppmerksomhet på området. *Safe Dates*[102] er et skolebasert forebyggende tiltak som skal øke elevers bevissthet om hva som utgjør sunne kontra voldelige kjæresteforhold, samt årsakene til og konsekvensene av kjærestevold. Tiltaket skal bidra til å påvirke ungdommenes holdninger knyttet til kjærestevold, og gi ungdommene ferdigheter og ressurser til å utvikle sunne relasjoner med positiv kommunikasjon, sinnehåndtering og konfliktløsning. To randomiserte kontrollerte studier fra USA viser at *Shifting Boundaries* og *Safe Dates* fører til en marginal til moderat reduksjon av forekomsten og frekvensen av seksuell vold i nære relasjoner mellom unge voksne. Tiltakene er de eneste universelle forebyggende tiltakene knyttet til unge voksne og seksuell vold som viste effekt på seksuelt voldelig oppførsel i utfallsevalueringer etter strenge kriterier (DeGue et al., 2014; Långström et al., 2015).

101 https://www.crimesolutions.gov/ProgramDetails.aspx?ID=226
102 http://www.blueprintsprograms.com/factsheet/safe-dates

3.8 Digitale helse- og informasjonstjenester

Det er mange aktører som tilbyr digitale helse- og informasjonstjenester rettet mot barn og ungdom, voksne og eldre. Enkelte tjenester skal forebygge at vold og overgrep oppstår. Disse tjenestene blir omtalt i denne rapporten. Andre tjenester, som *Alarmtelefonen for barn og unge*[103], *Mental Helses hjelpetelefon*[104] for alle aldersgrupper eller *Vern for eldre – Nasjonal kontakttelefon*[105], skal hjelpe de som man er bekymret for – eller som allerede har opplevd vold og overgrep. Det finnes også en nettportal, *dinutvei.no*, som har en anonym spørsmål-svartjeneste og som gir informasjon og kunnskap om vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep.[106] Disse tjenestene vil ikke bli omtalt i denne rapporten.

Det er gjennomført intervju- og spørreundersøkelser av brukere av chattetjenester i Sverige og Nederland. I Sverige rapporterer barn og ungdom om at de opplever en forandring til det bedre, både på kort og lang sikt, etter kontakten de har hatt på e-post og chat med hjelpetjenesten *BRIS*[107]. Barna oppgir at de får hjelp, at de blir lyttet til og tatt på alvor. Hjelpetjenesten lykkes i å formidle en forståelse til barnet og hjelper barnet til å se muligheter og ressurser (Andersson & Osvaldsson, 2012). En undersøkelse av den nederlandske hjelpetjenesten *Kindertelefoon*[108] konkluderer med at

103 Målgruppen for *Alarmtelefonen* er barn og unge som trenger hjelp som en følge av omsorgssvikt, vold, egen risikoatferd eller fordi de på annen måte er i fare fysisk eller psykisk. Tjenesten er evaluert: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/barn20og20ungdom/evaluering_alarmtelefonen.pdf

104 *Mental Helses hjelpetelefon* skal hjelpe innringere å takle utfordringer og alvorlige kriser, å være åpen om psykisk helse, og å leve med psykiske plager. Tjenesten er evaluert: https://www.napha.no/multimedia/2926/Sider+fra+Sluttrapport+Evaluering+av+Hjelpetelefonen.pdf

105 https://www.vernforeldre.no. Tjenesten er ikke evaluert.

106 Nettportalen dinutvei.no ble lansert i 2016 og driftes av Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) på oppdrag av Justis- og beredskapsdepartementet. Tjenesten er ikke evaluert.

107 *BRIS* er en barnevernsorganisasjon som arbeider for å styrke barnets rettigheter ved å støtte, mobilisere samfunnet og få barns stemmer hørt. Tjenesten er en ikke-statlig organisasjon uten politisk eller religiøs tilhørighet, som støtter barn og unge i krise blant annet via telefon, chat, e-post, forum og gruppevirksomhet.

108 *Kindertelefoon* tilbyr informasjon, råd og hjelp til barn og ungdom ved hjelp av et gratis telefonnummer og chattetjeneste. Tjenesten er anonym og betjenes av frivillige.

barn som før samtalene i chat- og telefontjenesten hadde vært trist, nedstemt og preget av problemer, opplever en forbedret følelse av tilfredshet og redusert opplevelse av belastning av et problem etter bruk av tjenesten (Fukkink & Hermanns, 2009).

3.8.1 Kors på halsen

Kors på halsen (KPH) er et nasjonalt samtaletilbud på e-post, chat og telefon for barn og ungdom opp til 18 år. Tjenesten er gratis, anonym og betjenes av Røde Kors-frivillige. KPH skal fungere som et supplement til det offentlige tilbudet, og har som mål å styrke barns selvfølelse og ta barna på alvor gjennom å lytte, støtte og gi håp. Barn kan ta kontakt om alt fra hverdagslige spørsmål til større problemer. I 2016 har tjenesten hatt fokus på vold i nære relasjoner (Røde Kors, 2016; Tingstad, 2013).

KPH hadde over 15 000 samtaler med barn i 2016. Det har vært en økning i antall henvendelser på chat og e-post, og en nedgang i antall henvendelser på telefon. Chat- og e-posttjenesten brukes ofte om tyngre og krisepregede samtaler om frykt og redsel, og relasjoner og konflikter (Røde Kors, 2016). Dette kan være problemer som oppleves som vanskelig å komme seg ut av uten hjelp av utenforstående. Røde Kors beskriver chattetjenesten som vellykket, primært knyttet til to forhold. For det første anses chattetjenesten som et medium barn og unge trives i og føler seg komfortable med. Mediet anses derfor som godt egnet til samtaler om vanskelige temaer. For det andre virker det som at problemene som aktualiseres i chattetjenesten er av en mer alvorlig karakter enn de temaene som tas opp på telefon (Tingstad, 2013). Brukerne av KPH oppgir at de bruker tjenesten fordi de ønsker hjelp og er i krise. Det påpekes at det er en fordel at det etableres direkte kontakt umiddelbart, og at tjenesten er anonym, kjønnsnøytral og at det er lav terskel for å ta opp temaer (ibid.).

3.8.2 Klara Klok, ung.no, Sex og samfunn og andre digitale tjenester

Klara Klok var en internettbasert spørsmål- og svartjeneste hvor ungdom kunne være anonyme. Tjenesten ble opprettet i 2002 for å sikre sosial og geografisk likhet i tilgjengelighet til helseinformasjon

blant unge. Den hadde kvalitetssikret informasjon til ungdom, blant annet et fagpanel som svarte på spørsmål om helse- og livsproblemer (Gundersen & Winsvold, 2011). Klara Kloks format og enkelte ansatte ble videreført til plattformen *ung.no* i 2017. Vi omtaler Klara Klok i denne rapporten da tjenesten har blitt evaluert og kan gi grunnlag for en vurdering av ung.no (Gundersen & Winsvold, 2011; Helsedirektoratet, 2014b).

I evalueringen av Klara Klok oppga brukerne at det ble gitt utfyllende svar av høy kvalitet. Tjenesten ble opplevd som et lett tilgjengelig tilbud både for ungdom generelt og for unge som tilhører sårbare grupper. To av tre brukere ville anbefalt tjenesten til andre ungdommer fordi de kan stille spørsmål, får raskt svar, finner interessante spørsmål og svar, og fordi det er lett å finne informasjon. Det ble fremhevet som viktig at tjenesten er anonym slik at det er mulig å stille spørsmål om ting man ikke tør eller har lyst til å snakke med andre om. Noen av brukerne av tjenesten gikk inn med en målrettet agenda for hva de ønsket svar på, men de fleste hadde ikke noe spesielt de lurte på. Evalueringen konkluderte med at Klara Klok hadde et potensial som opplysningskanal i et forebyggende og holdningsskapende folkehelsearbeid. Evalueringen viste at mange bare trenger noen gode råd, og ikke ser et behov for å ta kontakt med helsepersonell med sine spørsmål. Klara Klok utgjorde et kvalitetssikret alternativ til helsetjenesten (Gundersen & Winsvold, 2011; Helsedirektoratet, 2014b).

Ung.no er en anonym og kvalitetssikret informasjonskanal og spørsmål- og svartjeneste for barn og ungdom. Den betjenes av kvalifiserte fagpersoner, og drives av Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. Målet med tjenesten er å gi barn og unge informasjon som setter dem i stand til å ta gode valg og styrke sin handlingskompetanse. Det blir gitt svar på spørsmål om alt fra skole og jobb til forelskelse, identitet, seksualitet, helse og konflikter. Kanalen har omtrent 750 000 besøkende og mer enn 2,5 millioner sidevisninger hver måned. Statistikk fra 2017 viser at *ung.no* svarte på 226 spørsmål om vold og seksuelle overgrep, og 80 spørsmål om problemer hjemme. Totalt 159 159 brukere benyttet tjenesten for å søke etter informasjon om vold og seksuelle overgrep, og 28 467

brukere søkte informasjon om problemer hjemme (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2017b; Helsedirektoratet, 2014b).

Sex og samfunn tilbyr anonym internett- og telefonrådgivning med fagpersoner på området seksualitet og seksuell helse. På internettsiden blir det gitt enkel og kvalitetssikret informasjon om seksualitet, grenser, overgrep og seksuell helse til helsepersonell, ungdom og voksne. Sex og samfunn mottar mange spørsmål på telefon og e-post fra ungdom og voksne på landsbasis. I 2013 estimerte Sex og samfunn at de svarte på 9 600 henvendelser. I tillegg ble det besvart 3 600 spørsmål på e-post, og omtrent 276 000 besøkte internettsiden (Helsedirektoratet, 2014b).

En analyse av Klara Klok, Sex og samfunn og ung.no viser at tjenestene er brukervennlige, har høy faglig kvalitet og troverdighet hos sine brukere (Helsedirektoratet, 2014b). Brukerne oppgir at de stoler på den informasjonen de får og opplever å bli tatt på alvor. Tjenestene når ut til en stor andel av landets ungdomsbefolkning. De ansatte ved tjenestene får inngående grunnopplæring og løpende tilbud om kurs og kompetanseheving (ibid).

En kartlegging av nett- og telefontjenester for forebygging av bruk av fysisk straff i oppdragelsen, gjennomført av NOVA, viste at *Bekymringstelefonen* (drevet av organisasjonen Voksne for barn), *Kirkens SOS, Hjelpetelefonen* (drevet av organisasjonen Mental helse) og *Reform – Mannstelefonen* tilbød foreldrestøtte med mål om å forebygge fysisk vold mot barn (Ford, 2007). Kartleggingen viste at det var svært få henvendelser om fysisk vold mot barn, og de ansatte ved tjenestene anså at råd og informasjon om temaet kan inngå i den generelle virksomheten. Resultatene viste at det kan være en fordel om de ansatte får økt kunnskap og kompetanse på problematikken, slik at de blir mer bevisst på muligheten for at fysisk straff kan forekomme og mer komfortable med å snakke om temaet med innringere. I kartleggingen ble det ikke vurdert som nødvendig med egen foreldrestøttetelefon og nettside, fordi henvendelsene som kommer ofte er en del av mer sammensatt problematikk (ibid.).

3.9 Foreldrestøttende tiltak

Foreldrestøttende tiltak skal styrke foreldreferdigheter, samspillet mellom barn og foreldre og gi barn en trygg og forutsigbar omsorg. Målet er å bygge opp under og støtte familien med riktig hjelp til riktig tid. Tiltakene gjennomføres blant annet på helsestasjoner, i barnehager og i familieveiledning til omsorgspersoner med barn opp til 18 år. Enkelte av tiltakene er rettet mot foreldre flest, andre tiltak er rettet mot foreldre som har risiko for å utvikle problemer eller mot foreldre og familier der problemer i samspillet mellom foreldre og barn allerede er identifisert. Dette kan være foreldre som kritiserer, straffer, truer, overser, er lite tilstede eller av andre grunner ikke klarer å se og anerkjenne barnet. Universelle tiltak har potensiale til å hjelpe alle foreldre, og de selektive tiltakene er rettet mot foreldre som har forhøyet risiko for å utvikle utrygge og ustabile forhold til barna sine.

Veiledningen av foreldre kan foregå individuelt eller i grupper, med fokus på interaktiv formidling, gruppediskusjoner, rollespill og praktiske hjemmeoppgaver (Ogden, 2013). Indikative[109] foreldrestøttende tiltak mot vold i nære relasjoner vil ofte gjennomføres individuelt. Tiltakene som beskrives i denne delen av rapporten er først og fremst gruppetiltak.

Foreldrestøttende tiltak er en sentral satsing i regjeringens forebyggende arbeid mot vold og seksuelle overgrep. I *Opptrappingsplan mot vold og overgrep* (2017–2021) og strategiplanen *Barndommen kommer ikke i reprise* (2014–2017) fremheves behovet for omsorgsendrende forebyggende tiltak. Strategiplanen presenterer anbefalte forebyggende tiltak, der noen har blitt testet i Norge og andre har blir vurdert som egnede for implementering. *International Child Development Programme (ICDP), Circle of Security/Trygghetssirkelen (COS), Nurse–Family Partnership (NFP), Parent Management Training – the Oregon model (PMTO), Marte Meo* og *De utrolige årene* (DUÅ) er blant tiltakene som skal veilede foreldre i deres omsorgsgiverrolle

109 Se mer informasjon kapittel 1.4.2.

(Barne- og likestillingsdepartementet, 2016). Regjeringen vil utvikle en nasjonal strategi for foreldrestøtte som skal sikre et likeverdig tilbud og at tiltakene som brukes har et solid kunnskapsgrunnlag. Regjeringen omtaler NFP og ICDP som lovende tiltak for å fremme en god oppvekst for barn og ungdom (ibid.).

Foreldrestøttende tiltak som tilbys i Norge kan grovt deles inn i tiltak som har som hovedmål å hjelpe barn med atferdsproblemer, og tiltak hvor målet er å styrke tilknytning og samspill mellom barn og omsorgspersoner. Tiltak som skal styrke tilknytningen har som mål å sensitivere foreldre i samspill med barnet, med tanke på tilgjengelighet, pålitelighet, forutsigbarhet og det å kunne se, forstå og møte barnets behov. En sterk tilknytning kan danne en trygg base for barna i de tidligere leveårene og legger et grunnlag for at barn kan utvikle seg til selvstendige voksne individer. Dette er til forskjell fra en utrygg og desorganisert tilknytning mellom foreldre og barn som er risikofaktorer for senere psykiske vansker, og utagerende atferd (Carlson, 1998; Cyr, Euse, Bakermans-Kranenburg, & van IJzendoorn, 2010; Madigan, Atkinson, Laurin, & Benoit, 2013).[110]

Denne rapporten ser på foreldrestøttende tiltak som har som mål å sikre mestring av foreldrerollen, og å styrke tilknytning og samspill mellom barn og omsorgspersoner. Dette er altså tiltak som har fokus på omsorgspersonens tilnærming og praksis, fremfor egenskaper hos barnet.

Norske helse- og velferdstjenester rapporterer om at det brukes et bredt spekter av gruppetiltak for foreldre.[111] De fleste av tiltakene er rettet mot samspillet mellom foreldre og barn, noen har fokus på barnets atferdsvansker og tilknytningen mellom foreldre og barn, og enkelte tiltak er rettet mot samspillet mellom foreldrene. Tiltakene har ofte som mål å veilede foreldre om barns utvikling og hjelpe dem med å forbedre sine ferdigheter i å håndtere egne barns atferd. De

110 Barn med desorganisert tilknytning til sine omsorgsgivere har ofte blitt utsatt for vold, overgrep eller omsorgssvikt tidligere i livet.

111 *COS, ICDP, DUÅ, PMTO-foreldregrupper, Fortsatt foreldre, Godt samliv, Bufferkurs, LØFT, Hva med oss? Narrative foreldreveiledningsgrupper, Samspillsmetoden DIALOG, PREP, EFT, FFT, Smarte foreldre, PEFFG* og *Hva med meg*?

fleste av tiltakene blir enten brukt universelt til alle foreldre og selektivt til foreldre som er i risiko for å utsette sine barn for vold og overgrep. Det er færre tjenester som rapporterer at de benytter tiltakene indikativt der det allerede er utviklet problemer som at vold eller overgrep har oppstått (Wesseltoft-Rao et al., 2017). Det er ikke funnet studier som spesifikt har undersøkt virkningen slike forebyggingstiltak har på vold, overgrep og omsorgssvikt. De fleste av studiene har målt effekt med utfall som foreldrekompetanse og ferdigheter, grad av konflikt mellom foreldre og barn og foreldrenes psykiske helse.

Tiltakene som oppgis å bli mest brukt i Norge er COS, ICDP[112], DUÅ og PMTO- foreldregrupper (Wesseltoft-Rao et al., 2017). Denne rapporten omfatter ikke tiltak som søker å hjelpe foreldre til å korrigere barns atferd, og DUÅ[113] og PMTO omtales derfor ikke videre.

3.9.1 Trygghetssirkelen

Det foreldrestøttende tiltaket *Circle of Security (COS), Trygghetssirkelen*, er forankret i tilknytningsbaserte og utviklingssensitive metoder og benyttes ofte i situasjoner hvor det er risiko for at barnet kan utvikle tilknytningsvansker. Tiltaket tilbys først og fremst som et selektivt tiltak til omsorgspersoner med barn mellom elleve måneder og seks år som opplever belastninger eller utfordringer i hverdagen, i samlivet eller i forholdet til barna. Dette kan blant annet være foreldre som har psykiske vansker og foreldre som har rusproblemer. Tiltaket kan også fungere som et universelt forebyggende tiltak. Tiltaket skal gi foreldre et verktøy til å forstå hvilke behov barn har, hvilke signaler de gir og hva de kan gjøre for å møte disse behovene. Målet med tiltaket er å sikre et godt samspill og en trygg tilknytning mellom foreldre og deres barn, og å hindre skjevutvikling ved å hjelpe barnet til å regulere egne emosjoner og

112 ICDP har også varianter av tiltaket som er tilpasset til spesielle målgrupper som foreldre med etnisk minoritetsbakgrunn, personale i barnehager, foreldre til ungdom, omsorgsgivere til barn med funksjonsnedsettelser og for fedre som er i fengsel eller kriminalomsorgen.

113 DUÅ er et atferdsprogram som skal gi foreldre kunnskap om hvordan de kan korrigere barns atferd gjennom konsekvenspedagogiske virkemidler og sensitivering. Programmet skal lære foreldre til å ha en positiv oppfattelse av barnet.

styrke dets sosiale kompetanse. Tiltaket skal øke foreldrenes sensitivitet og deres evne til å gi en tilpasset respons til barnet, slik at de kan håndtere situasjoner som kommer ut av kontroll. Tiltaket styrker foreldrenes evne til å reflektere over egen atferd, til å se seg selv utenfra og til å ta barnets perspektiv. COS ble implementert av Nasjonalt kompetansenettverk for sped- og småbarns psykiske helse, RBUP Øst og Sør i Norge i samarbeid med opphavsmiljøet i USA. Det benyttes av flere helse- og velferdstjenester, hovedsakelig helsestasjoner og barnevernstjenester. Den norske versjonen av COS Virginia[114] gruppemodell er detaljert beskrevet i en norsk manual og på egne nettsider. COS drives av kursledere som har fått opplæring i metoden av utdannede veiledere. I alt er det utdannet syv norske veiledere som gir opplæring til kursledere. Disse skal dekke hele landet (Wesseltoft-Rao et al., 2017).

Terapeut- og deltakerevaluering av COS

Det er gjennomført terapeut- og deltakerevalueringer av COS[115] i Norge. Terapeutene rapporterer at de har tilegnet seg kunnskap og ferdigheter gjennom tiltakene og at tiltakene har metoder og verktøy som bidrar til å formidle kunnskap på en god måte til foreldrene. I en av evalueringene forteller terapeutene om positive erfaringer med bruk av tiltaket for foreldre som er i risiko for å utsette sine barn for vold eller overgrep (Drugli, 2012; Eriksen, Sætre, & Johannesen, 2011). Foreldrene som har deltatt i tiltakene rapporterer at de har fått nyttig kunnskap, spesielt med hensyn til relasjonsbygging og samspill, og håndtering av problemer i familien. Foreldrene oppgir at de har lært mye om seg selv som omsorgspersoner og fått styrket kompetansen som foreldre.

114 Det finnes to versjoner av COS; COS Virginia og COS International. De to versjonene deler idégrunnlag, begrepsapparat og pedagogiske verktøy, og begge har et psykoedukativt gruppetilbud og en terapeutisk behandlingsintervensjon.

115 De ble funnet tre brukerevalueringer av COS fra Norge, en som har evaluert deltakernes erfaringer, og to som har evaluert terapeutenes erfaringer. Det ble ikke funnet noen relevante kvalitative studier eller implementeringsstudier.

Effektevaluering av COS Virginia Familiemodell

Det er ikke gjennomført norske empiriske studier av effekten av *COS Virginia Familiemodell*[116]. Det er imidlertid gjennomført amerikanske studier av metoden der den har blitt brukt på utvalg med tilknytningsproblematikk (Hoffman, Marvin, Cooper, & Powell, 2006). Resultatene indikerer at tiltaket bedret foreldrekompetansen gjennom bedre tilknytning og samspill mellom foreldre og barn. Det kan imidlertid ikke konkluderes med at endringene var forårsaket av tiltaket alene.[117] Resultatene kan heller ikke uten videre generaliseres til norske forhold. Det skyldes kulturelle forskjeller i barneomsorg, at målgruppen er ulik, og ulikheter i hvordan tiltaket ble gjennomført. RKBU har fått i oppdrag fra Bufdir å kartlegge og evaluere effekten av COS når det brukes i barnehager (Wesseltoft-Rao et al., 2017). Tiltaket er vurdert av Ungsinn[118] og klassifiseres som et «sannsynlig virksomt tiltak» (Ulvund & Eng, 2012).

3.9.2 International Child Development Program

International Child Development Program (ICDP) er et forebyggende program som har som mål å styrke de psykososiale forholdene for barn opp til atten år. Programmet skal være sensitivt for kulturelle forskjeller og tar opp universelle temaer knyttet til omsorg for barn. Programmet skal gjennom veiledning bevisstgjøre og styrke foreldres positive praksis overfor sine barn, og øke oppmerksomheten om – og evne til – å se barnets positive sider. Tiltaket har fokus på å styrke foreldrenes sensitivitet overfor barna, øke foreldrenes selvtillit i foreldrerollen og deres lydhørhet og bevissthet om barnas signaler og behov, og gjøre dem i stand til å møte disse behovene. Mange norske helse- og velferdstjenester rapporterer at de bruker ICDP til alle omsorgsgivere, uavhengig av om de har spesifikke utfordringer. Dette samsvarer med det opprinnelige formålet til ICDP; å forebygge psykososiale vansker hos barn og

116 Det finnes nå to versjoner av COS; COS International og COS Virginia. Familiemodellen er en terapeutisk intervensjon fra COS Virginia.

117 Studien er gjennomført på en høyrisikopopulasjon med en pre-post forskningsdesign uten kontrollgruppe (Hoffman, Marvin, Cooper, & Powell, 2006). Da det ikke var kontrollgruppe er forskningsdesignen ikke av en slik karakter at man kan konkludere med at endringene var forårsaket av tiltaket alene.

118 *Ungsinn* er et elektronisk vitenskapelig tidsskrift om tiltak for barn og unges psykiske helse. https://ungsinn.no/om-ungsinn/

ungdom gjennom å støtte foreldre i deres omsorgsrolle. I tillegg bruker flere norske tjenester ICDP som et selektivt forebyggende tiltak til familier i risiko (Reedtz & Lauritzen, 2017; Wesseltoft-Rao et al., 2017).

Program for foreldreveiledning, blant annet ICDP, ble i 1995 definert som en del av Barne- og familiedepartementets satsning på foreldreveiledning knyttet til omsorgsgivere generelt. Programmet består av tre deler: gruppebasert veiledning tilknyttet kommunale tjenester, helsestasjonsmateriellet *Sammen foreldre og barn* som er et redskap for helsesøstre til å samtale med foreldrene om hvordan de kan styrke samspillet med barnet, og frittstående informasjonsmateriell bestående av brosjyrer, temahefter og DVD-er om tema knyttet til omsorg for barn (Reedtz & Lauritzen, 2017; Wesseltoft-Rao et al., 2017).

I ICDP-veiledningen er den emosjonelle, meningsskapende og regulerende dialogen sentral for å støtte barns utvikling. Disse tre dialog-formene handler om å utvikle fundamentet for en god relasjon mellom foreldre og barn, støtte barnets følelsesmessige, psykiske og kognitive utvikling og utvikle positiv grensesetting for å styrke barnets evne til selvregulering. Videre er den sosiokulturelle sammenhengen barnet er en del av sterkt vektlagt, noe som gjør at ICDP er egnet for særskilte målgrupper som foreldre med etnisk minoritetsbakgrunn.

Implementerings-, bruker- og erfaringsstudier av ICDP

Det er gjennomført en implementeringsstudie av ICDP i Norge hvor det blir fremhevet at veiledere stort sett tar i bruk tiltaket ut fra anbefalinger, og ofte bruker ICDP i sitt daglige arbeid. Utfordringer i implementeringen var blant annet få ressurser og rekruttere deltakere. I gjennomføringen av tiltaket var det viktig å involvere nøkkelpersoner, avklare forventinger og ta tak i utfordringer tidlig i implementeringen (Sherr, Skar, Clucas, von Tetzchner, & Hundeide, 2011; Wesseltoft-Rao et al., 2017).

Videre er det gjennomført en brukerevaluering av ICDP for mødre med etnisk minoritetsbakgrunn. Mødrene som deltok på programmet

opplevde at de ble tryggere i foreldrerollen, kommuniserte mer med barna og relasjonene innad i familien ble sterkere (Skar, Von Tetzchner, & Clucas, 2014). Foreldre til barn med spesielle behov som har deltatt på ICDP-gruppe opplevde at gruppen var preget av empati, varme, støtte og forståelse. Støtte fra andre foreldre med tilsvarende utfordringer skapte en følelse av å bli selvstendig. Dette gjorde foreldrene mer komfortable med seg selv og med barnet (Sherr et al., 2011). Terapeuter som har gjennomført ICDP-grupper oppga at de har tilegnet seg ny kunnskap og evaluerer tiltaket som positivt (Sherr et al., 2011; Wesseltoft-Rao et al., 2017).

I 2001 utviklet ICDP-stiftelsen[119] et *veiledningsprogram for foreldre med etnisk minoritetsbakgrunn*. Målet var å bygge bro mellom foreldrenes tradisjonelle omsorgsverdier og praksis, og verdier og rettigheter i det norske samfunnet. Programmet ble pilotert i 2002 til 2005, og består av opplæring av veiledere og møter om sensitivisering med omsorgsgivere. En vesentlig faktor i programmet er å benytte ressurspersoner fra foreldrenes egen etniske gruppe som veiledere og gruppeledere. Deltakerne i omsorgsgruppene kan på denne måten utveksle erfaringer på eget språk og forholde seg til en person som de har tillit til. Foreldrene som deltok i programmet opplevde det som nyttig å diskutere vanskelige temaer og dele erfaringer med andre foreldre i trygge omgivelser. Opplegget ga økt bevissthet om egen rolle som foreldre, og kunnskap om norske verdier og foreldrepraksis. ICDP tilpasset foreldre med minoritetsbakgrunn har nå blitt en fast del av program for foreldreveiledning i Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, og implementeres over hele Norge (Hannestad & Hundeide, 2005; Neumayer et al., 2008).

I 2005 ble det gjennomført et pilotprosjekt med bruk av ICDP i barnevernet med ti deltakere fra fem barnevernskontor, for å utvikle en modell for foreldreveiledning i en barnevernsammenheng. Det ble gitt opplæring av veiledere og gjennomført ti samlinger med samtalegrupper for foreldre. Deltakernes erfaringer fra programmet

119 Rettighetene til *Program for foreldreveiledning* eies av stiftelsen ICDP, og ble registrert i Norge i 1992. Dette er nå en internasjonal stiftelse som driver arbeid i mange land. I Norge er det en egen organisasjon, ICDP Norge.

var at denne måte å jobbe på gir annerledes kontakt og derfor et nytt perspektiv på de foreldre det gjelder. Programmet ble opplevd som enkelt metodisk og strukturelt i veiledningen av foreldrene, og som et svært meningsfullt tiltak i barnevernsregi. Det er imidlertid nødvendig med en solid opplæring i programmet for å få foreldrene til å kjenne på egne reaksjonsmønstre og følelser i samspill med barna. Flere forutsetninger må være tilstede, som flere veiledere i gruppene. Gruppesammensetningen må også vurderes nøye. Mødrene opplevde at det var nyttig å møte andre mødre i samme livssituasjon og dele erfaringer og tanker. Det at barnevernsarbeidere involverer seg med eksempler fra egen hverdag, bidrar til et annerledes møte med barnevernet (ICDP Norge, n.d.).

I 2014 fikk Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (2016b) i oppdrag å tilpasse og prøve ut *ICDP for foreldre på krisesentre*. Bufdir etablerte en arbeidsgruppe med deltakere fra Oslo Krisesenter, Barne-, ungdoms- og familieetaten (Bufetat) ved familieverntjenesten, og Universitetet i Tromsø (UIT). I etterkant av tilpasningen og utprøvingen gjennomførte UIT og VID vitenskapelig høgskole et forskningsprosjekt, hvor egnetheten ble evaluert med fokus på erfaringene til de ansatte i krisesentrene. Ut fra undersøkelsen anbefaler Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (2016b) at ICDP tilbys krisesentrene i Norge, som et redskap i foreldreveiledning. De ansatte oppgir at ICDP er egnet som en enkel og strukturert måte å sette fokus på barns behov for støtte. Veiledningen gir foreldrene en hurtig vekst i omsorgskompetansen og en bevissthet om egen rolle, gjennom fokuset på ressurser, og med øvelser, oppgaver og deling av erfaringer i grupper. De ansatte observerte endringer i omsorgskompetanse og opplevde økt innsikt og kompetanse i utøvelse av foreldreomsorg i den perioden prosjektet pågikk. I tillegg har det vært en jevn nedgang i andelen opphold som endte med at beboeren dro tilbake til voldsutøver. Det ble ikke rapportert om tilbakeflytting hos noen av foreldrene som var med i ICDP-gruppene i opplæringen. Det er imidlertid nødvendig å undersøke langtidsvirkningene for de familier som har deltatt i foreldreveiledningsgrupper, og hvordan foreldrene selv erfarer ICDP, på kort og lang sikt. De ansatte i prosjektet har gitt tilbakemeldinger

om forutsetninger som bør være til stede, før iverksetting av sertifiseringsprosesser igangsettes på nasjonalt nivå:

- ICDP må være forankret i ledelsen, og i virksomhetens visjoner og planer.
- Det må settes av tid til forberedelse og etterarbeid.
- Det bør være avklart med arbeidsgiver og krisesenterledelsen, at ICDP-opplæring er en sertifiseringsprosess som krever tid til veiledningsdager samt å lese litteratur og gjøre oppgaver.
- Det bør være tilrettelagt for tid til oppfølging av foreldrene mellom møtene, og systematisk påminning i forkant av neste møte.
- Sentrene bør lage en plan for tidspunkt for- og antall foreldregrupper som kan gjennomføres i året med hensyn til hvor mange brukere som kan delta, personalstørrelsen og ressurser.

ICDP-veiledningsprogram for foreldre på asylmottak (mottakspiloten) ble gjennomført høsten 2015–våren 2016 i elleve asylmottak. I en rapport om erfaringene fra veiledningsprogrammet oppga veilederne at programmet ga foreldre mulighet til å reflektere omkring foreldrerollen i mottak og i et nytt land. Foreldrene som deltok på programmet rapporterte om at veiledningen åpnet for å diskutere barneoppdragelse i Norge, og at dette førte til en trygghet på grensesetting overfor egne barn. Videre ga foreldre uttrykk for at de kommuniserer bedre med barna etter veiledningen. De har blitt bevisst på barnets perspektiv og måten de henvender seg til barnet på (Bråten & Sønsterudbråten, 2017).

Effektevaluering av ICDP

Det er gjennomført effektevalueringer av ICDP[120] som viser positive effekter både i tilpasset og i generell versjon. Foreldrene opplevde bedre mestring og tro på egne ferdigheter. I tillegg lærte og praktiserte foreldrene mer positive og bedre oppdragelsesstrategier,

120 Effekten av programmet på foreldre og deres barn ble undersøkt ved hjelp av spørreskjemaer til foreldre før og etter ICDP-deltakelse og sammenlignet med en gruppe som ikke mottok foreldreveiledning (Sherr et al., 2011; Wesseltoft-Rao et al., 2017).

og rapporterte om økt positivt engasjement og omsorgsfølelse for barnet (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2013; Sherr et al., 2011; Sherr, Skar, Clucas, von Tetzchner, & Hundeide, 2014). Foreldrene opplevde at de ble mer bevisste, tålmodige og trygge i omsorgsrollen, og enkelte foreldre opplevde en mer vennlig atmosfære i familien og større bevissthet om samhandling. Noen foreldre opplevde også at det ble bedre samarbeid i familien og færre konflikter (Sherr et al., 2011; Wesseltoft-Rao et al., 2017). Foreldre som deltok i ICDP-grupper i barnehager og helsestasjoner i åtte uker viste mer positive holdninger til oppdragelse og samspill med barna. De hadde også mer positive foreldrestrategier og mindre utfordringer i samspillet med barna sammenlignet med gruppen som ikke fikk ICDP. Etter seks til tolv måneder var det signifikant forbedring i foreldreferdigheter, mindre ensomhet og forbedring av selvfølelse hos ICDP-foreldrene sammenlignet med kontrollgruppen (Sherr et al., 2014; Skar, von Tetzchner, Clucas, & Sherr, 2015; Wesseltoft-Rao et al., 2017).

ICDP er vurdert av *Ungsinn* i 2017 og klassifiseres som et «tiltak med noe dokumentasjon på effekt». Ifølge vurderingen viste resultatene noen små positive effekter for enkelte utfallsmål knyttet til foreldreatferd, vansker hos barnet og foreldres psykososiale helse. Det ble videre konkludert at studiene er utført med svak forskningsmetodisk kvalitet, noe som ifølge rapporten kan skape usikkerhet om hvorvidt effektene er reelle og kan tilskrives tiltaket. Tiltaket har noen rutiner for å kvalitetssikre implementeringen, men ingen helhetlig strategi for dette eller for spredning av tiltaket (Reedtz & Lauritzen, 2017).

3.9.3 Marte Meo

Marte Meo (Aarts, 2000) er et videobasert tiltak som har fokus på foreldres evne til å endre, forbedre, etablere og reetablere kommunikasjon og relasjon med barnet sitt. I likhet med Trygghetssirkelen blir det lagt vekt på å gi foreldre opplæring i å forstå barnets signaler, omtalt som barnets initiativ. Marte Meo kan brukes ved instanser som helsestasjoner, barnevern, fosterhjem, barne- og ungdomspsykiatrien, habiliteringstjenesten, barnehage og skole ved bekymring rundt barns utvikling og atferd. Metoden bygger

på interaksjonsanalyse og går ut på å bruke videoanalyse av verbale og ikke-verbale reaksjoner og oppmerksomhetsfokus mellom barn og foreldre som terapeutisk intervensjon. I analysen har terapeuten oppmerksomhet både på omsorgspersonens problemopplevelse og egne vurderinger av hva barnet viser av kompetanse og utviklingsbehov. Tiltaket fungerer indirekte ved at barnets foreldre, via korte videobilder og sammen med terapeuten, får hjelp til å se barnet på nye måter og reflektere over hvilken støtte som kan hjelpe barnet til bedre mestring og utvikling. Marte Meo bygger på empowermenttenkning og en løsningsorientert tilnærming knyttet til foreldrenes sterke sider, ressurser og utviklingsmuligheter. Terapeutenes perspektiv er rettet mot å bygge allianser og tilrettelegge for en utviklingsprosess (Kristoffersen, Sverderup, Haaland, & Wang Andersen, 2006). I Norge er det utdannet 500 Marte Meo-terapeuter i førstelinjetjenesten og i spesialisthelsetjenesten samt i barnehager og eldreomsorgen. Metoden brukes hovedsakelig selektivt, men kan også brukes som et universelt forebyggende tiltak i helsestasjoner (Hansen & Onsøien, 2010).

Effektevaluering av Marte Meo

Det er gjennomført effektevaluering av Marte Meo som indikerer at videobaserte tilbakemeldinger til familier som opplever utfordringer i samspill gir positive resultater. Det er gjennomført én norsk randomisert kontrollert studie av Marte Meo. Studien viser en kortsiktig effekt av Marte Meo hos foreldre som hadde lav emosjonell tilgjengelighet i samspillet med barnet. Det ble funnet langtidseffekter på barnets sosiale og emosjonelle utvikling. Resultatene indikerer at videobaserte tilbakemeldinger passer som et selektivt tiltak, men ikke som et universelt tiltak. Intervensjonen hadde ingen effekt i «velfungerende» familier hvor foreldre hadde god interaksjon med barnet og få depressive symptomer (Høivik et al., 2015). Dette viser også en randomisert kontrollert studie (RCT) fra Nederland (Groeneveld, Vermeer, van IJzendoorn, & Linting, 2011). Haugen og Lepsøy (2015) rapporterer om at COS og Marte Meo er et nyttig verktøy i barnevernet for å tydeliggjøre foreldrenes forståelse av barnet og seg selv. Disse metodene kan dermed hjelpe foreldre til å endre sin atferd slik at de gir barnet støtte i sin

utvikling. Det har ikke blitt foretatt vurdering av *Ungsinn* på dette tiltaket (Bråten & Sønsterudbråten, 2015).

3.9.4 Bryt voldsarven

Belastninger i omsorgspersoners egen oppvekst, som det å ha blitt utsatt for omsorgssvikt, vold og seksuelle overgrep av egne foreldre, kan være en risikofaktor for at foreldre utsetter egne barn for det samme. Kartlegging, samtaler og en systematisk oppfølging av slike risikofaktorer er integrert i ICDP og COS, og i programmet *Bryt voldsarven* av Stiftelsen Alternativ til Vold (Alternativ til Vold, 2011; NOU 2017:12).

Bryt voldsarven er et psykoedukativt foreldrekurs over tolv timer i regi av Alternativ til Vold (ATV), og er rettet spesielt mot foreldre som har vokst opp med omsorgssvikt, vold eller seksuelle overgrep. Kurset bygger på forskning om transgenerasjonell overføring av vold, og ATV sitt kliniske arbeid med voksne som utøver vold. Bryt voldsarven gjennomføres av fagpersoner fra en tverrfaglig nettverksgruppe i førstelinjetjenesten, og er bygget opp med en manual som omfatter kunnskapsformidling, oppgaver og refleksjon. Formålet med kurset er å stoppe overføring av vold og seksuelle overgrep mellom generasjoner, slik at foreldre som har vokst opp med vold ikke skal videreføre denne volden mot egne barn. I tillegg er det et mål om å utvikle en kompetanse hos fagpersoner i førstelinjetjenesten på tematikken.

Prosjektevalueringen fra Rogaland fylke viser at informasjonsarbeidet om Bryt voldsarven har ført til et økt antall henvendelser om å delta på kurset. Deltakerne i kurset oppgir at programmet har medført at de ser sammenhenger mellom egen oppvekst og utfordringer i foreldrerollen. Deltakerne opplever at de ikke er alene om slike erfaringer, at de har lært at det er mulig å bryte med «voldsarven», og gjør ting annerledes med egne barn. Fagpersonene som har gjennomført kurset oppgir at de har fått økt kompetanse og erfaring med problematikken. En tverrfaglig nettverksgruppe med fagpersoner fra førstelinjetjenesten har vært vesentlig for å samarbeide, spre kompetansen om voldsarv, rekruttere til kurset og skape engasjement (Alternativ til Vold, 2011).

Det regjeringsoppnevnte utvalget som skrev utredningen *Svikt og svik* (NOU 2017:12) mener at det bør rettes mer oppmerksomhet mot sårbarhet hos foreldre som er bekymret for å overføre egne erfaringer med vold, overgrep og/eller omsorgssvikt til sine barn. Utvalget anbefaler at Bryt voldsarven-programmet prøves ut i større grad og evalueres for å forebygge fremtidig omsorgssvikt, vold og seksuelle overgrep.

3.9.5 Positive Parenting Program – Triple P

Det foreldrestøttende tiltaket *Positive Parenting Program (Triple P)* er utviklet i Australia og er så langt ikke tatt i bruk i Norden. Programmet tilbys i 23 land av offentlig og privat ansatte i tjenester. Det retter seg mot foreldre som opplever problemer med barnas utvikling eller atferd, og hvor barnet er mellom 0 og 16 år. Programmet skal fremme foreldres omsorgsevne og positive relasjoner mellom foreldre og barn, og forbedre barnets psykiske helse. Programmet skal forebygge og endre dysfunksjonell foreldrepraksis, og redusere viktige familierisikofaktorer for både vold mot barn og barns atferdsmessige og emosjonelle problemer (Prinz, Sanders, Shapiro, Whitaker, & Lutzker, 2009). Programmets strategi for forebygging er basert på fem intervensjonsnivåer av økende intensitet. Det første nivået er universelt og består av en mediestrategi for å nå flest mulig foreldre med informasjon om det å være forelder og hvordan de kan fremme barnets utvikling. Videre er det to selektive nivå rettet mot foreldre som er bekymret for barnets atferd og/eller utvikling. På disse nivåene får foreldrene informasjon og tilbud om råd og trening i foreldreferdigheter. De siste nivåene er indikerte tiltak som består av intensive veiednings- og intervensjonsprogrammer rettet mot dysfunksjonelle familier og foreldre med barn som har alvorlige atferdsproblemer (Sanders, Markie-Dadds, & Turner, 2003).

Triple P er evaluert internasjonalt med randomisert kontrollert design og er vurdert som et lovende tiltak for å forhindre barnemishandling og omsorgssvikt (Prinz et al., 2009). I evalueringen av Triple P i USA ble programmet formidlet i 18 fylker (*counties*) via over 600 ansatte i offentlige og private tjenester, som årlig har kontakt med omtrent 85 000 familier med minst ett barn under åtte år. Programmet viste

seg å være virksomt både med hensyn til reduksjon i påvist barnemishandling, antall barn som ble omplassert (omsorgsovertakelse) og antall rapporterte skader etter barnemishandling fra medisinske akuttmottak (Ogden, 2013; Prinz et al., 2009). Funnene fra evalueringen er lovende, men det anbefales videre evaluering og replikasjon av effekten av denne intervensjonen når det gjelder barnemishandling (Glad et al., 2010; MacMillan et al., 2009).

3.9.6 Oppsummering – foreldrestøttende tiltak

Det er gjennomført effektevaluering av både COS, ICDP og Marte Meo. Disse viser at tiltakene har effekt på foreldrekompetanse, tilknytning og samspill mellom foreldre og barn og på barns og foreldres trivsel og psykiske helse (Sherr et al., 2011; Wesseltoft-Rao et al., 2017). Det rapporteres imidlertid om stor variasjon i kvaliteten på effektstudiene. Studiene har trekk som påvirker tilliten til resultatene. Det er ikke funnet studier som spesifikt har undersøkt virkningen slike tiltak har på vold, overgrep og omsorgssvikt. De fleste av studiene har målt effekt med utfall som kompetanse og ferdigheter, grad av konflikt mellom foreldre og barn og foreldrenes psykiske helse (ibid.).

COS

- Det er gjennomført *terapeut- og deltakerevalueringer* av COS[121] i Norge. Terapeutene og foreldrene oppgir at de har tilegnet seg kunnskap.
- COS er evaluert i USA på f*oreldre med tilknytningsproblematikk*. Resultatene indikerer at tiltaket bedret foreldrekompetansen og tilknytningen og samspillet mellom foreldre og barn.

ICDP

- Det er gjennomført en *implementeringsstudie* av ICDP i Norge hvor det fremgår at veiledere stort sett implementerte tiltaket ut fra anbefalinger, og bruker ICDP i

121 De ble funnet tre brukerevalueringer av COS fra Norge, én som har evaluert deltakernes erfaringer, og to som har evaluert terapeutenes erfaringer. Det ble ikke funnet noen relevante kvalitative studier eller implementeringsstudier.

sitt daglige arbeid. Det var utfordringer i implementeringen knyttet til lite ressurser og rekruttering av deltakere.
- I en *brukerevaluering* av ICDP for mødre med etnisk minoritetsbakgrunn i Norge, oppga mødrene at de opplevde at de ble tryggere i foreldrerollen, kommuniserte mer med barna og at relasjonene innad i familien ble sterkere.
- *Veiledningsprogram for foreldre med etnisk minoritetsbakgrunn* ga økt bevissthet om egen rolle som foreldre og kunnskap om norske verdier og foreldrepraksis.
- Pilotprosjekt med bruk av *ICDP i barnevernet* ble opplevd som enkelt metodisk og strukturelt i veiledningen av foreldrene, og som et svært meningsfullt tiltak i barnevernsregi.
- Foreldrene som deltok på *ICDP-veiledningsprogram for foreldre på asylmottak* oppga at programmet førte til en trygghet i foreldrerollen.
- Det er gjennomført *effektevalueringer* av ICDP[122] som viser positive effekter både i tilpasset og i generell versjon. Foreldrene opplevde bedre mestring og tro på egne ferdigheter. Seks til tolv måneder etter deltakelse i ICDP-grupper i barnehager og helsestasjoner var det signifikant forbedring i foreldreferdigheter, mindre ensomhet og forbedring av selvfølelse hos ICDP-foreldrene sammenlignet med kontrollgruppen.

Marte Meo

- Det er gjennomført *effektevaluering* av Marte Meo som indikerer at videobaserte tilbakemeldinger til familier som opplever samspillsutfordringer gir positive resultater.
- Det er gjennomført én *randomisert kontrollert studie* (RCT) i Norge av Marte Meo. Studien viser en kortsiktig effekt av Marte Meo hos foreldre som hadde lav emosjonell tilgjengelighet i samspillet med barnet. Det ble funnet

122 Effekten av programmet på foreldre og deres barn ble undersøkt ved hjelp av spørreskjemaer til foreldre før og etter ICDP-deltakelse og sammenlignet med en gruppe som ikke mottok foreldreveiledning (Sherr et al., 2011; Wesseltoft-Rao et al., 2017).

positive langtidseffekter på barnets sosiale og emosjonelle utvikling.

Bryt voldsarven

- *Prosjektevalueringen* fra Rogaland fylke viser at programmet har hatt betydning for deltakerne med hensyn til å se sammenhenger mellom egen oppvekst og utfordringer i foreldrerollen. Deltakerne opplever at man ikke er alene om slike erfaringer, og lærer at det er mulig å bryte en arv og gjøre ting annerledes.

Foreldreprogrammet Positive Parenting Program – Triple P

- Triple P er evaluert med *randomiserte kontrollerte studier* (RCT) internasjonalt og er vurdert som lovende for å forhindre barnemishandling og omsorgssvikt.

3.10 Hjemmebesøksprogrammer

Hjemmebaserte forebyggende tiltak for familier som er i risiko for å utsette sine barn for vold eller overgrep under graviditet og i barnets første leveår kan redusere psykiske lidelser hos foreldrene, forebygge psykiske problemer og atferdsproblematikk hos barnet og redusere sannsynligheten for at barn blir utsatt for vold (Sweet & Appelbaum, 2004). Tiltaket bør starte så tidlig som mulig under graviditeten og frem til barnet er to år (Ogden, 2013).

Hjemmebesøksprogrammer er den mest evaluerte formen for forebygging av fysiske overgrep mot barn. Resultatet av vårt litteratursøk viser at kun ett hjemmebesøksprogram skiller seg ut med positive og varige resultater: *Nurse-Family Partnership (NFP)*. Dette programmet (*Familie for første gang* på norsk) er et intensivt hjemmebesøksprogram for førstegangsfødende som trenger ekstra støtte fra tidlig graviditet og frem til barnet blir to år. Målgruppen er foreldre som selv kan ha hatt en vanskelig barndom, og som lever i krevende situasjoner. Programmet gir tett oppfølging med ukentlige hjemmebesøk av sykepleier. Målet er å forbedre helsen til mor og barn under svangerskapet, fremme barnets helse og utvikling, og å støtte foreldrenes helse og fremtidige livssituasjon. Programmet skal

identifisere barn som blir utsatt for vold og overgrep, forebygge omsorgssvikt, psykisk sykdom, og bedre barnas oppvekstsvilkår. Programmet har lykkes både i å redusere risikofaktorer for vold og overgrep mot barn og å minske forekomsten av overgrep på kort og lang sikt (Miller, 2015). Programmet prøves ut i kommunene Sandnes, Stavanger og Time i Rogaland, og i bydelene Gamle Oslo og Søndre Nordstrand i Oslo. Første del av følgeevalueringen av programmet viser at NFP i Norge har god politisk og faglig forankring og interesse, og er drevet frem av kompetente og engasjerte medarbeidere samt nasjonale og lokale NFP-råd.[123] I oppstarten av prosjektet har sykepleiere fått opplæring og rekrutteringen av deltakere er satt i gang. Den andre delen av følgeevalueringen vil ferdigstilles høsten 2018 med prosess- og resultatevaluering av prosjektet (Nilsen & Pedersen, 2018). Dersom resultater fra utprøvingen er gode, vil regjeringen vurdere en utvidelse av programmet i flere deler av landet fra og med 2019.

Home-Start[124] er et familiestøtteprogram som ble etablert i Norge i 1995. Programmets offisielle navn i Norge er *Home-Start Familie-kontakten* (HSF). HSF er en frivillig og uavhengig organisasjon. I samarbeid med det offentlige og andre frivillige organisasjoner tilbyr de regelmessig støtte, omsorg og praktisk hjelp til småbarnsfamilier som erfarer vanskeligheter og som selv ønsker hjelp. HFS besøker småbarnsfamilier med minst ett barn under skolealder, to til fire timer i uken. Ideen bak Home-Start er at familien har behov for en person som selv har foreldreerfaring, og som kan dele positive og negative opplevelser med familien. Utgangspunktet for tiltakene som tilbys er avtaler som inngås med foreldre. Familiene definerer selv hva de trenger støtte til. Suksessfaktorene for HSF er fleksibilitet, raushet og en god «match» mellom familien og familiekontakten (Dalgard et al., 2011). Det rapporteres om at familiekontaktens personlige nærvær og praktiske hjelp med barna bidrar til håp og en

123 NFP i Norge har god politisk og faglig forankring og interesse, og er drevet frem av kompetente og engasjerte medarbeidere, lokale og nasjonale råd (Nilsen & Pedersen, 2018).

124 https://home-start-norge.no/wp-content/uploads/2016/05/Nytter-det-evaluering-av-HSF-Rapport-Kaasa-Jelstad.pdf
https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/BLD/Rapporter/2013/du_ser_det_ikke.pdf

bedre hverdag for familien. Støtten gis i form av samtaler, aktiviteter og avlastning med barna, slik at isolasjon og ensomhet kan brytes (ibid.).

Lavterskeltilbudet *Psykhjelpen for de minste* på Sentrum helsestasjon i Tromsø tilbyr psykologisk rådgivning for gravide og småbarnsforeldre med barn opp til fem år som har utfordringer i forbindelse med svangerskap, barsel og småbarnstid. Foreldrene kan oppleve problemer med partner, familieliv eller manglende avlastning og sosialt nettverk. Tiltaket har som mål å gi en helhetlig oppfølging av gravide og småbarnsforeldre i førstelinjen, styrke foreldreferdigheter og forebygge psykiske lidelser hos foreldre som kan gi alvorlige konsekvenser for barna, som for eksempel vold og omsorgssvikt. Videre skal tiltaket fremme samhandling mellom kommune- og spesialisthelsetjenesten. Tilbudet driftes av psykologistudenter med veiledning av psykologspesialister. Erfaringer fra det forebyggende arbeidet viser at tilbudet møter målgruppens behov for psykologisk rådgivning og behandling. Det er viktig at tilbudet er lett tilgjengelig for målgruppen slik at det blir en lavere terskel for å oppsøke hjelp for de utfordringer familien opplever (Bohne & Wang, 2017).

The Nurse Home Visiting Programme har ikke en norsk forvalter per i dag, men er et lovende internasjonalt tiltak som har sterkt evidensgrunnlag fra forskningslitteraturen. Programmet har tre overordnete mål: hjelpe den gravide med helserelaterte problemstillinger, støtte omsorgsgivere i å yte sensitiv og kompetent omsorg for barnet og å hjelpe omsorgsgiver med å planlegge fremtidige svangerskap, fullføre utdannelse og komme i arbeid. Programmet har vist seg å redusere fysisk mishandling og stressende livshendelser i småbarnsfamilier. Longitudinelle studier dokumenterer også at programmet kan forebygge utvikling av barns rusmisbruk, psykiske vansker og kriminalitet i ungdomsalder, samt fremme mødrene mulighet til å fullføre utdanning og delta i arbeidslivet (Miller, 2015).

3.11 Helsestasjons- og skolehelsetjenesten

Helsestasjons- og skolehelsetjenesten er et forebyggende tilbud til barn og ungdom opp til 20 år. I et tverrfaglig samarbeid med andre relevante instanser skal tjenestene bidra til å skape et godt oppvekstmiljø. Helsestasjons- og skolehelsetjenesten har en sentral rolle i folkehelsearbeidet og utgjør en viktig del av sikkerhetsnettet rundt barn og unge. Tjenesten har en viktig rolle i å forebygge psykiske og fysiske plager og lidelser hos gravide, barn og ungdom, gjennom veiledning, rådgivning, nettverksarbeid og helseundersøkelser. Tjenesten skal fange opp tidlige signaler på omsorgssvikt, mistrivsel, utviklingsavvik og antisosial atferd. Ved behov skal tjenesten henvise til utredning og behandling, iverksette tiltak, bidra til samarbeid om tilrettelegging av støttetilbud og informere om tiltak fra andre instanser. Viktige samarbeidspartnere er barnehage, skole, PPT, barnevern, fastlege, spesialisthelsetjenesten og tannhelsetjenesten. Tiltakene tjenesten har til rådighet er å styrke foreldrenes mestring av foreldrerollen, fremme barns og ungdoms lærings- og utviklingsmiljø og tilrettelegge for et godt psykososialt og fysisk arbeidsmiljø i skolen. Det varierer hvilke tiltak som brukes av skolehelsetjenesten i Norge. Enkelte bruker *Sinna Mann* og gjennomfører undervisningsopplegget på femte og åttende skoletrinn for å informere elevene om vold i nære relasjoner og hvordan de kan oppsøke hjelp.

Innstilling fra justiskomiteen (Innstilling 247S) om Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017–2021) gir en oversikt over dagens situasjon, over tiltak for å bekjempe vold og overgrep og over hovedutfordringene knyttet til vold og overgrep. I innstillingen blir det beskrevet at myndighetene skal forebygge vold og overgrep ved å revidere forskrift om helsestasjons- og skolehelsetjeneste med tydeliggjøring av ansvar for å forebygge, avdekke og avverge vold og overgrep. Videre skal satsingen på helsestasjons- og skolehelsetjenesten styrkes. Det fremheves imidlertid at det fins lite kunnskap om hva som blir gjort og om virkningen av tiltakene som brukes i helsestasjoner og skolehelsetjenesten (Stortinget, 2016). En kartlegging fra NKVTS om kommunale helse- og omsorgstjenester viser at jordmødre, helsesøstre, fastleger og ansatte i hjemme-

sykepleien må være tilgjengelige og ha tilstrekkelig med tid for å kunne bringe opp temaet i sin hverdag med brukere og pasienter (Danielsen, Solberg, & Grøvdal, 2016).

Det å ha en helsestasjon der alle gravide blir spurt om de utsettes for vold hjemme, er et viktig forebyggende tiltak for å hindre at barn blir utsatt for vold. I tråd med retningslinjer for svangerskapsomsorgen fra 2005 skal lege og jordmor være oppmerksomme på symptomer og tegn på voldserfaringer og støtte gravide som utsettes for vold i nære relasjoner (Sosial- og helsedirektoratet, 2005). Retningslinjene for svangerskapsomsorg er oppdatert fra 2014 slik at spørsmål om vold skal stilles rutinemessig og følges opp. Dette innebærer at helsepersonell på en naturlig måte skal ta opp temaet ved anamneseopptak eller ved senere oppfølgingssamtaler (Helsedirektoratet, 2014a). Videre omfatter veilederen for helse- og omsorgstjenestens arbeid mot vold i nære relasjoner rutiner for svangerskapskontroll og tre-ukers-kontroll. Det fremgår at ansatte skal tematisere vold, for eksempel gjennom motiverende intervju som metode. Utfordringen for tjenesten er at kartlegging forutsetter at man også har beredskap. Den ansatte som spør om vold og overgrep må kunne håndtere en situasjon der det blir avdekket vold eller seksuelle overgrep. NKVTS er i gang med å utvikle en nettbasert veileder, basert på kunnskapsbasert praksis, for helse- og omsorgstjenestens arbeid mot vold i nære relasjoner. Veilederen vil omhandle vold mot både barn og voksne og dekke både utsatte og utøvere.

3.12 Filleristing av spedbarn

Filleristing av spedbarn er en alvorlig form for fysisk mishandling av barn (Myhre, 2014). En undersøkelse fra USA konkluderte med at risikoen for fysiske overgrep mot spedbarn kan reduseres ved i tidlig spedbarnsalder å informere foreldre om konsekvensene ved å filleriste barnet (Dias, 2005). Egnede tiltak i Norge kan være å ta opp temaet på fødselsforberedende kurs, men det finnes ikke retningslinjer per i dag om hva slike kurs bør inneholde. Et annet tiltak kan være videofilmen *Din fantastiske baby* av Stine Sofie Stiftelsen, som gir foreldre informasjon om risikoen ved å filleriste

spedbarn. En slik informasjonsfilm var hovedtiltaket i Dias' studie (2005), som viste lovende resultater i USA. Det er imidlertid ikke evaluert hvilken virkning bruken av en slik video har i en norsk kontekst.

3.13 Samtaler med minoritetsforeldre

Det finnes flere tiltak som skal forhindre vold i oppdragelsen ved hjelp av samtaler med foreldre med etnisk minoritetsbakgrunn. MiRA-senteret er et ressurssenter for kvinner med minoritetsbakgrunn. De arbeider for å styrke innvandrer- og flyktningkvinners deltakelse i samfunnet, formidler erfaring og synspunkter fra innvandrermiljøer, og produserer kunnskap basert på sin kontakt med og i disse miljøene. MiRA-Senteret gjennomfører kurset *Mødre som veiledere i sine egne lokalmiljøer*. Målet med prosjektet er å forebygge vold i barneoppdragelsen, og å styrke alternative oppdragelsesmetoder som ikke involverer fysisk disiplinering eller vold. Dette gjøres gjennom å etablere lokale mødregrupper, som skal bidra til økt kunnskap, handlingskompetanse og styrket nettverk blant mødre med innvandrerbakgrunn. Tiltakene er imidlertid ikke evaluert.

ATV gjennomførte prosjektet *Familievold og etnisitet* fra 2005 til 2007 (Alternativ til Vold, 2007). Prosjektet hadde som mål å utvikle kvalitativt gode og kulturelt sensitive psykologiske behandlingstilbud for kvinner som utsettes for vold og for menn som utøver vold. En del av prosjektet var rettet mot å utvikle retningslinjer for samtaler med etniske minoritetsfamilier om vold i oppdragelsen. I ATVs arbeid i møte med minoritetsforeldre opplever terapeutene det som viktig å være bevisst på at det er mange som har mangelfull kunnskap om hva som er lovlig i Norge når det gjelder fysisk avstraffelse. Noen har lite informasjon og kunnskap om alternative metoder for grensesetting og oppdragelse. Flere opplever det som svært vanskelig å oppdra barn i Norge, fordi konteksten er forskjellig fra egen oppvekst i opprinnelseslandet. Det er derfor viktig å bidra med informasjon og veiledning om *hvorfor* vold mot barn er ulovlig i Norge. Dette gjør ifølge terapeutene samtalen mer likeverdig og mindre moraliserende, samtidig som det gir klienten bedre

motivasjon for å endre seg. ATVs terapeuter opplever en god dialog rundt argumenter som at vold avler vold, vold er skadelig, vold fungerer ikke for å endre noens atferd og vold er ulovlig i Norge. Klienter ved ATV viser stor forståelse for disse argumentene. I slike samtaler med minoritetsforeldre opplever ATVs terapeuter at deltakerne er åpne for kunnskap om voldens skadevirkninger, og de ønsker å lære om alternativer for oppdragelse. Det blir vektlagt at interkulturell kommunikasjon hjelper til å manøvrere samtaler i et nytt landskap (Alternativ til Vold, 2007).

Regnbueprosjektet, Forebyggende familiearbeid med minoritets-familier, ble startet i 2003 ved Sentrum familiekontor i Oslo. Prosjektet har utviklet kurs om familiekonflikter og integrering. Målet er å tilrettelegge for at familier med innvandrerbakgrunn kan få dele sine ressurser med andre og å reflektere over hvordan migrasjon kan påvirke familien. Familiene fikk mulighet til å øke sine kunnskaper om blant annet barneoppdragelse, kjønnsroller og familieliv i det norske samfunnet. Denne kunnskapen skulle bidra til å forebygge uønskede og vanskelige konflikter i familien, og styrke foreldrenes kompetanse når det gjelder å oppdra barn i Norge. Samarbeid mellom etniske minoritetsgrupper og ansatte i familievernet har vært sentralt i prosjektet. Det er utdannet over 40 gruppeledere og ressurspersoner med minoritetsbakgrunn, og 700 voksne med minoritetsbakgrunn har fått undervisning. NOVA gjennomførte en evaluering som viser at prosjektet bør videreføres. De ansatte i prosjektet oppgir at de utviklet sin kompetanse knyttet til arbeidet med minoritetsfamilier. Deltakerne opplever at de har fått utbytte av kurset. Prosjektet har imidlertid en uklar organisatorisk forankring og referansegruppen ser ut til å ha et uklart mandat. Det har ikke vært en systematisk spredning av kompetansen hos medlemmene i prosjektgruppen til andre deler av etaten (Danielsen & Engebrigtsen, 2007; Neumayer et al., 2008).

3.14 Dialoggrupper om vold – forebyggende arbeid i asylmottak

Tiltaket *Dialoggrupper mot vold i asylmottak* ble startet av Alternativ til Vold i 2012, og har hatt som formål å redusere vold i og utenfor mottak. Gruppene skulle i tillegg bidra positivt i integreringsarbeid knyttet til økt kunnskap om de forventninger asylsøkeren møter i det norske dagliglivet, som samfunnsborger, partner og forelder. Gruppedeltagerne skulle være mannlige beboere i norske mottak, og deltakelsen skulle være frivillig og uavhengig av oppholdsstatus. Prosjektet ble finansiert av Utlendingsdirektoratet (UDI). Det ble utviklet en skriftlig veileder. Omtrent 200 ansatte i norske asylmottak ble kurset til å lede grupper, før alle mottak gjennomførte to dialoggrupper med tolk. I dialoggruppen var det sentralt at mottaksansatte, som allerede hadde en relasjon til beboerne, ledet gruppen (Alternativ til Vold, 2014).

Prosjektet ble evaluert med utgangspunkt i informasjon fra mailkorrespondanse, veiledning med mottaksansatte, skriftlige evalueringsskjema fra 30 mottak og innspill fra tre erfaringskonferanser samt en fokussamling (Alternativ til Vold, 2014). Mottaksansatte oppga at de opplevde det som positivt at beboerne fikk dele sin historie, og at relasjonene som oppstod i gruppen påvirket hvordan beboere og mottaksansatte samhandlet i hverdagen. Gjennom prosjektet var det ingen mottak som rapporterte at beboere viste tegn til traumatiske reaksjoner. Én mottaksansatt synes det var utfordrende når beboere fortalte om vanskelige opplevelser og det ikke var tid til å følge opp med samtaler. Flere av beboerne oppga at det å lytte til hverandres meninger og erfaringer ga et fellesskap i hverdagen på mottaket. Beboerne fremhevet at det var godt å få sette ord på egne følelser og at det var fint å dele historier og reflektere over eget liv. Evalueringen viser også at det bør være færre gruppemøter, at gruppene krever god tid og planlegging, og at det kan opprettes samarbeid mellom mottak for å gjennomføre gruppene (Alternativ til Vold, 2014).

3.15 Informasjons- og holdningskampanjer

De siste årene har norske myndigheter og frivillige organisasjoner gjennomført flere holdnings- og informasjonskampanjer rettet mot befolkningen generelt og mot bestemte målgrupper. Kampanjer og andre informasjonstiltak er en viktig del av universell og selektiv voldsforebygging og et av de få eksemplene på tiltak rettet til den voksne befolkningen som helhet, med unntak for tiltak som er særlig rettet mot grupper som foreldre eller flyktninger og asylanter. Vi har ikke informasjon om at noen av disse kampanjene har blitt evaluert, men det er flere som er dokumentert. De som står bak kampanjene viser til eksponeringsresultater. I det følgende beskriver vi noen av de større kampanjene i Norge.

I 2013 gjennomførte Kripos i samarbeid med politidistriktene holdningskampanjen *Kjernekar* mot voldtekt. Kampanjen var basert på en rapport om voldtekter i Norge som viste at omtrent 40 prosent av anmeldelsene om voldtekt skjedde på fest og ofte i det private rom. Målet var å forebygge voldtekter relatert til fest og alkohol ved at venner, og særlig guttene, skal ta ansvar for å hjelpe. I kampanjen ble det brukt fakta om festrelaterte voldtekter, pekere til viktige adresser, animasjonsfilm, plakater, kinoreklame og en egen Facebookside. Målgruppen var unge menn i alderen 18 til 35 år. Kampanjen hadde per 2017 rundt 66 400 tilhengere på Facebook. Kampanjen ble videreført i 2016 og 2017 med fokus på studenter og russefeiring (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017).

#ikkegreit var en kampanje mot vold i nære relasjoner som ung.no gjennomførte i 2015. Målet var å spre informasjon om krenkelser, vold og overgrep til ungdom med filmer og annonser som ble spredt i sosiale medier. Det var mange unge (omtrent 500 000) som ble eksponert for budskapet på sin Facebookside, og antall brukere på ung.no økte med 32 prosent i kampanjeperioden. I 2017 gjennomførte ung.no en ny kampanje, som en oppfølging og videreføring av kampanjen i 2015. Målet var å spre informasjon og bidra til en bevisstgjøring om temaområdene festrelatert voldtekt, krenkelser, kjærestevold og bildespredning. Informasjonen ble

spredt med tre musikkvideoer og 12 annonser som ledet inn til egne temasider på ung.no med relevante artikler. Det var et økt antall spørsmål til spørretjenesten på ung.no knyttet til temaene i kampanjeperioden og økt trafikk på ung.no. Filmene ble vist omtrent 550 000 ganger på Facebook, YouTube og Instagram. Det var 4000 reaksjoner på video (liker, kommentarer, delinger), 41 000 klikk på innlegg til ung.no, 382 000 annonsevisninger, 930 reaksjoner på annonser og 61 800 klikk på innlegg (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017).

Hvor lite skal du finne deg i? var en informasjonskampanje som politiet gjennomførte i 2015 og 2016.[125] Målet var å gi økt oppmerksomhet og kunnskap om vold i nære relasjoner, faresignaler på vold, at det er viktig å søke hjelp tidlig og om hva politiet kan bistå med. Målgruppen for kampanjen var unge par før et forhold utvikler seg til å bli voldelig. I kampanjen ble det brukt plakater og brosjyrer, kampanjen ble delt på sosiale medier og det ble opprettet en egen nettside: www.hvorlite.no, som nå er knyttet opp til dinutvei.no. En sluttrapport fra Dinamo fra 2016 viser at det var 6,1 millioner eksponeringer i desember 2016 som genererte 42 000 besøk til hvorlite.no. I tillegg var det 30 069 liker-klikk på annonseringen til hvorlite.no. Resultatene viser at kampanjen har skapt mye trafikk i media. Dette kan tyde på at kampanjen og budskapet treffer målgruppen (Justis- og beredskapsdepartementet, 2017).

Jeg er her var en kampanje mot seksuelle overgrep mot barn som Redd Barna gjennomførte i 2015. Målet med kampanjen var å bryte tausheten og øke kunnskapen blant folk flest om seksuelle overgrep og konsekvensene overgrep får for barn som blir utsatt, og for samfunnet. Målgruppen var potensielle pårørende og andre i barnets nærhet (*bystanders*). Det ble gjennomført aktiviteter i ti utvalgte byer, som folkemøter, foredrag og appeller. Redd Barna sendte ut en

125 I 2016 gjennomførte Kripos kampanjen *Ikke alle hemmeligheter skal holdes* rettet mot barn som er utsatt for vold. Kampanjen omtales ikke i denne rapporten da den har fokus på å hjelpe barn som allerede er utsatt for vold, på bakgrunn av inklusjonskriteriene som tilsier at vi vil ha fokus på universelle og selektive tiltak før volden før volden har skjedd.

evaluering i sosiale medier og på e-post for å få tilbakemeldinger på kampanjens innhold, hvordan og hvor de fikk høre om kampanjen, og om den har gjort noe med både kunnskapen, motet og handlekraften deres. Ifølge evalueringen har kampanjen økt kunnskapen og brutt tausheten om seksuelle overgrep mot barn. Kampanjefilmene har hatt mer enn 1 million visninger og 10 000 delinger på Facebook.[126]

3.16 Internasjonale forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner

I det følgende vises det til eksempler på forebyggende tiltak fra Norden, Europa og Nord-Amerika som vi mener kan ha overføringsverdi eller tilpasses til norske forhold. Hjelpetelefonene *Stop it Now!, Prevention Project Dunkelfeld* (PPD) og *PrevenTell* for voksne med seksuelle følelser for barn er evaluert i Sverige, Danmark, Storbritannia, Nederland og Tyskland. Det skolebaserte tiltaket *The Fourth R* er utbredt i Nord-Amerika og er evidensbasert med randomiserte kontrollerte studier. *Anti-agalagen* i Sverige er eksempel på en universell kampanje som ble gjennomført i kombinasjon med en endring i lovgivning, og som er evaluert i vitenskapelige studier. Vi ønsket også å identifisere *voldsforebyggende tiltak med et uttalt kjønnsperspektiv,* og med særlig fokus på gutter og menn, som er evaluert og kan egne seg for etablering i Norge.

3.16.1 Hjelpetelefon for voksne med seksuelle følelser for barn

I Sverige, Danmark, Storbritannia, Nederland, Irland og Tyskland finnes det lavterskel hjelpetelefoner for voksne som har bekymring rundt egne seksuelle tenningsmønstre eller frykter at de skal utsette barn for seksuelle overgrep. En slik hjelpetelefon finnes ikke i Norge (Berggrav, 2017; Långström et al., 2015).

126 Redd Barna har skrevet en intern sluttrapport og gjennomført en internevaluering av #Jeg er her. Rapporten ble gjort tilgjengelig for dette prosjektet av Redd Barna, men er ikke publisert.

Stop it Now![127] i Storbritannia, Irland og Nederland er en anonym og gratis telefon- og eposttjeneste med informasjon, veiledning og terapi for å forebygge seksuelle overgrep mot barn. Målet med tjenesten er at voksne som har begått seksuallovbrudd eller som er i risiko for å gjøre det skal oppsøke hjelp for å håndtere sine følelser, tanker og atferd. Tjenesten skal øke bevisstheten om seksuelle overgrep og beskytte barn som er i fare for å bli utsatt. Basert på en folkehelsemodell tilbyr tjenesten to faser av støtte, først ved å gi innringeren råd om metoder for å håndtere egen atferd. I fase to tilbys innringeren gjentatte samtaler med spesialister. I tillegg er tjenesten en inngangsport til andre tjenester. Mellom 2002 og 2013 mottok hjelpetelefonen i Storbritannia og Irland over 31 000 anrop. I 2013 hadde 48 prosent av innringerne begått et seksuelt lovbrudd, og åtte prosent var i risiko for å gjøre det (Brown et al., 2014; NatCen Social Research, 2014).

Hjelpetelefonen gir en kostnadseffektiv rådgivning (Bowles, 2014). Det blir rapportert om at tjenesten i Nederland, Irland og Storbritannia oppnår å komme i kontakt med målgruppen, øke bevisstheten om overgrep mot barn og oppdage atferd som er skadelig (Brown et al., 2014; Eisenberg, Mulder, van Horn, & Stam, 2014; NatCen Social Research, 2014). Brukerne oppgir at de blir møtt med empati og praktiske tilbakemeldinger, som utfordrer til en atferdsendring. De rapporterer at de opplever en bedre forståelse av sine problemer og en bedre evne til å gjenkjenne og ta kontroll over sine følelser og atferd, blant annet fordi de har lært strategier for å håndtere atferden (Brown et al., 2014; Eisenberg et al., 2014; NatCen Social Research, 2014). For brukerne er det viktig at tjenesten er tilgjengelig, gratis og anonym. I Nederland valgte omtrent 57 prosent av innringerne å motta videre behandling (Eisenberg et al., 2014).

127 *Stop it Now!* ble startet i 2002 i Storbritannia og Irland av the Lucy Faithfull Foundation, og i 2012 i Nederland av IN HOPE/Meldpunt Kinderporno hotline og de Waag psykiatrisk klinikk.

Prevention Project Dunkelfeld (PPD)[128] er en hjelpetelefon i Tyskland som gir anonym, gratis og preventiv terapeutisk støtte til personer som har seksuelle interesser for barn. Formålet med PPD er å hjelpe personer som er i risiko for å begå overgrep til å håndtere og styre sine tanker og atferd samt å sette fokus på upassende holdninger til barnemisbruk og å senke terskelen for å be om hjelp. Tjenesten er en inngangsport til kliniske intervjuer, diagnostikk og rådgivning eller terapi ansikt til ansikt.[129] Dette i motsetning til *Stop it Now!,* som er en hjelpetjeneste som gir veiledning og terapi via telefon. Resultatene fra PPD i Tyskland viser at det er mulig å komme i kontakt med personer som er i risiko for å begå overgrep, og motivere til behandling. Terapien reduserer problematiske tankemønstre og øker evnen til å kjenne igjen og kontrollere følelser og atferd (Beier et al., 2015; Beier et al., 2009; Paskell, Brown, & Nicholls, 2014).

PrevenTell[130] er en nasjonal hjelpetelefon i Sverige som gir hjelp til personer som er i risiko for å begå seksuelle overgrep. Gjennom telefonsamtalen oppfordres innringeren til å søke behandling og det tilbys henvisning til relevante instanser. Hjelpetelefonen er basert på modellen fra Dunkelfeld-prosjektet i Tyskland. Erfaringen fra hjelpetelefonen tyder på at det er mulig å senke terskelen og etablere kontakt med personer som er i fare for å utsette barn for seksuelle overgrep, men som ofte er ukjente for rettssystemet. Personer som har fått hjelp opplever økt erkjennelse av at de har en problematisk atferd, økt forståelse av at atferden kan kontrolleres og økt evne til å ta i bruk teknikker og strategier for å håndtere seksuelle følelser og atferd. Hjelpetelefonen har også vist seg å motivere mange personer som er i risikogruppen, til å delta i forebyggende behandling. I Sverige mottar PrevenTell rundt 1000 telefoner årlig.[131] Av de 324 personer som hadde seksuell

128 Hjelpetelefonen ble startet i 2005 og drives av universitetssykehuset Charité i Berlin. Telefonen er en del av forebyggingsprosjektet *Dunkelfeld* som skal forebygge seksuelle overgrep mot barn (Beier et al., 2009).

129 Tysk lovgivning om konfidensialitet i klinisk praksis gjør at personer kan bli sett ansikt til ansikt uten at deres aktivitet blir meldt til politiet eller andre autoriteter.

130 *PrevenTell* ble etablert i 2012 ved det Karolinska Universitetssykehuset og drives av Anova. www.preventell.se.

131 https://www.reddbarna.no/nyheter/norge-trenger-en-hjelpelinje-for-aa-forebygge-overgrep

risikoatferd og som søkte hjelp gjennom PrevenTell mellom 2012 og 2013, valgte 53 prosent å motta videre behandling (Berggrav, 2017; Långström et al., 2015).[132]

3.16.2 The Fourth R

Tiltaket *The Fourth R* er et skolebasert program som bruker en kunnskapsbasert tilnærming basert på beste praksis på feltet. Tiltaket har som mål å fremme sunne relasjoner mellom ungdom og forebygge vold, herunder mobbing, kjærestevold, vold mellom jevnaldrende og gruppevold. Tiltaket legger til rette for et godt psykososialt miljø i skolen og at elevene skal engasjere seg i å bygge positive relasjoner. Å bygge relasjoner anses som like viktig kunnskap som de andre tre andre R-er i skolen; Reading, (W)Riting og (A)Rithmetic.

Programmet ble utviklet i Canada og har blitt tilpasset for bruk i Alaska. Hittil har 60 skoler i 21 distrikter i Alaska mottatt kursmaterialet for The Fourth R. Over 300 skoleansatte og samarbeidsparter har fått kurs for å undervise i programmet. Vi har ikke kjennskap til at tiltaket er utprøvd i Norden.

Læreplanen for klasseromsundervisningen består av 21 undervisningsleksjoner á 75 minutter, og fokuserer på kunnskap, bevissthet og ferdigheter relatert til vold og mobbing, seksuell helse og rusmisbruk. Undervisningen gjennomføres av lærere for elever i alderen 13–17 år ved hjelp av en læreplan, video, oppgaver og rollespilløvelser. Lærere som melder seg på programmet får gratis tilgang til undervisningsmateriale, undervisningsalternativer med læringsmål og aktiviteter, løpende programstøtte og teknisk assistanse, kurs, støtte og veiledning. I tillegg til undervisningen gjennomføres bevisstgjørende kampanjer, opplæring av lærere og informasjonsmøter for foreldre.

132 Den danske hjelpetelefonen *Bryd Cirklen*, i regi av Sexologisk Klinik ved Psykiatrisk Center København, bygger på samme modell som *PrevenTell* med veiledning via telefon og henvisning til behandling. Tjenesten er anonym og betjenes av terapeuter. Se https://www.psykiatri-regionh.dk/bryd-cirklen/Sider/default.aspx

Oppsummert viser forskning at tiltaket identifiserer risikofaktorer for vold og seksuelle overgrep og øker ungdommens relasjons-ferdigheter, noe som kan bidra til at ungdommene tar bedre beslutninger knyttet til relasjoner, alkoholbruk og seksuell atferd. Tiltakets 21 timers opplæring om kropp og helse for niende trinn er evaluert av en randomisert kontrollert studie (RCT). Utvalget besto av 1722 elever i alderen 14 til 15 år. Tiltaket ble gjennomført av lærere med opplæring i kjærestevold og positive relasjoner. Resultatene fra studien viser at det etter to år var større risiko for utøvelse av fysisk kjærestevold hos elevene i kontrollgruppen sammenlignet med elever som deltok i programmet (Wolfe et al., 2009).

Videre er tiltaket evaluert av 25 skoleledere i syv provinser i Alaska. Målet med studien var å identifisere faktorer som fremmer og hindrer at tiltaket blir tatt i bruk. De viktigste faktorene som fremmer at tiltaket blir tatt i bruk er forskningsgrunnlaget, oppfatningen om programmets potensiale til å ha en positiv innvirkning på elevene samt at tiltaket er læreplanbasert I samme studie vurderte 40 lærere at de var tilfreds med tiltaket. Fordelene med tiltaket er ifølge lærerne at det er tydelige læreplaner, tydelig informasjon og fokus på ferdighetsøvelser.

Den største implementeringsbarrieren for både ledelse og lærere var tidsrammene knyttet til opplæringen og å gjennomføre opplegget (Crooks, Wolfe, Hughes, Jaffe, & Chiodo, 2008). I en lignende studie ble tiltaket evaluert av 200 lærere. Etter mellom to til åtte år var lærerne fortsatt fornøyd med tiltaket, men det var utfordringer med implementeringen som handlet om manglende støtte til og avklaring av ansvar for gjennomføringen (Crooks, Chiodo, Zwarych, Hughes, & Wolfe, 2013).

Tiltakets læreplan som skal hjelpe elevene til å bygge positive relasjoner og redusere voldelig atferd, er evaluert i en randomisert kontrollert studie (RCT) med et utvalg på 196 elever i 9. klasse (14–15 år). Elevene deltok i klasseromsundervisning som skal styrke elevenes relasjonsferdigheter gjennom rollespill knyttet til utfordrende situasjoner. Elevene som deltok hadde større sannsynlighet for å bruke forhandlingsferdigheter i vanskelige

situasjoner og mindre sannsynlighet for å gi etter for negativt sosial press (Wolfe, Crooks, Chiodo, Hughes, & Ellis, 2012). Videre er tiltaket evaluert av en RCT med et utvalg på 1722 elever i 9. klasse fra 20 skoler. Elevene var utsatt for vold og/eller seksuelle overgrep. Resultatene fra studien viser at utsatte barn i intervensjonsgruppen hadde betydelig redusert risiko for voldelig atferd sammenlignet med utsatte ungdom i kontrollgruppen etter to og et halvt års oppfølging (Crooks, Scott, Ellis, & Wolfe, 2011).

3.16.3 Eksempel fra Sverige: endring i lovgivning i kombinasjon med en universell kampanje

Sveriges riksdag vedtok 1. juli 1979 den såkalte *anti-aga lagen*. Ifølge denne skal barn ikke *utsettes for kroppslig avstraffelse eller annen krenkende behandling* (6. kap. 1 § i *föräldrabalken*, dvs. den svenske foreldreloven). Den nye loven innebar at all form for vold mot barn, selv den som benevnes som «mild vold» ble forbudt, også om denne volden skulle utøves i «oppdragende hensikt». Det som tidligere var vanlig forekommende i Sverige, for eksempel dask på rompa når barnet var «ulydig», eller å klype, røske i eller riste barnet for å få det til å slutte å oppføre seg på en måte som ikke var ønsket av foreldrene, ble nå handlinger som stred mot svensk lov. Det innebar at alle handlinger som tidligere var forbudt om den utsatte var en voksen, nå også ble forbudt om de ble utført mot et barn (Jernbro & Janson, 2017).

Den nye lovgivningen ble til etter en omfattende prosess. Veien frem til *anti-aga lagen* var lang, og går tilbake til diskusjoner om barn og barns rettigheter både innenfor og utenfor Sveriges grenser på begynnelsen av 1900-tallet. Synet på barn og barneoppdragelse, inkludert fysisk avstraffelse av barn, endret seg i takt med samfunnsmessige diskusjoner og endringer. Disse beskrives i Janson et al. (2011) og kan oppsummeres på følgende måte.

- I 1923 vedtok Internasjonale Redd Barna en erklæring om barns rettigheter. Året etter vedtok Folkeforbundet Genève-deklarasjonen om menneskerettigheter, som inkluderte artikler om barns rettigheter.

- 1930-tallet var et tiår da nye tanker om barn og barndommen ble spredt i mange land. Forelesningsturneer ble utført av frivillige organisasjoner, pedagogiske foreninger og privatpersoner, og spørsmål om barneoppdragelse og bruk av fysisk avstraffelse ble diskutert med foreldre rundt i landet. Hvordan man kunne oppdra barn uten bruk av fysisk vold var også et spørsmål som ble diskutert i aviser og radio.
- Etter andre verdenskrig ble det fart i debatten om barneoppdragelse, familiens rolle og statens ansvar for barns velferd. I diskusjonene ble samfunnets oppgave om å skape gode oppvekstforhold for alle barn og trygghet for familiene lagt vekt på. Ifølge loven om barn i ekteskap fra 1920 hadde foreldre full rett til å «tukte» sine barn. Dette ble endret i 1949 da loven i stedet ga foreldrene rett til å anvende «passende oppdragelsesmidler», som man kan forstå som en markering av at mer hardhendte metoder skulle unngås. Mange foreldre oppfattet imidlertid ikke dette som et forbud mot all fysisk avstraffelse i oppdragende hensikt.
- I 1966 ble alle formuleringer om foreldres rett til fysisk avstraffelse av sine barn tatt ut av foreldreloven. Noe direkte forbud var imidlertid ennå ikke aktuelt.
- I 1977 nedsatte Sveriges regjering og riksdag en komite som hadde som mål å «utrede barnets rett», i motsetning til den tidligere ofte hevdede «foreldreretten».
- Astrid Lindgren fikk i 1978 de tyske bokhandlernes fredspris. Under prisseremonien holdt hun en takketale med tittelen «Aldrig våld».
- Fra og med 1930-tallet økte kunnskapen om de negative effektene av å anvende fysisk avstraffelse av barn blant profesjonelle såsom barneleger, barnepsykologer og pedagoger. På 1960- og 70-tallet ble det publisert forskning som tydelig viste de negativa konsekvensene av å bli utsatt for vold som en del av oppdragelsen (se for eksempel Azrin, Hake, & Hutchinson, 1965; Fairchild & Erwin, 1977).

Den allmenne opinion i Sverige ble stadig mer negativt innstilt til fysisk avstraffelse av barn. Året 1979 ble utropt av FN som internasjonalt barneår. Dette ble ansett som en god anledning til å

foreslå et eksplisitt forbud mot alle former for vold, inkludert det som skjer i «oppdragende hensikt». I mars 1979 støttet en nesten enstemmig *Riksdag* forslaget. En omfattende opplysningskampanje rettet mot allmennheten ble derfor lansert for å spre informasjon om loven.

Kampanjen, som anslås å være en av de mest omfattende gjennom tidene i Sverige, inkluderte følgende:

- Brosjyren *Kan man uppfostra barn uten smisk og dask?*, utgitt på flere språk og produsert av det svenske justisdepartementet. Brosjyren rettet seg til alle hushold med barn. Innholdet besto av råd om hvordan man kunne oppfostre barn uten å anvende fysisk avstraffelse.
- De svenske *barnavårds*- og *mödravårdscentralene* ga støtte og informasjon til foreldre om barneoppdragelse uten bruk av fysisk avstraffelse.
- Melkekartongene som sto på de fleste kjøkkenbord i svenske hjem, fikk påtrykt informasjon og tekst som skulle stimulere til diskusjoner i familien.
- Frivillige organisasjoner som Redd Barna og den svenske barneorganisasjonen BRIS (Barnens rätt i samhället) deltog aktivt i arbeidet gjennom kampanjer, plakater og debatter.
- I TV og i aviser ble det informert om det skadelige og nå også lovstridige, i å oppdra barn med metoder som innbefattet å slå barn.
- Det ble gjennomført en landsomfattende plakatkampanje med teksten: *Aldrig i livet ska jag klå mina barn!*

Hadde *anti-aga lagen* og dens kampanje noen betydning? Var det mulig å påvirke den svenske allmennhetens oppfatning av og oppførsel mot egne barn ved hjelp av disse tiltakene? Takket være gjentatte vitenskapelige studier av vold, fysisk avstraffelse og krenkelser mot barn som har blitt gjennomført i løpet av flere tiår i Sverige, kan vi si noe om virkningene av den nye loven og kampanjen som ble gjennomført for å spre informasjon om loven. Det går altså å si noe om innsatsen har vært «vellykket», dvs. om holdningene til å

anvende fysisk avstraffelse av barn i hjemmet ble endret og om færre barn ble utsatt som et resultat av innsatsen.

Statistisk sentralbyrå i Sverige og Sifo har siden midten av 1960-tallet gjennomført undersøkelser av hvordan allmennheten stiller seg til fysisk avstraffelse av barn. I 1965 var 53 prosent av befolkningen positive til å anvende fysisk avstraffelse i oppdragelsen av barn. 29 år senere, i 1994, oppga bare 11 prosent at de var positive. Tilhengerne av fysisk avstraffelse av barn minsket altså dramatisk mellom 1965 og 1994. Disse resultatene er på linje med undersøkelsen *Barn och misshandel – En rapport om kroppslig bestraffning och annan misshandel i Sverige vid slutet av 1900-talet* (SOU 2001:18) som ble utført innenfor rammene for *Kommittén mot barnmisshande*l og inngikk i sluttrapporten *Barnmisshandel: Att förebygga och åtgärda* (SOU 2001:72). Komiteen beskriver i sin sluttrapport hvordan de fleste førskolebarn på 1960-tallet i det minste noen gang per år ble utsatt for kroppslig avstraffelse av sine foreldre i oppdragende hensikt. Omtrent en tredjedel ble regelmessig utsatt. Antallet barn som ble utsatt minsket til knapt halvparten på 1970-tallet. To år etter at loven ble innført, kjente mer enn 90 prosent av familier i Sverige til loven.

I 1980 ble den første nasjonalt representative studien av holdninger til fysisk avstraffelse av barn i Sverige gjennomført. Mer enn 1100 foreldre ble intervjuet om sine oppdragelsesmetoder det siste året. Siden 1980 er nasjonale foreldreundersøkelser blitt gjennomført tre ganger, i 2000, 2006 og 2011. I løpet av disse årene har antallet foreldre som har vært positive til å anvende fysisk avstraffelse ligget mellom syv og åtte prosent, som er svært lite sammenliknet med liknende studier internasjonalt. I 2011 svarer 92 prosent av foreldrene at det ikke er riktig å slå eller gi barnet en ørefik, selv om barnet har gjort noe som har gjort foreldrene sinte. Tre prosent rapporterer at de har slått barnet sitt eller gitt den en ørefik siste året. Om man bare ser på foreldre født i Sverige, synker prosentandelen til to prosent.

De ovenfor nevnte studiene fra 2000, 2006 og 2011 har også ved hjelp av en skoleundersøkelse henvendt seg til barn og spurt om de noen gang i sitt liv har vært utsatt for fysisk vold og/eller opplevd vold mellom foreldre. Både i 2011 og 2016 ble spørsmål om psykisk vold inkludert, og i 2016 også seksuelle overgrep. Gjennom å sammenlikne resultatene fra disse studiene kan man konkludere at den psykiske volden har avtatt siden 2011, og den fysiske volden har avtatt siden 2000. Antallet barn som rapporterer om fysisk vold mellom foreldrene har også gått ned på 2000-tallet.

I en pamflett publisert av det svenske regjeringskanselliet og Redd Barna i forbindelse med 30-årsjubileet for loven som forbød all fysisk avstraffelse av barn, fremheves at den positive utviklingen beskrevet ovenfor sannsynligvis avhenger av flere faktorer (Modig, 2009). Velferdsstaten har utviklet seg og likestillingen, både mellom kjønnene og ulike generasjoner, har økt siden 1979. Muligheter til å intervenere tidlig i et barns liv er bedre fordi de fleste barn under skolealder går i barnehage. Dette gjør barna mer synlige for profesjonelle med meldeplikt, og eventuell vanskjøtsel og vold kan avdekkes tidligere. Mødrevården og barnevården har utviklet seg til også å inkludere forebyggende arbeid. Betydningen av lovgivningen som forbød all fysisk avstraffelse av barn kan imidlertid ikke undervurderes i denne sammenhengen. I en vitenskapelig evaluering som vurderte tilgjengelige data fra Sverige i form av statistikk, tidligere forskning, politianmeldelser og intervensjoner fra sosialtjenesten, betegnes lovgivningen som *highly successful in accomplishing its goals* (Durrant, 1999, s. 135). Loven mot fysisk avstraffelse av barn fra 1979 kan dermed forstås som vellykket og fremgangsrikt i og med at den reduserte vold mot barn, med betydning for flere generasjoner av barn. Et barn som ikke utsettes for fysisk avstraffelse av foreldrene i barndommen, kommer i de aller fleste tilfeller heller ikke til å straffe sine egne barn fysisk, men heller finne andre former for oppdragelse som ikke krenker eller skader.

3.16.4 Voldsforebygging med kjønnsperspektiv: et internasjonalt blikk

Selv om årsakene til forekomsten av vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep er mange og komplekse, er det et faktum at det er menn som begår mesteparten av den grove volden og de seksuelle overgrepene (Thoresen & Hjemdal, 2014). Det er derfor viktig at arbeidet med å forebygge vold i nære relasjoner har som uttalt mål å endre normer, holdninger og vurderinger rundt kjønnsrelasjoner, mannlighet, makt og vold. Voldsforebygging er dermed en viktig del av likestillingsarbeidet. De forebyggende tiltakene kan rette seg mot begge kjønn eller ha et særskilt fokus på gutter og menn.

Som vi har skrevet tidligere er forskningen på voldsforebygging på et tidlig stadium når det gjelder evaluerings- og effektstudier. Det har imidlertid skjedd en del internasjonalt i de siste årene. Derfor ønsker vi, gjennom erfaringer fra andre land, å gi noen eksempler på voldsforebyggende arbeid med kjønnsperspektiv og som særskilt har gutter og menn som målgruppe. Hovedvekten er på universelle og selektive tiltak som er evaluert, som anses å ha effekt eller som viser lovende resultater.

Verdens helseorganisasjon (WHO) har laget en oppsummering av forskning som identifiserer voldsforebygging rettet mot unge og voksne menn, og hvor gjennomførte evalueringer viser sterk evidens eller lovende resultater. Ifølge analysen er tiltak som har som formål å endre oppfattelser og normer rundt kjønn og kjønnsrelasjoner bedre i stand til å oppnå endringer i holdninger og atferd enn tiltak med kjønnsnøytral tilnærming. Dette er forklart ved at de førstnevnte tiltakene når utover det individuelle nivået og vektlegger en bredere samfunnsperspektiv. WHOs konklusjon er derfor at det er viktig å ha en helhetlig tilnærming til voldsforebyggende arbeid, der tiltakene retter seg både til individ-, relasjons-, nærmiljø- og samfunnsnivå (Barker, Ricardo, & Nascimento, 2007; Barker, Ricardo, Nascimento, Olukoya, & Santos, 2010; World Health Organization, 2009, 2010).

Forskning på voldsforebygging antyder at det er tre typer av tiltak som kan ha effekt for å endre holdninger og normer om vold hos gutter og menn, herunder: programmer som er basert på teorier om

sosiale normer for å motvirke oppfatninger om at vold er normalt, tiltak rettet mot menn og gutter som målgruppe og veldesignede medie- og holdningskampanjer. Forskningen indikerer ytterligere at en forutsetning for at de voldsforebyggende tiltakene skal lykkes er at de har en tydelig teoretisk forankring (European Institute for Gender Equality, 2015; Flood, 2011; Ungdomsstyrelsen, 2013).

Informasjons- og mediekampanjer er internasjonalt de mest synlige og vanlige strategiene for forebygging av vold i nære relasjoner og seksuell vold. EUs likestillingsinstitutt (EIGE) løfter fram mediekampanjer som en lovende innsats i sin kartlegging av *beste praksis* i EU-landene innen voldsforebygging (European Institute for Gender Equality, 2015). Kampanjer er samtidig den minst evaluerte voldsforebyggende strategien. De evalueringer som er gjort, fokuserer som oftest på holdningsendringer snarere enn endringer i forekomsten av vold. Kampanjer er vanskelige og kostbare å evaluere. Det er vanskelig å vite hvor effektive kampanjene faktisk er og hvor lenge effekten varer (World Health Organization, 2009, 2010). Det er derfor viktig at mediekampanjer kombineres med for eksempel lovgivning, og tiltak i utdannelsesinstitusjoner og organisasjons- og samfunnslivet.

En av de første universelle forebyggingsinnsatsene som rettet seg mot menn var *White Ribbon-kampanjen*, som startet i Canada i 1991, da en gruppe menn besluttet at de ville gjøre noe med menns vold. Kampanjen har siden spredt seg til 55 land. Et eksempel fra USA er kampanjer utført av organisasjonen *Future without Violence*. Verken White Ribbon- eller Future without Violence-kampanjene har blitt evaluert (Eriksson & Berg, 2011).

Operation Kvinnofrid i Stockholms fylke (*län)* er et av få eksempler på en bredere og mer langsiktig satsing på universell forebygging med et tydelig kjønnsperspektiv som er blitt gjennomført i et nordisk land. Det er et myndighetssamarbeid som startet i 1996 og som fortsatt pågår. Det mest synlige arbeidet har vært de utadrettede kampanjene som er blitt gjennomført i det offentlige rom for å skape opinion rundt menns vold mot kvinner og barn. Kampanjen er

veldokumentert[133], men er ikke blitt evaluert gjennom vitenskapelige metoder (men se Jansson & Wendt Höjer, 2005).

Sverige er det nordiske landet som har hatt den kanskje mest tydelige kjønns- og likestillingsinnretningen i sitt voldsforebyggende arbeid og i sin voldsforskning. Forskerne har forsøkt å utvikle kunnskaps- og metodestøtte for det utviklingsarbeid som foregår innen voldsforebygging. Siden det finnes så få vitenskapelige evalueringer av forebyggingstiltak i Norden, har man hentet inspirasjon og støtte fra internasjonal forskning. For eksempel har forskerne Maria Eriksson og Lena Berg (2011) utarbeidet en kunnskapsoversikt over voldsforebyggende arbeid rettet mot gutter og menn på oppdrag fra *Sveriges Kommuner og Landsting* (SKL).

Den tidligere *Ungdomsstyrelsen* i Sverige, senere *Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor* (MUCF), har vært spesielt fremtredende i arbeidet med voldsforebygging med et uttalt kjønnsperspektiv. I 2011 ga den svenske regjeringen Ungdomsstyrelsen i oppdrag å få frem kunnskapsunderlag for spørsmål rundt vold, likestilling og maskulinitet. Som en del av oppdraget er det blitt gitt ut flere rapporter, blant annet hovedrapporten *Unga och våld – en analys av maskulinitet och förebyggende verksamheter* (2013). Prosjektet har samarbeidet tett med *Unizon* (tidligere Sveriges kvinno- och tjejjourers riksförbund) og *Män för jämställhet*.

En del av oppdraget fra regjeringen var å studere tiltak i andre land som er rettet mot gutter og unge menn, som er evaluert og som eventuelt er overførbare til Sverige. Syv tiltak ble vurdert til å ha god effekt i med tanke på holdnings-, kunnskaps- og atferdsendring. De fleste av de anbefalte programmene inkluderer det såkalte tilskuerperspektivet, *bystander approach*, som skal hjelpe ungdom å gripe inn når de ser vold eller trussel om vold. To av programmene, *Mentors in Violence Prevention* (MVP) og *Bringing in the Bystander* ble ansett som spesielt passende å innføres i Sverige, og disse er blitt oversatt og tilpasset til svenske forhold (Sjögren, Berg,

133 https://www.operationkvinnofrid.se

Hyllander, & Söderström, 2012; Ungdomsstyrelsen, 2013, s. 187). Programmene er prøvd ut i prosjektet *En kommun fri från våld*. Unizon og de *kvinnojourer* (krisesentre), som er medlemmer i organisasjonen, og Män för jämställdhet samarbeider i prosjektet. Forskere følger på oppdrag av regjeringen med på arbeidet i kommunene, og har våren 2018 ferdigstilt en evaluering av Mentors in Violence Prevention-programmet for det svenske *Skolverket*[134] (SOU 2015:55, s. 144).

134 Skolverket konkluderer ut fra evalueringen at det ikke går å «dra långtgående slutsatser om MVP i relation till svensk skola som helhet», og at tiltaket i første hånd har betydning som pilotstudie. Se https://www.skolverket.se/publikationer?id=3938

4 Prinsipper og kriterier for videre forebygging av vold i nære relasjoner

Det voldsforebyggende arbeidet i Norge er i rask utvikling og det er tydelig politisk interesse for å forebygge vold i nære relasjoner. I dette kapittelet vil vi formidle sentrale prinsipper som vi mener er særlig viktige i det videre arbeidet. Anbefalingene bygger på kartlegging og litteratur på området. Vi tar utgangspunkt i følgende kriterier for vellykket forebygging (Nation et al., 2003):

- tiltakene er omfattende, har en helhetlig tilnærming og varer over tid
- tiltakene settes inn på et tidlig tidspunkt
- tiltakene er målrettete og bruker flere tilnærminger for å nå målgruppen
- tiltakene er sosiokulturelt relevante
- tiltakene er forskningsbasert og gjøres til gjenstand for evaluering

I tillegg mener vi at tiltakene bør:

- være likeverdige i hele landet
- bygge på samarbeid mellom relevante fagmiljøer
- gjennomføres i en støttende organisasjonskontekst
- gi rom for at fagpersoner kan øve seg på å tematisere vold i nære relasjoner
- beskrives tydelig i kommunale handlingsplaner

4.1 Omfattende tiltak med en helhetlig tilnærming som varer over tid

Vold i nære relasjoner er et komplekst fenomen. Forebyggende arbeid må derfor knyttes til flere nivåer og ha sikte på en bred og helhetlig innsats. Dette betyr at tiltakene må inkludere både individuelle, relasjonelle og kontekstuelle risiko- og beskyttelsesfaktorer, ta hensyn til flere dimensjoner av volden og rette seg til flere målgrupper (DeGue et al., 2014).

Inndelingen i ulike typer av forebygging (universell, selektiv og indikativ, se kapittel 1.4.2) gir en oversikt over bredden i tiltakene. Men inndelingen gir begrenset kunnskap om tiltak som ikke passer inn i noen av kategoriene eller på hvilken måte nivåene kan virke sammen på en helhetlig måte (Skilbrei & Stefansen, 2018). Vår kartlegging var i utgangspunktet avgrenset til universell og selektiv forebygging, men flere av tiltakene har målsettinger som befinner seg i grenselandet mellom det å forhindre at vold skjer (universell forebygging), det å oppdage og hjelpe de som har særlig risiko for å utøve eller bli utsatt for vold (selektiv forebygging) og det å avdekke og hjelpe de som allerede utøver eller er utsatt for vold (indikativ forebygging).

4.1.1 Tiltak som fungerer på flere nivåer

Selv om de fleste tiltak som vi studerte er rettet mot én bestemt målgruppe (ofte barn og unge), på ett bestemt sted (ofte på skoler), og benytter få strategier (for eksempel informasjon og/eller undervisning), så kan flere av tiltakene brukes på flere av de forebyggende nivåene og nå ut til ulike målgrupper. Et tiltak kan starte med å rette seg mot befolkningen universelt og kan senere rettes mot personer eller grupper som er særlig sårbare. Behandling eller hjelpetiltak til utsatte eller utøvere av vold har også som mål å forhindre at volden gjentar seg. Dette viser at skillet mellom de forebyggende nivåene ikke nødvendigvis er en realitet i praksisfeltet og at en helhetlig tilnærming er viktig.

Ett eksempel på et tiltak som opererer på flere nivåer er *Bryt voldsarven* ved ATV. Dette er et tiltak for omsorgspersoner som selv er utsatt for vold (indikativt). Samtidig skal tiltaket forebygge at foreldrene utøver vold mot egne barn (selektivt). Videre tilbyr enkelte instanser, for eksempel Alternativ til Vold både behandling for de som utøver vold, og universelle og selektive tiltak for å forebygge at vold oppstår.

4.1.2 Langsiktige tiltak

Et annet viktig kriterium for velfungerende forebygging er et målrettet og langsiktig arbeid. Tiltak som varer over lengre tid har større sannsynlighet for å oppnå varige resultater og påvirke deltakerne (Nation et al., 2003). Varigheten som trengs for at tiltaket skal være effektivt, vil variere etter type tilnærming, behovet hos deltakerne, risikoen for vold i nære relasjoner hos deltakerne, og type atferd som skal forebygges.

Noen av tiltakene vi har identifisert bygger på arbeid over lengre tid. Det gjelder for eksempel foreldrestøttende tiltak som ICDP (kapittel 3.9.2) og Trygghetssirkelen (kapittel 3.9.1). Imidlertid er de fleste av tiltakene vi omtaler prosjektbaserte, korte og hendelsesstyrte. Slike tiltak er blant annet Rødt kort-prosjektet av ATV Drammen som ble gjennomført fra 2015 til 2016 (kapittel 3.7). Mange av prosjektene har fått midler fra myndigheter, kompetansesentre eller frivillige organisasjoner. Ved prosjektperiodens slutt begynner forhandlingen om mer midler og diskusjonen mellom aktørene om hvem som skal ha ansvar og hvem som skal finansiere den videre driften av tiltaket. Det kan være vanskelig å argumentere for at prosjektet skal prioriteres ettersom det er få av tiltakene som evalueres, og for de som evalueres er det vanskelig å påvise effektene av tiltakene på kort sikt (Melby, Ådnanes, Kaasbøll, Kasteng, & Ose, 2017). Manglende ressurser begrenser tiltakenes varighet. Dermed får man ikke stabile tiltak som kan gi resultater i forebyggingsarbeidet. Selv om det kan være mulig å påvirke noens holdninger eller atferd på kort tid, er det sannsynligvis slik at fenomen som er så sammensatt som vold og overgrep, krever tiltak av lengre varighet (DeGue et al., 2014).

Per i dag blir tilskuddsmidlene som tildeles av Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging (Kfk) og Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) gitt for ett år om gangen. En alternativ løsning kan være at midlene tildeles for flere år til et mindre antall prosjekter, slik at disse kan gjennomføres med større økonomiske og bedre tidsmessige rammer. Dette kan i så fall øke sannsynligheten for at tiltakene blir forankret i kommunenes arbeid mot vold i nære relasjoner. Videre er det likhetstrekk og overlapp mellom tilskuddsordningene. Bufdir og Kfk har derfor innledet et samarbeid om tilskuddsordningene og søkere skal oppgi om de søker midler flere steder. Et tett samarbeid og en fungerende arbeidsdeling på dette området er hensiktsmessig.

4.2 Tiltakene settes inn på et passende tidspunkt – riktig «timing»

Vår kartlegging viser at de universelle og selektive tiltakene på voldsfeltet først og fremst retter seg mot barn og ungdom. Holdninger og verdier er lettere å påvirke i unge år, og en forebyggende innsats overfor barn og unge er et felt der både mulighetene og de potensielle gevinstene er størst (Rasmussen et al., 2012). Det må i større grad arbeides for tidlig og langsiktig innsats for å hindre at vold oppstår og for å redusere skadeomfanget. Som følge vil samfunnskostnader knyttet til behandling og oppfølging av utsatte og utøvere reduseres. Tidlig innsats vil også kunne forebygge stigmatiserende, sosialt avvikende og kriminelle løpebaner (Nation et al., 2003; Rasmussen et al., 2012).

Blant de tiltak vi har studert er det flere som retter seg mot barn i tidlig skolealder. Foreldrestøttende tiltak blir ofte satt inn på et tidspunkt der det allerede er utfordringer og konflikter, og der det er risiko for at vold i nære relasjoner skal oppstå. Det samme gjelder for digitale helsetjenester, dialoggrupper og hjemmebesøksprogrammer (DeGue et al., 2014). I denne sammenheng blir det viktig å bruke forskning fra feltet. Vi vet at barn under ti år har signifikant større risiko enn eldre barn for å bli utsatt for alvorlige fysiske overgrep fra familiemedlemmer (Pinheiro, 2006). Videre viser forskning at ratene for seksuelle overgrep øker etter puberteten, og at tidlig i tenårene

er et passende tidspunkt for tiltak mot seksuell voldelig atferd (Finkelhor, 1994; Krug et al., 2002).

4.3 Målrettete og tilpassete tilnærminger

Forebyggingen av de ulike formene for vold i nære relasjoner krever ulike tilnærminger og tiltakene må derfor være målrettet. I tillegg bør tiltakene legge til rette for flere metoder for å nå målgruppene (Nation et al., 2003).

De fleste tiltakene vi har identifisert i vår kartlegging er rettet mot barn og ungdom. Skolen er derfor en viktig arena for voldsforebyggingen. For denne målgruppen er aktiv og ferdighetsbasert læring en relevant tilnærming. Dette innebærer deltakelse, diskusjoner, refleksjon og bruk av for eksempel skriveoppgaver, tegning, rollespill og øvelser på konkrete ferdigheter. Denne tilnærmingen er fordelaktig ikke bare for å tilegne seg kunnskap og opprettholde kompetanse over tid, men også for å utvikle ferdigheter innen nødvendig kritisk tenking (DeGue et al., 2014).

Videre er det hensiktsmessig å bruke ulike tilnærminger i det forebyggende arbeidet avhengig av voldens alvorlighetsgrad. For å forebygge «mild vold» i nære relasjoner kan informasjons- og holdningskampanjer ha virkning. Mossige og Stefansen (2016) forklarer nedgangen i «mild vold» mot barn med en holdningsendring blant foreldre, noe som også er preget av samfunnsforankrede forventninger til hva som bør gjøres og hva som ikke bør gjøres. Det er grunn til å tro at den «milde volden» kan påvirkes av holdningskampanjer og informasjon fra fagpersoner om barneoppdragelse og konsekvenser av vold (ibid.; Jansson, 2011). Erfaringer fra foreldrestøttende tiltak viser at det er en god start å fortelle om retningslinjer og konsekvenser, men at det også er behov for å lære om alternative strategier for oppdragelse og å øve på å bruke de nye strategiene.

Kampanjer viser seg derimot å ha liten effekt når det gjelder den gjentatte og «grove volden» mot barn (Mossige & Stefansen, 2016). Her er det nødvendig med en helhetlig tilnærming og et utvidet

forebyggingsperspektiv som tar hensyn til risikofaktorer knyttet til individers, gruppers og familiers helhetlige livssituasjon og fungering. Tiltakene bør i denne sammenheng fokusere på å bygge positive relasjoner og samspill innen familien, og å forbedre forståelsen og strategier for situasjonshåndtering. Slike tiltak har vist seg å kunne påvirke atferd og redusere risikoen for vold (DeGue et al., 2014; Nation et al., 2003). Relasjonsbyggingen bør kombineres med at tiltaket varer over tid og bruker ulike metoder. Dette kan være tiltak som *Nurse-Family Partnership* (NFP) og *International Child Development Program* (ICDP). Disse tiltakene gir sosial og praktisk støtte til familien, og kan sikre en trygg tilknytning og positiv utviklingsstøtte i barnet nærmeste omsorgsrelasjoner (Wesseltoft-Rao et al., 2017). Andre eksempler er *Rødt kort prosjektet* av ATV Drammen, som legger til rette for at ungdom arbeider sammen terapeutisk i grupper, og *The Fourth R* som trener og styrker ungdom til å være aktive i forebygging i sine omgivelser.

Å ta i bruk ulike tilnærminger vil også innebære at man både må fokusere på utsatte grupper og på de som utøver vold og overgrep. I Norge har vi en rekke hjelpetelefoner- og chattetjenester for mennesker som har behov for hjelp og råd. Til forskjell fra våre naboland finnes det imidlertid ikke lavterskeltilbud i Norge for de som er bekymret for om de står i fare for å begå seksuelle overgrep mot barn. Med lavterskeltilbud mener vi her en hjelpetelefon der man kan bli møtt av en kompetent fagperson, som kan gi hjelp til å håndtere følelser og endre tankemønstre og atferd hos personer som står i fare for å begå seksuelle overgrep. For å nå denne målgruppen i Norge bør det vurderes å satse på en landsdekkende og målrettet hjelpetelefon. Her kan internasjonale erfaringer være til nytte. Basert på hjelpetelefonen *Stop It Now*! er det utviklet verktøy for å støtte land i Europa til å bygge opp hjelpetelefoner som kan forebygge seksuelle overgrep mot barn. Verktøyet hjelper landene til å tilpasse tjenesten til deres kultur og målgruppe, og skisserer sentrale elementer og faser som bør vurderes i etableringen av en egen hjelpetelefon (NatCen Social Research, 2014).

Videre vet vi at forebyggende tiltak er mest effektive når de drives av engasjerte fagpersoner som er involvert i tiltaket over tid, og som

oppnår kontakt eller en relasjon med deltakerne (Mihalic, Irwin, Fagan, Ballard, & Elliott, 2004). Dette innebærer at tiltakene bør implementeres og gjennomføres av fagpersoner som har fått opplæring i metoden, og erfaring. For å oppnå kontakt eller en relasjon med deltakerne er det nødvendig at tiltaket varer over tid. For de selektive tiltakene bør fagpersonene ha spesifikk volds- og traumeforståelse. Undervisningen i skolen om vold og overgrep bør gjennomføres av en lærer som kan observere og følge opp eventuelle reaksjoner som kan komme etter en slik undervisning (RVTS Sør, 2015).

4.4 Sosiokulturell relevans

Tiltak som tar hensyn til kultur og normer i samfunnet kan oppnå en bedre og økt rekruttering, og vil sannsynligvis holde på deltakere fra tiltakets start til slutt (Nation et al., 2003; Small, Cooney, & O'connor, 2009). Det vil derfor være hensiktsmessig å ta utgangspunkt i særlige forhold i det norske samfunnet ved utarbeidelse av tiltak og evaluering av tiltak. Tiltak som er relevante og viser effekt for eksempel i USA vil ikke nødvendigvis vise resultater i Norge. Videre er det viktig å involvere målgruppen i utviklingen av tiltaket og i gjennomføringen.

I litteraturen om tiltakene vi har gjennomgått blir sjeldent tilpasning med hensyn til kultur, normer og samfunn omtalt. Et unntak er foreldrestøttende tiltak. For at disse tiltakene skal kunne forebygge vold i nære relasjoner, er det nødvendig at foreldrene er motiverte eller at det legges til rette for at de blir motivert for å delta og engasjere seg. I møte med familiene blir det avgjørende å tilpasse tiltaket til sosioøkonomisk og kulturell bakgrunn og vise gode kommunikasjonsferdigheter, empati og respekt. Det vil være positivt om foreldrene får gi uttrykk for bekymringer og involveres i prosessen fra start til slutt om både gjennomføring og evaluering (Ogden, 2013). Foreldrestøttende tiltak kan gjøres motiverende ved å bygge et tillitsvekkende innhold, som er tilpasset behovene og situasjonen i familien. Det er flere forhold som kan påvirke om familien deltar; som tidspunkt, varighet, pass av barn, transport og en nøytral lokalisering for eksempel i skoler og barnehager. Det er

også viktig at instansen som tilbyr programmet gir et fleksibelt og variert tilbud (ibid.).

4.5 Kunnskapsbaserte tiltak, forskning og evaluering

Forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner bør utvikles og iverksettes basert på teoretisk, empirisk og/eller erfaringsbasert kunnskap (Nation et al., 2003). Dette innebærer at tiltakene bør baseres på det vi vet fra før om målgrupper, innhold, varighet, formidlingsmetoder, teoretisk grunnlag, risiko- og beskyttelsesfaktorer og hva som synes å fungere i arbeidet. Denne kunnskapen kan innhentes fra erfaring og kompetanse på feltet, litteratur og forskning om vold i nære relasjoner og litteratur om forebyggende tiltak generelt og på flere fagfelt (DeGue et al., 2014).

De fleste av tiltakene i vår kartlegging har fokus på å øke kunnskap og endre holdninger til vold i nære relasjoner. For å synliggjøre, bevisstgjøre, fjerne tabuer og øke oppmerksomheten om tematikken er det viktig med forskningsbasert kunnskap om forekomst av vold i ulike grupper, utviklingstrekk og endringer i forekomst over tid. Statistikk og forskning har bidratt til å gjøre voldens omfang og konsekvenser synlig som et omfattende samfunnsproblem. Denne kunnskapen har bidratt til økte bevilgninger til instanser som arbeider med vold og overgrep, og til kunnskaps- og kompetansesentre som skal forske og støtte tjenestene på feltet. Det er imidlertid hensiktsmessig med en bedre samordning av oppgavene mellom sektorene, instansene og tjenestene.

Universelle og selektive voldsforebyggende tiltak er sjelden evaluert. For indikative tiltak, for eksempel behandling av utsatte eller utøvere av vold finnes litt flere forskningsbaserte evalueringer. Derimot viser vår kartlegging at det foreligger bruker- og ansattevalueringer, eksponeringstall og annet skriftlig materiale og beskrivelser av en rekke tiltak. Alle tilskuddsmottakere rapporterer om mål- og resultatoppnåelse. Det kan også ses som en form for dokumentasjon. Det er fullt mulig at tiltakene fungerer godt og har betydning i det forebyggende arbeidet, men uten evalueringer mangler vi kvalitetssikret

kunnskap om hva som virker og vi kan ikke lære av erfaringene som blir gjort. Et minimumskrav bør være at tiltak som gjennomføres blir dokumentert. Dokumentasjon og tydelige beskrivelser av opplegget vil være et godt utgangspunkt for å evaluere tiltakene. Slik dokumentasjon vil også gjøre det mulig å implementere vellykkede prosjektet andre steder.

Forskning med god kvalitet sikrer mer effektiv forebygging, gjennom at vi lærer av erfaringene og hindrer at ressurser blir brukt på tiltak som ikke virker. Ikke minst vil evalueringer, med både kvantitative og kvalitative tilnærminger, sikre at forebyggende tiltak gjennomføres med et solid kunnskapsgrunnlag. Videre er det nødvendig med forskning på brukertilfredshet og implementeringen av tiltakene. Det gjør at vi får kunnskap om hva som skal til for å sette tiltakene inn i system, og forhindre at deltakere ikke ønsker å delta eller dropper ut. Dette vil kreve at tiltak evalueres underveis slik at vi kan lære av erfaringer og dokumentere resultater for det videre arbeidet (DeGue et al., 2014). Evalueringene bør vurdere langtidseffekten av tiltakene, hvem tiltaket fungerer for, hvilke betingelser tiltaket krever og hvordan tiltaket fungerer. I tillegg bør brukernes egen erfaring og forståelse av situasjonen anerkjennes. Det vil på flere områder utfordre eksisterende praksiser.

En mulig årsak til mangelen på evalueringer og systematisk kunnskap kan være at det er svært krevende å måle og dokumentere effekt av forebyggende tiltak. Virkningen kan ses på et langt senere tidspunkt enn da tiltaket ble satt i verk, ofte mange år frem i tid. Dette er en utfordring ettersom koblingen mellom tiltak og effekt ofte blir mer uklar og usynlig desto lengre frem i tid effektene forventes å komme. En annen grunn til at det er vanskelig å vurdere om et tiltak virker eller ikke, er at forebygging av vold og overgrep påvirkes av kontekstuelle forhold og sosiale sammenhenger som for eksempel oppvekstsvilkår, faktorer i parforholdet og i familien, muligheter i skole og arbeidsliv og individuelle forhold. Det kan derfor stilles spørsmål om forventningene til at forskningen skal lykkes med å vise klare effekter av forebyggingstiltak, er urealistiske. På den annen side, selv om forebyggende tiltak ikke viser effekt så betyr dette ikke at tiltaket er uten betydning. Arbeidet kan bidra til å oppdage

problemer slik at tiltak kan settes inn på et tidlig tidspunkt og bidra til å forhindre at problemer oppstår. Det er derfor flere forhold som bør vektlegges som erfaringer, om arbeidet blir mottatt på de arenaer der de formidler sitt budskap, implementering, brukertilfredshet og vurderinger av prosessen og samarbeidet (Bjørgo & Gjelsvik, 2015; Bråten & Sønsterudbråten, 2015).

I våre møter med fagpersoner og andre aktører på feltet viste det seg å være en annen viktig årsak til at forskning og grundige systematiske evalueringer mangler. De aller fleste av aktørene har et ønske om å innhente kunnskap, være oppdatert på feltet og evaluere virkningen av tiltak. Enkelte aktører har til og med midler i sine budsjett til å kunne gjøre et slikt arbeid. Flere av aktørene har vært i kontakt med forskningsinstitusjoner, for å forsøke å sette i gang et samarbeid om evaluering av et forebyggende tiltak. Aktørene rapporterer om at de mangler retningslinjer og kunnskap om hvordan de skal gå frem for å forske på tiltakene. De har en vilje til å gjøre dette arbeidet og vil gjerne se resultater av sitt forebyggende arbeid, men trenger hjelp og veiledning for å vite hvor et slikt arbeid starter.

4.6 Likeverdige tilbud i hele landet

Forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner i Norge er geografisk ulikt fordelt. Forekomsten er avhengig av enkelte fagpersoners og fagmiljøers idealisme, velvilje og kompetanse. Den enkelte kommunes eller tjenestes økonomiske situasjon og prioriteringer avgjør om tiltak blir iverksatt eller ikke. Enkelte kommuner prioriterer forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner, mens andre ikke gjennomfører tiltak på dette området. En årsak til at kommuner ikke gjennomfører tiltak kan være manglende kompetanse i de ansvarlige fagetatene. Forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner må forankres i det offentlige og det må gis et likeverdig tilbud over hele landet.

Undervisning om vold i nære relasjoner til barn og unge bør bli et landsdekkende tilbud. En kartlegging fra Bufdir viser at informasjonen som gis til elever er i stor grad er avhengig av

lærernes kompetanse og interesser, aktuelle problemstillinger lokalt, regionalt og nasjonalt, i tillegg til nærhet til kompetanse-institusjoner (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2015). Enkelte skoler og barnehager kan oppleve feltet som uoversiktlig og unnlate å ta i bruk undervisningsopplegg fordi det blir for mange opplegg å velge mellom. Skoler og barnehager kan også risikere å ta i bruk ikke-kvalitetssikrede opplegg, fordi de ikke har tilstrekkelig kompetanse til å vurdere kvaliteten. Det trengs derfor en nasjonal standard for slik opplæring og klare anbefalinger til barnehage- og skoleeiere fra sentrale myndigheter. En rapport fra ATV Stavanger om erfaringer med undervisningsopplegget *Si det som det er!* viser at det er få skoler som har temaet vold i nære relasjoner på undervisningsplanen (se kapittel 3.5.5).

For å kunne gi et likeverdig undervisningstilbud må skoler og barnehager inkludere undervisning om vold i nære relasjoner i sine planer. Videre er det nødvendig å kvalitetssikre kunnskapsgrunnlaget i opplegget. RVTS Sør (2015) har utarbeidet faglige kriterier til dette formålet. I tillegg er det behov for undervisningsmateriell som er fleksibelt og som kan revideres i takt med ny forskningsbasert kunnskap. I denne sammenheng utvikler Bufdir og Utdanningsdirektoratet den digitale ressursen *Jegvet*, for voldsforebyggende og livsmestrende opplæring i barnehager og skoler.[135]

En annen faktor som er viktig for å fremme et likeverdig undervisningstilbud, er å gjøre skolene klar på sitt ansvar. I læreplanene for 2013 og 2015 er det nye kompetansemål som innebærer at barn skal lære om vold i nære relasjoner (Utdanningsdirektoratet, n.d.). Endringen i læreplanen beskrives i regjeringens handlingsplaner mot vold i nære relasjoner, og informasjon om endringer i læreplanen blir gitt til skolene i form av et årlig rundskriv som går til skoleledere og Fylkesmannen. Rundskrivet som ble sendt ut i 2013[136] har en setning om kunnskap om vold i nære relasjoner under samfunnsfag, men

135 http://kriminalitetsforebygging.no/nye-verktoy-for-a-forebygge-vold-og-overgrep-mot-barn/
http://www.jegvet.no/

136 https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kd/vedlegg/grunnskole/faktaark_skolestart_2013.pdf

ingen informasjon om at dette er gjort for at skolen nå skal undervise om vold og overgrep. Det står heller ingenting i rundskrivet som ble sendt ut sist i 2017 (Utdanningsdirektoratet, 2017). Det vil være hensiktsmessig om skolene får tydelig informasjon om endringer i læreplanen som medfører nye oppgaver om hva lærerne skal undervise om. På denne måten kan skolens ledelse sette temaet på agendaen for lærerne, og lærerne får muligheten til å følge opp oppgaven om å undervise om vold i nære relasjoner.

4.7 Samarbeid mellom relevante fagmiljøer

Voldsforebygging bør være målrettet, koordinert og effektiv. Dette krever en samordnet innsats, både lokalt, regionalt og nasjonalt på tvers av sektorer og mellom tjenesteytere.

Samhandlingskompetanse på tvers av kommunale tjenester og instanser kan styrke relasjoner mellom ansatte, og bidra til at fagpersoner og instanser får avklart egne og andres mandat og roller i det forebyggende arbeidet. Dette kan føre til en lavere terskel for å ta kontakt med hverandre. Det er mange enkeltpersoner, offentlige instanser og frivillige organisasjoner som bidrar i det kommunale forebyggende arbeidet mot vold. Viktige aktører er for eksempel Kompetansesenteret for kriminalitetsforebygging (Kfk), Samordning av lokale rus- og kriminalitetsforebyggende tiltak (SLT), politiråd og RVTS-ene. Disse aktørene utvikler og gjennomfører kurs, konferanser, undervisningsopplegg og samarbeidsmodeller som bidrar til utveksling av erfaringer, faglige nettverk og bedre kjennskap til hverandres kompetanse og arbeid. Relevante tiltak som kan styrke en samordnet innsats er *Tidlig inn, BTI-modellen* og *Familiens hus*. En samordnet innsats gjør at tjenestene yter bedre hjelp og bidrar til at ansatte kommer tidligere inn i det forebyggende arbeidet.

4.8 Støttende organisasjonskontekst

I forebyggingsarbeid er det behov for dedikerte ressurspersoner som bidrar med råd, veiledning, opplæring og motivasjon for sine kollegaer og i sine fagfellesskap. Det er behov for en endring på systemnivå der ledere forplikter sine ansatte til forebygging på et

tidlig tidspunkt, slik at dette blir alles ansvar. Det må legges en plan for tiltak som skal iverksettes og det må øremerkes ressurser til det forebyggende arbeidet. I tillegg må det legges til rette for utvikling av kunnskap og kompetanse, og ikke minst til å trene og øve på å gjennomføre forebyggende arbeid.

Det forebyggende arbeidet skjer i en kontekst og innenfor gitte rammebetingelser. Fagpersoner har behov for en støttende organisasjonskontekst og en tilpasningsdyktig ledelse. For at organisasjonskulturen skal støtte opp om det forebyggende arbeidet, må vanskelige temaer kunne diskuteres åpent. Viktige rammevilkår for godt forebyggende arbeid er retningslinjer, kartleggingsverktøy, teoretisk kunnskap, tilstrekkelig med tid og ressurser og samarbeid. Fagpersoner må være sikre på at organisasjonen har tilstrekkelige retningslinjer, klare rolle- og ansvarsfordelinger og kan gi sosial støtte (Albaek et al., 2017).

En støttende organisasjonskontekst bidrar til at alle instanser får et eierskap til tiltaket, og forhindrer at gjennomføringen blir overlatt til fagpersoner som ikke har kapasitet eller tilstrekkelig kompetanse. En støttende organisasjonskontekst innebærer at fagpersoner opplever at tiltaket er prioritert og at de får veiledning underveis i gjennomføringen. Støtte og veiledning sikrer at fagpersoner blir en ressurs for brukerne av tiltaket.

4.9 Øvelse på å tematisere vold i nære relasjoner

Det er ikke tilstrekkelig med veiledende retningslinjer og kunnskap for å forebygge vold i nære relasjoner. Forebygging krever at fagpersoner får tid til å øve på å tørre å spørre og snakke om vold, samt å stå i utfordrende situasjoner. Ressurser, tid, kunnskap og opplæring er nødvendig for at arbeidet skal kunne integreres i praksis.

Selv om man har kunnskap er det ikke gitt at man har mot, vilje og tro på egne evner til å forebygge vold i nære relasjoner. Fagpersoner med høy fagkunnskap står også i situasjoner der de ikke stoler på

egne evner til å kunne forebygge, avdekke og følge opp vold i nære relasjoner (Ånonsen & Sæheim, 2017). I gjennomføringen av forebyggingsarbeidet er det en mulighet for at vold og overgrep avdekkes. Dette kan for eksempel være ved skolebaserte undervisningsprogram der elever får informasjon om vold og overgrep. Lærere kan avdekke at et barn har vært utsatt, selv om hensikten med opplegget er å forhindre at vold og overgrep oppstår. Når fagpersoner vet at det forebyggende arbeidet kan føre til avdekking, er det en fare for at arbeidet utløser et følelsesmessig ubehag og unngåelsesstrategier der man ikke tør å gå inn på tematikken (Albaek et al., 2017). Et eksempel på dette finnes i tiltaket *Tidlig Inn*, der flere av de ansatte sier de har lært mye om vold, men de færreste sier de begynner å spørre klienter om vold etterpå.

Fagpersoner som skal forebygge vold i nære relasjoner trenger hjelp til å håndtere følelsesmessig belastning, kompleksitet og uforutsigbarhet som preger denne typen arbeid. I tillegg til å tilby manualiserte løsninger, bør fagpersoner få hjelp til å utvikle egen praksis, gi uttrykk for vanskelige følelser og trene bevisst og målrettet i personlige ferdigheter. Det kan ofte være et behov for å overvinne ubehag, engstelse og usikkerhet knyttet til følelsen av maktesløshet og utilstrekkelighet. En fagperson må ha mot til å prioritere arbeidet, bry seg, stille spørsmål uten å kunne komme med umiddelbare løsninger, og ta inn over seg en annens fortelling som kan vekke sterke følelser og reaksjoner hos en selv. Samtidig vil det være nyttig å utvikle fagpersoners evne til relasjonsbygging og kommunikasjon, slik at de får økt mestringstro i samtaler om sensitive temaer (Albaek et al., 2017; Ånonsen & Sæheim, 2017).

4.10 Operative kommunale handlingsplaner

Kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner kan bidra til å sikre at kommunene har en målrettet innsats og fokus på vold i nære relasjoner. Slike planer kan bidra til at arbeidet på feltet er koordinert og tverrfaglig, at kommunen har et helhetlig tilbud med samordnete tjenester og oppfyller lovens krav om å forebygge vold og overgrep. En handlingsplan kan synliggjøre kommunenes

tjenestetilbud, utvikle tjenestene videre, styrke kunnskapsnivået hos de ansatte og videreutvikle samarbeidet mellom faggrupper, sektorer og forvaltningsnivåer. Det er nødvendig at planen brukes av de fagpersonene som gir og mottar tjenester i kommunene, for at den skal være virksom.

Det er ikke gjort en evaluering av hvilken nytte og betydning kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner har for instansene og brukerne i kommunene. Imidlertid gjennomfører Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) i 2018 et prosjekt i oppdrag fra Justis- og beredskapsdepartementet som sikter til å få frem mer kunnskap om hvordan kommunene bruker handlingsplanene og hvordan de implementeres i den daglige virksomheten.

Vår gjennomgang av et mindre utvalg kommunale handlingsplaner (kapittel 3.4.1) viser at planene har mangelfull informasjon om hva kommunen skal gjennomføre av voldsforebyggende arbeid og hva de ansvarlige konkret skal gjøre for å oppnå ønsket mål for tiltakene. Mange av planene mangler informasjon om hvem som har ansvar for å gjennomføre tiltakene, noe som kan føre til at ingen av de ansatte føler et ansvar for å iverksette og følge opp. Få planer oppgir hvordan tiltakene skal implementeres og evalueres, og det er ingen av planene som begrunner de enkelte tiltakene med resultat fra evalueringer eller forskningsbasert kunnskap.

For det videre arbeidet med kommunale handlingsplaner vil det være hensiktsmessig å tydeliggjøre hvordan tiltak skal beskrives. Beskrivelsen i tabellen under[137] kan brukes som et utgangspunkt for arbeidet og som et verktøy for å gjennomgå planen før og etter implementering.

137 Innholdsbeskrivelsen er utviklet på bakgrunn av gjennomgangen av et mindre utvalg kommunale handlingsplaner, veilederen for utvikling av kommunale handlingsplaner (2017) og den tidligere veilederen (2008).

Tabell 4.1 Forslag til retningslinjer for kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner

	Grunnspørsmål
Definisjoner og avgrensning	Tiltakene i handlingsplanen inngår som en del av det forebyggende arbeidet. Hvilke typer av vold som skal forebygges er oppgitt.
Situasjonsbeskrivelse	Det forebyggende arbeidet er knyttet til utfordringer på lokalt nivå innen kommunen.
Bakgrunn for valg av tiltak	Teorigrunnlag, forskning og brukerevalueringer knyttet til tiltakene er oppgitt.
	Mål for planen
Mål og strategier	Konkrete og tydelige mål og strategier for tiltakene er oppgitt.
Forebyggingsnivå	Forebyggingsnivået (universelt/ selektivt/indikert) for tiltakene er oppgitt.
Målgruppe	Målgruppen(e) for tiltakene er oppgitt.
	Gjennomføring
Varighet	Tidsperioden og varighet for tiltakene er oppgitt.
Ansvar	Den/de som er ansvarlig for å iverksette og følge opp tiltakene er oppgitt, og den/de ansvarlige er tydelig og konkret beskrevet på enhets- eller personnivå.
Ressurser	Ressursbruk og ressursbehov for tiltakene er oppgitt.
Instanser og hjelpetiltak	Instanser som bør involveres i utvikling og gjennomføring av tiltakene er oppgitt.
	Oppfølging og evaluering
Implementering, rapportering, evaluering og revidering	Implementering, rapportering av resultater, evaluering og revidering av tiltakene er tydeliggjort.

Tiltakene i handlingsplanen bør knyttes spesifikt til voldsforebygging, og til situasjonen i den enkelte kommune med hensyn til hvilke forhold som ønskes forbedret, hvilke samarbeidsrelasjoner som ønskes utviklet og hvilke målgrupper som kommunens planarbeid rettes mot. Andre elementer som bør tydeliggjøres for hvert enkelt tiltak er: type vold som skal forebygges, forebyggingsnivå, mål og strategier, målgruppe, varighet, ressurser og involverte parter. I tillegg er det viktig at tiltakene er forankret i forskningsbasert kunnskap og brukerevalueringer.

5 Oppsummering og konklusjon

Forebygging av vold i nære relasjoner kan skje på flere nivåer, både før volden oppstår og ved å stanse pågående vold. Denne kartleggingen er avgrenset til såkalt *universell* og *selektiv* forebygging, som iverksettes *før* vold i nære relasjoner har oppstått, og som rettes mot befolkningen generelt eller mot de mest risikoutsatte og sårbare individene, familiene eller gruppene i samfunnet. Samtidig ser vi at det er vanskelig å trekke en tydelig grense mellom forebyggingsnivåene, ikke minst fordi vold i nære relasjoner ofte er et gjentakende fenomen. Det er derfor åpenbart at det også er behov for å kartlegge *indikative* forebyggende tiltak som rettes mot de som allerede er utsatt eller er identifisert som utøvere.

Denne rapporten har beskrevet dokumenterte forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner i Norge. Dette innebærer at rapporten har fokus på tiltak som det foreligger forskningsbaserte evalueringer eller annet skriftlig materiale og beskrivelser av. Vi gjennomførte et bredt litteratursøk etter forsknings- og faglitteratur om forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner. Dette datagrunnlaget gir informasjon om hvilke tiltak som er iverksatt og som er beskrevet i litteraturen. I tillegg gjennomførte vi møter med aktører som har erfaring, kunnskap og kompetanse på feltet, og som er aktive bidragsytere på fagområdet. Dette materialet supplerte på en god måte den informasjon vi hentet fra forsknings- og faglitteraturen. Siden prosjektgruppen ikke gjennomførte en egen intervju- eller spørreskjemaundersøkelse, kan rapporten ikke gi informasjon om hvordan de forebyggende tiltakene blir praktisert fra bruker- eller ansattes perspektiv. Rapporten gir imidlertid informasjon om hva som skjer av tiltak med utgangspunkt i litteraturen.

Gjennom arbeidet med denne kartleggingen har vi funnet at dette feltet består av mange aktører som gjør et omfattende arbeid for å forebygge vold i nære relasjoner og seksuelle overgrep i Norge. Det

er mange instanser, både offentlige myndigheter, frivillige aktører og private organisasjoner som tar initiativ til tiltak. Tiltakene gjennomføres med ulik metodikk, på flere arenaer og med ulike målgrupper og tilnærminger. Utviklingen, implementeringen og bruken av tiltakene har ført til økt kunnskap og bevissthet på feltet.

Arbeidet med denne rapporten har vist at det i fremtidens volds- og overgrepsforebyggende arbeid er behov for økt innsats på universelle og selektive forebyggingstiltak, for å forhindre at vold og overgrep oppstår. Dette innebærer blant annet at *familie- og nettverksstøttende tiltak* blir prioritert, slik at de fleste voksne rundt de utsatte barna har psykososial kompetanse. En slik prioritering kan sikre at flere barn har trygge voksne i sine omgivelser som ser, lytter og handler. Tiltak som *skolebaserte undervisningsprogram, informasjon og støtte i barnehager og digitale helsetjenester* gir et godt grunnlag for å nå ut til flest mulig barn og unge med åpenhet og kommunikasjon om temaet fra tidlig alder, samt hjelper voksne rundt barna til å holde fokus på problemet. Vi vet også at et system for *obligatoriske hjemmebesøk* til småbarnsfamilier gir muligheter for tidlig å avdekke utfordringer og sette inn hjelpetiltak. Dette understreker viktigheten av å sikre en *kunnskapsbasert* og *samordnet forebyggende innsats*, nasjonalt og lokalt, med ressurser som for eksempel *SLT-modellen, Kompetansesenteret for kriminalitetsforebygging (KfK)* og *politiråd*.

Innsatsen må også styrkes når det gjelder *holdningsskapende arbeid* mot vold som retter seg mot brede befolkningsgrupper eller særlig utsatte grupper. *Kampanjer og informasjonstiltak* er den minst evaluerte forebyggingsstrategien, ifølge internasjonal forskning. De evalueringer som finnes fokuserer på holdningsendringer, ikke endringer i forekomsten av vold. Det er i tillegg usikkert hvor lenge effekten av kampanjer varer. Derfor må kampanjer følges opp av andre tiltak og på andre arenaer, for eksempel i arbeids- og organisasjonsliv, skoler og andre utdanningsinstitusjoner samt med lovgivning.

Et viktig funn i denne kartleggingen er at svært få tiltak har blitt evaluert, og at det er lite systematisk kunnskap om hvilke og hva

slags forebyggende tiltak som har virkning. Vi fant rapporter og artikler med forskjellige metodiske tilnærminger, ulik vitenskapelig standard og flere publikasjoner som mangler tilknytning til forskningsfeltet. Noen få tiltak er knyttet til internasjonale studier, der tiltaket først har vært brukt i andre land. Flere av rapportene viser til gode resultater, men det kan være andre faktorer i brukernes livssituasjon som gjør at det går bedre, ikke nødvendigvis tiltaket. Det er derfor vanskelig å gi forskningsbasert informasjon om betydning, virkning, effekt eller resultater av de tiltakene som er iverksatt og som brukes på feltet per i dag. På den annen side, betyr ikke det at et tiltak ikke viser effekt at det savner betydning. Det meste av dokumentasjonen vi har funnet gir viktig erfaringsbasert kunnskap om hvordan tiltakene har fungert for brukere og ansatte. Slike erfaringer kan ha stor betydning for det videre arbeidet med forebygging av vold og overgrep.

Vi viser i denne rapporten til en rekke forebyggingstiltak fra andre land som er evaluert av vitenskapelige studier, og som anses å ha effekt eller viser lovende resultater. Vi har valgt eksempler fra ulike målgrupper som forebyggingsarbeidet retter seg mot. Et tiltak vi har løftet frem viser til erfaringer fra flere land i Norden og Europa om at lavterskel hjelpetelefoner for voksne med seksuelle følelser for barn kan øke bevisstheten om seksuelle overgrep og beskytte barn som er i fare for å bli utsatt. Et annet internasjonalt eksempel vi har inkludert er et evidensbasert skolebasert program fra Nord-Amerika. Dette tiltaket legger til rette for et godt psykososialt miljø i skolen og har som mål å forebygge kjærestevold, vold mellom jevnaldrende, gruppevold og mobbing. Fra Sverige har vi løftet frem et eksempel på en bred universell kampanje mot fysisk avstraffelse av barn som ble gjennomført i tilknytning til endring i lovgivningen, og som gjentatte vitenskapelige studier har påvist å ha hatt stor virkning.

I rapporten gir vi også et internasjonalt blikk på evaluerte tiltak innen voldsforebygging med uttalt kjønnsperspektiv. Vi viser til analyser som er gjort av Verdens helseorganisasjon (WHO) som påpeker at forebyggingstiltak som har som formål å endre oppfattelser og normer rundt kjønn og kjønnsrelasjoner, har større virkning enn tiltak med kjønnsnøytral tilnærming (kapittel 3.16.4). I Sverige, som

er det nordiske landet som har den kanskje mest tydelige kjønns- og likestillingsinnretningen i sitt voldsforebyggende arbeid, samarbeider myndigheter og forskere for å utvikle kunnskaps- og metodestøtte for forebyggingstiltak som særlig er rettet mot gutter og menn.

Forskning har vist at kortvarige forebyggingstiltak sjelden har noen større effekt eller virkning. Som vår kartlegging viser, utvikles det derfor nå mer langsiktige programmer, særlig de som retter seg mot barn og unge. Derimot var det vanskeligere å finne eksempel på universell eller selektiv forebygging rettet mot den voksne og den eldre befolkningen, med unntak for medie- og informasjons-kampanjer og noen tiltak rettet mot nyankomne i Norge, dvs. innvandrere, flyktninger og asylanter.

Dette prosjektet hadde en tidsramme som ikke tillot å inkludere alle tiltak på feltet. For eksempel omtaler rapporten ikke innsatsen som gjøres i Norge mot æresrelatert vold, tvangsekteskap, kjønns-lemlestelse eller andre former for negativ sosial kontroll i familien. Ved senere forskningsprosjekter eller kartlegginger om voldsfore-bygging anbefaler vi å inkludere tiltak som retter seg mot denne formen for vold i nære relasjoner.

Vi løfter i rapporten frem viktige prinsipper og kriterier som vi mener det kan være hensiktsmessig å fokusere på videre i forebyggings-arbeidet. Det er av avgjørende betydning at voldsforebygging ses i sammenheng med et overordnet samfunnsperspektiv, og som en del av den generelle velferds-, familie-, helse- og likestillingspolitikken. God forebygging krever tidlig innsats, langsiktighet, samarbeid og at ulike perspektiv og kunnskapstradisjoner inkluderes, med et felles mål om å forhindre og stoppe vold og overgrep.

Det er en utfordring å identifisere og innhente kunnskap om forebygging av vold og overgrep så lenge dokumentasjonen av det arbeidet som blir gjort er mangelfull. Det blir vanskelig å gjøre en vurdering av hvilke tiltak som bør videreføres når det mangler dokumentasjon og gjennomført forskning.

Det er derfor nødvendig med en endring i tankegang, prioriteringer og investering på feltet. For det første må det satses på tidlig innsats og omfattende tiltak, og for det andre må tiltakene evalueres og forskes på.

Litteratur

Aakvaag, H. F., Thoresen, S., & Øverlien, C. (2016). Vold og overgrep mot barn og unge – definisjoner og typologisering. I C. Øverlien, M-I. Hauge & J-H. Schultz (Red.), *Barn, vold og traumer. Møter med unge i utsatte livssituasjoner* (s. 265-280). Oslo: Universitetsforlaget.

Aarts, M. (2000). *Marte Meo: basic manual*. Harderwijk: Aarts Productions.

Aas, T. (2013). *Varsellamper ved omsorgssvikt – fysiske funn og fallgruver*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/BLD/Rapporter/2013/du_ser_det_ikke.pdf

Albaek, A. U., Kinn, L. G., & Milde, A. M. (2017). Walking children through a minefield: How professionals experience adverse childhood experiences. *Qualitative Health Research*. doi: 10.1177/1049732317734828

Alternativ til Vold. (2007). *Rapport fra prosjektet familievold og etnisitet 2005–2007*. Lastet ned fra http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/02/fagrapport-familievold-og-etnisitet-alternativ-til-vold.pdf

Alternativ til Vold. (2011). *Sluttrapport for «Bryt Voldsarven» 2010-2011*. Lastet ned fra http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/02/Sluttrapport-Bryt-Voldsarven.pdf

Alternativ til Vold. (2014). *Årsrapport for 2014: Stiftelsen Alternativ til Vold*. Lastet ned fra http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/01/arsrapport-stiftelsen-alternativ-til-vold-2014.pdf

Alternativ til Vold. (2016). *Årsrapport Alternativ til Vold*. Lastet ned fra http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/01/%C3%85rsrapport-2016-ATV.pdf

Andersson, K., & Osvaldsson, K. (2012). *Utvärdering av BRIS Internetbaserade stödkontakter.* Linköping universitet: Tema Barn.

Askeland, I. R., Jensen, M., & Moen, L. H. (2017). *Behandlingstilbudet til barn og unge med problematisk eller skadelig seksuell atferd – Kunnskap og erfaringer fra de nordiske landene og Storbritannia – forslag til landsdekkende struktur* (Rapport 1/2017). Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Askeland, I. R., Lømo, B., Strandmoen, J.-F., Heir, T., & Tjersland, O. A. (2012). *Kjennetegn hos menn som har oppsøkt Alternativ til Vold (ATV) for vold i nære relasjoner*: Alternativ til Vold-terapiprosjektet. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Azrin, N. H., Hake, D. F., & Hutchinson, R. R. (1965). Elicitation of aggression of a physical blow. *Journal of Experimental Analysis of Behavior, 8*(1), 55-57.

Barker, G., Ricardo, C., & Nascimento, M. (2007). *Engaging men and boys in changing gender-based inequity in health: Evidence from programme interventions*. Geneva: World Health Organization.

Barker, G., Ricardo, C., Nascimento, M., Olukoya, A., & Santos, C. (2010). Questioning gender norms with men to improve health outcomes: Evidence of impact. *Global Public Health, 5*(5), 539-553.

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2006). *Konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/sla/funk/konvensjon_web.pdf

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2014a). *Barndommen kommer ikke i reprise. Strategi for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014–*

2017). Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/brosjyrer_bua/barndommen_kommer_ikke_i_reprise.pdf?id=2181274

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2014b). *En god barndom varer livet ut: Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014–2017)*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/foa/bld_overgrep_web.pdf

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. (2015). *Bekymringsmeldinger*. Lastet ned fra http://www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Barnevern/Bekymringsmeldinger/

Barne- og familiedepartementet. (2003). *FNs konvensjon om barnets rettigheter (barnekonvensjonen)*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/bfd/bro/2004/0004/ddd/pdfv/178931-fns_barnekonvensjon.pdf

Barne- og familiedepartementet. (2005). *Barnevernet og det forebyggende arbeidet for barn og unge og deres familier*. Lastet ned fra http://www.skoledata.net/Kommune/Rundskriv/Bld/q25-05.pdf

Barne- og likestillingsdepartementet. (2016). *Prop. 12 S (2016–2017). Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017–2021)*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/contentassets/f53d8d6717d84613b9fofc87deab516f/no/pdfs/prp201620170012000dddpdfs.pdf

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2013). *Robuste samliv: Forskningsoppdrag om kunnskapsstatus og evalueringsverktøy av foreldrestøttende tiltak i Norden*. Oslo: Rambøll.

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2015). *Gjennomgang av kurs- og informasjonsvirksomhet om vold og seksuelle overgrep i barnehage og skole. En supplerende kartlegging*. Lastet ned fra https://www.bufdir.no/global/Gjennomgang_av_kurs_og_infovirksomhet_vold_og_seksuelle_overgrep.pdf

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2016a). *Etter- og videreutdanning om vold og seksuelle overgrep. Kompetanseheving for forebygging, tidlig avdekking og god hjelp til barn og unge utsatt for vold og seksuelle overgrep*. Lastet ned fra https://www.bufdir.no/global/Etter_og_videreutdanningstilbud_om_vold_og_seksuelle_overgrep.pdf

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2016b). *Evaluering av ICDP utprøvd i krisesentre*. Lastet ned fra https://www.bufdir.no/Global/Evaluering_av_ICDP_utprovd_i_krisesentre.pdf

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2017a). *Forebygging i familievernet. Samhandling og tilgjengelighet i møte med brukere, og kommunale og regionale tjenester.* Oslo: Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet.

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2017b). *Statistikk ung.no, 2. kvartal 2017*. Lastet ned fra https://cdn.ung.no/element_db/1503054573/73/7313-Rapport-ungno-2-kvartal-2017.pdf

Barne-, ungdoms- og familieetaten. (2015). *Evaluering av Modellkommuneforsøket. Sluttrapport 2015*. Lastet ned fra https://www.bufdir.no/global/nbbf/Barnevern/Evaluering_av_modellkommuneforsoket_Sluttrapport.pdf

Barneombudet. (2017). *Barneombudets supplerende rapport til FN:s barnekomité: barns rettigheter i Norge – 2017*. Lastet ned fra http://barneombudet.no/wp-content/uploads/2017/10/bosupplerende_norsk.pdf

Beier, K. M., Grundmann, D., Kuhle, L. F., Scherner, G., Konrad, A., & T., Amelung. (2015). The German Dunkelfeld project: A pilot study to prevent child sexual abuse and the use of child abusive images. *The Journal of Sexual Medicine, 12*(2), 529-542.

Beier, K. M., Neutze, J., Mundt, I. A., Ahlers, C. J., Goecker, D., & Konrad, A. (2009). Encouraging self-identified pedophiles and hebephiles to seek professional help: First

results of the Prevention Project Dunkelfeld (PPD). *Child Abuse & Neglect, 33*(8), 545-549.

Bengtson, M., Steinsvåg, P. Ø., & Terland, H. (2004). *Ungdom bak volden. Forståelse og behandling av ungdom med volds- og aggresjonsproblemer*. Oslo: Universitetsforlaget.

Berg, B., & Tronstad, K. R. (2015). *Levekår for barn i asylsøkerfasen*. Lastet ned fra https://www.bufdir.no/Global/Barnevern/Kunnskap/Laevekar_for_barn_i_asylsoekerfasen.pdf

Berggrav, S. (2017). *Hjelpelinje for personer med seksuelle følelser for barn – utredning av behov og ulike modeller*. Oslo: Redd Barna.

Berven, N., Ludvigsen, K., Christensen, D. A., & Nilssen, E. (2013). *Individuell plan som virkemiddel for ledelse og samordning av tjenester i kommunene*. Lastet ned fra https://evalueringsportalen.no/evaluering/individuell-plan-som-virkemiddel-for-ledelse-og-samordning-av-tjenester-i-kommunene/RapporT2_2013.pdf/@@inline

Bjørgo, T., & Gjelsvik, I.M. (2015). *Forskning på forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme: En kunnskapsstatus*. Oslo: Politihøgskolen.

Bohne, A., & Wang, C. E. A. (2017). Psykhjelpen for de minste. *Tidsskrift for Norsk psykologforening, 54*(8), 745-752.

Bowles, R. (2014). *Economic analysis of the Stop it Now! UK and Stop it Now! Netherlands Helplines: Summary*. Lastet ned fra http://natcen.ac.uk/media/338803/stop-it-now-economic-analysis.pdf

Brodtkorb, E., Businaro, N., Farstad, N. R., Glavin, K., Herland, M. D., & Voldner, N. (2018). *Styrket og tidligere tilbud til småbarnsforeldre. Systematisk samarbeid mellom helsestasjon og familievernkontor*. Evaluering av Tiltak 26 i «En god barndom varer livet ut». Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014-2017). Oslo: VID vitenskapelige høgskole.

Brown, A., Jago, N., Kerr, J., Nicholls, C. M., Paskell, C., & Webster, S. (2014). *Call to keep children safe from sexual abuse: A study of the use and effects of the Stop it Now! UK and Ireland Helpline.* London: NatCen Social Research Crime and Justice Team.

Brown, J., Cohen, P., G., Johnson J., & Salzinger, S. (1998). A longitudinal analysis of risk factors for child maltreatment: Findings of a 17-year prospective study of officially recorded and self-reported child abuse and neglect. *Child Abuse & Neglect, 22*, 1065-1078.

Brown, J., Cohen, P., Johnsen, J. G., & Smailes, E. M. (1999). Childhood abuse and neglect: Specificity and effects on adolescent and young adult depression and suicidality. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 38*(12), 1490-1496.

Bråten, B., & Sønsterudbråten, S. (2015). *Foreldreveiledning – virker det? En kunnskapsstatus*. Oslo: Fafo.

Bråten, B., & Sønsterudbråten, S. (2017). *Veiledningserfaringer: Forsøk med veiledning (ICDP) av foreldre med radikaliseringsbekymringer og foreldre i asylmottak*. Oslo: Fafo.

Butchart, A., Phinney Harvey, A., Mian, M., Furniss, T., & Kahane, T. (2006). P*reventing child maltreatment: a guide to taking action and generating evidence*. I. Geneva: World Health Organization and International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect.

Carlson, E. A. (1998). A prospective longitudinal study if attachment disorganization/disorientation. *Child Development, 69*, 1107–1128. doi: 10.2307/1132365

Centers for Disease Control and Prevention. (2004). *Sexual violence prevention: beginning the dialogue*. Lastet ned fra https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/svprevention-a.pdf

Cicchetti, D., & Toth, S. L. (2005). Child maltreatment. *Annual Review of Clinical Psychology, 1*, 409-438.

Clancy, A., Kvello, Ø., Neverdal, S., & Schjelde, T. J. (2015). *Kunnskapsoversikt om og forebygging av seksuelle overgrep mot barn og unge*. Harstad: Høgskolen i Harstad.

Crooks, C. V., Wolfe, D. A., Hughes, R., Jaffe, P. G., & Chiodo, D. (2008). Development, evaluation and national implementation of a school-based program to reduce violence and related risk behaviors. *Institute for the Prevention of Crime Review, 2*, 109-135.

Crooks, C. V., Chiodo, D., Zwarych, S., Hughes, R., & Wolfe, D. A. (2013). Predicting implementation success of an evidence-based program to promote healthy relationships among students two to eight years after teacher training. *Canadian Journal of Community Mental Health, 32*, 125-138.

Crooks, C.V., Scott, K., Ellis, W., & Wolfe, D.A. (2011). Impact of a universal school-based violence prevention program on violent delinquency: Distinctive benefits for youth with maltreatment histories. *Child Abuse & Neglect, 35*(6), 393-400.

Cyr, C., Euse, R. E. M., Bakermans-Kranenburg, M. J., & van IJzendoorn, M. H. (2010). Attachment security and disorganization in maltreating and high-risk families: A series of meta-analyses. *Development and Psychopathology, 22*, 87–108. doi: 10.1017/S0954579409990289

Dalgard, O. S., Mathisen, K. S., Nord, E., Ose, S., Rognerud, M., & Aarø, L. E. (2011). *Bedre føre var....Psykisk helse: Helsefremmende og forebyggende tiltak og anbefalinger*. Oslo: Folkehelseinstituttet.

Danielsen, E. M., Solberg, A., & Grøvdal, Y. (2016). *Kommunale helse- og omsorgstjenesters arbeid med vold i nære relasjoner: En kvalitativ intervjuundersøkelse* (Rapport 8/2016). Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress A/S.

Danielsen, K., & Engebrigtsen, A. (2007). *Regnbueprosjektet – En evaluering. Forebyggende arbeid med minoritetsfamilier*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Davis, M. K., & Gidycz, C. A. (2000). Child sexual abuse prevention programs: A meta-analysis. *Journal of Clinical Child Psychology, 29*(2), 257-265.

Day, T., McKenna, K., & Bowlus, A. (2005). *The economic costs of violence against women: An evaluation of the literature. Expert brief compiled in preparation for the Secretary-General's in-depth study on all forms of violence against women*. Lastet ned fra http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/expert%20brief%20costs.pdf

De La Rue, L., Polanin, J. R., Espelage, D. L., & Piggot, T. D. (2014). School-based interventions to reduce dating and sexual violence: A systematic review. *Campbell Systematic Reviews, 2014*(7).

DeGue, S., Valle, L. A., Holt, M. K., Massetti, G. M., Matjasko, J. L., & Tharp, A. T. (2014). A systematic review of primary prevention strategies for sexual violence perpetration. *Aggression and Violent Behavior, 19*(4), 346-362.

Departementene. (2013). *Forebyggende innsats for barn og unge*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/rundskriv_q16_2013.pdf

Dias, M. S. (2005). Preventing abusive head trauma among infants and young children: A hospital- based parent education program. *Pediatrics 115*(4), 470-477.

Drugli, M-B. (2012). *Beskrivelse og vurdering av tiltaket Circle of Security (COS) International – Parenting*. Lastet ned fra https://www.ungsinn.no/post_tiltak/circle-of-security-cos-international-parenting/

Durrant, J. (1999). Evaluating the success of Sweden's corporal punishment ban. *Child Abuse & Neglect, 23*(5), 435-448.

Edwards, V. J., Holden, G. W., Anda, R. F., & Felitti, V. J. (2003). Experiencing multiple forms of childhood maltreatment and adult mental health: Results from the adverse childhood experiences (ACE) study. *American Journal of Psychiatry, 160*(8), 1453-1460.

Egge, M., Barland, B., Ruud, M. E., & Haaland, T. (2008). *Kriminalitetsforebygging blant barn og unge i storbyene. En evaluering av praksis i fem kommuner.* Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.

Eisenberg, M., Mulder, J., van Horn, J., & Stam, J. (2014). *Stop it Now! Helpline Netherlands: A study of its use and effects – English summary*. Lastet ned fra http://natcen.ac.uk/media/338804/stop-it-now-nl-findings.pdf

Eriksen, H. S. (2017). *Prøv å forstå meg. En veileder til forebygging og behandling av volds- og aggresjonsproblemer hos ungdom*. Lastet ned fra http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/03/Veileder-Rødt-kort-prosjekt-lavoppløslig.pdf

Eriksen, I., Sætre, I., & Johannesen, K. N. (2011). *Foreldrearbeid der det er vold i familien. Erfaringer og anbefalinger fra et klinisk prosjekt ved Alternativ til vold*. Oslo: Alternativ til Vold.

Eriksson, M., & Berg, L. (2011). *Våldsförebyggande arbete med män: En kunskapsöversikt*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.

European Institute for Gender Equality. (2015). *Preventing Domestic Violence: good practices*. Lastet ned fra http://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/MH0114678ENN_WEB.PDF

Fairchild, L., & Erwin, W. M. (1977). Physical punishment by parent figures as a model of aggressive behavior in children. *Journal of Genetic Psychology, 130*(2), 279-284.

Fergusson, D. M., Linskey, M., T., & Horwood, L. J. (1996). Childhood sexual abuse and psychiatric disorder in young adulthood: II. Prevalence of sexual abuse and factors associated with sexual abuse. *Journal of American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 35*, 1355-1364.

Finkelhor, D. (1994). The international epidemiology of child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect, 18*, 409-417.

Finkelhor, D., Turner, H. A., Shattuck, A., & Hamby, S. L. (2015). Prevalence of childhood exposure to violence, crime, and abuse: results from the national survey of children's exposure to violence. *JAMA Pediatrics, 169*(8), 746-754. doi: 10.1001/jamapediatrics.2015.0676

Flood, M. (2011). Involving men in efforts to end violence against women. *Men and Masculinities, 14*(3), 358-377.

Ford, M. (2007*). Forebygging av bruk av fysisk straff i oppdragelsen: Nett- og telefontjenester*. En kartlegging utført på oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Fukkink, R. G., & Hermanns, J. M. (2009). Children's experiences with chat support and telephone support. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 50*(6), 759-766.

Gilbert, R., Spatz-Widom, C., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E., & Janson, S. (2009). Child maltreatment: Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *The Lancet, 373*(9657), 68-81.

Glad, K. A., Øverlien, C., & Dyb, G. (2010). *Forebygging av fysiske og seksuelle overgrep mot barn: En kunnskapsoversikt*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Groeneveld, M. G., Vermeer, H. J., van IJzendoorn, M. H., & Linting, M. (2011). Enhancing home-based child care quality through video-feedback intervention: A randomized controlled trial. *Journal of Family Psychology, 25*(1), 86.

Gundersen, T., Madsen, C., & Winsvold, A. (2014). *Tjenestetilbudet til voldsutsatte personer med nedsatt funksjonsevne*. En studie på oppdrag fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Gundersen, T., & Winsvold, A. (2011). *Klara Klok, en helsenettjeneste for ungdom*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Gundhus, H. I., Egge, M., Strype, J., & Myhrer, T.-G. (2008). *Modell for forebygging av kriminalitet? Evaluering av samordning av lokale kriminalitetsforebyggende tiltak (SLT)*. Oslo: Politihøgskolen.

Hackett, S. (2014). *Children and young people with harmful sexual behaviours*. London: Research in Practice.

Hamby, S. L., Finkelhor, D., Turner, H. A., & Ormrod, R. (2010). The overlap of witnessing partner violence with child maltreatment and other victimizations in a nationally representative survey of youth. *Child Abuse & Neglect, 34*(10), 734-741.

Hannestad, M., & Hundeide, K. (2005). *Rapport fra "Foreldreveiledningsprosjektet for etniske minoriteter basert på ICDP metoden 2004-2005"*. Lastet ned fra http://www.icdp.no/files/Rapport_ICDP_minoriteter_2004-2005.pdf

Hansen, M. B., & Onsøien, R. (2010). Video-feedback til foreldre med sped- og småbarn. I V. Moe, K. Slinning & M. B. Hansen (Red.), *Håndbok i sped- og småbarns psykiske helse*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Haugen, E. H., & Lepsøy, I. (2015). *Hvordan kombinere Circle of security og Marte Meo*. Lastet ned fra http://fontene.no/fagartikler/hvordan-kombinere-circle-of-security-og-marte-meo-6.47.287782.548d0716db

Hegge, B. (2016). *Trafikklyset: Seksuell atferd hos barn og ungdom*. Oslo: Hertervig Forlag.

Helse- og omsorgstjenesteloven. (2011). *Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m*. Lastet ned fra https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2011-06-24-30?q=helse-og-omsorgstjenesteloven

Helsedirektoratet. (2014a). *Nasjonal faglig retningslinje for svangerskapsomsorgen: Hvordan avdekke vold*. Lastet ned fra https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/287/Nasjonal%20faglig%20retningslinje%20for%20svangerskapsomsorgen%20-%20hvordan%20avdekke%20vold-IS-2181.pdf

Helsedirektoratet. (2014b). *Samordning av helsefremmende nett- og telefontjenester til ungdom. Helsedirektoratets vurdering og anbefalinger*. Lastet ned fra https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/963/Samordning-av-helsefremmende-nett-og%20telefontjenester-til-ungdom-IS-2282.pdf

Hoffman, K. T., Marvin, R.S., Cooper, G., & Powell, B. (2006). Changing toddlers' and preschoolers' attachment classifications: The Circle of Security Intervention. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 74*, 1017-1026. doi: 10.1037/0022-006X.74.6.1017

Holt, T., Nilsen, L. G., Moen, L. H., & Askeland, I. R. (2016). *Behandlingstilbudet til barn som er utsatt for og som utøver vold og seksuelle overgrep. En nasjonal kartleggingsundersøkelse* (Rapport 6/2016). Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Høivik, M. S., Lydersen, S., Drugli, M. B., Onsøien, R., Hansen, M. B., & Berg-Nielsen, T. S. (2015). Video feedback compared to treatment as usual in families with parent–child interactions problems: a randomized controlled trial. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 9*(3), 1-20.

ICDP Norge. (n.d.). *ICDP tilpasset barnevern*. Lastet ned fra http://www.icdp.no/icdp-tilpasset-barnevern

Institute of Medicine & Committee on Prevention of Mental Disorders. (1994). I R. J. Haggerty & P. J. Mrazek (Red.), *Reducing risks for mental disorders: Frontiers for preventive intervention research*. Washington, DC: National Academies Press.

Isdal, P. (2000). *Meningen med volden*. Oslo: Kommuneforlaget.

Istanbul-konvensjonen. (2011). *Europarådets konvensjon om forebygging og bekjempelse av vold mot kvinner og vold i nære relasjoner CETS 210*. Lastet ned fra https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/2011-05-11-22

Jaffee, S. R., Caspi, A., Moffitt, T. E., Polo-Tomás, M., & Taylor, A. (2007). Individual, family, and neighbourhood factors distinguish resilient from non-resilient maltreated children: A cumulative stressors model. *Child Abuse & Neglect, 31*(3), 231-253.

Janson, S., Jernbro, C., & Långberg, B. (2011). *Kroppslig bestraffning och annan kränkning av barn i Sverige: En nationell kartläggning 2011*. Lastet ned fra http://www.allmannabarnhuset.se/wp-content/uploads/2013/11/Kroppslig_bestraffning_webb.pdf

Jansson, M., & Wendt Höjer, M. (2005). *Riktiga karlar, nazifeminister och arga pappor. Operation kvinnofrids fyra utåtriktade kampanjer – budskap och reaktioner*. En utvärdering på uppdrag av Operation kvinnofrid. Stockholm: Operation kvinnofrid.

Jensen, M., Garbo, E., Kleive, H., Grov, Ø., & Hysing, M. (2016). Gutter i Norge med skadelig seksuell atferd. *Tidsskrift for Norsk psykologforening, 53*(5), 366-375.

Jernbro, C., & Janson, S. (2017). *Våld mot barn 2016. En nationell kartläggning*. Lastet ned fra http://www.allmannabarnhuset.se/wp-content/uploads/2017/08/Vald_mot_barn_2016-en-_nationell_kartlaggning.pdf

Jesson, J. K., Matheson, L., & Lacey, F. M. (2011). *Doing your literature review: Traditional and systematic techniques*. London: Sage.

Johansen, V. A., & Dybsland, R. (2016). *Evaluering av «Konsultasjonsteam-modellen i region vest» og prosjektet «Avdekking av vold og seksuelle overgrep mot barn og unge – økt kapasitet og kompetanse på kommunalt nivå»*. Bergen: Ressurssenter om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging.

Justis- og beredskapsdepartementet. (2004). *Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2004-2007*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/vold-i-nare-relasjoner/id276936/

Justis- og beredskapsdepartementet. (2008). *Vendepunkt – handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2008–2011*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.

Justis- og beredskapsdepartementet. (2012). *Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2012*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/handlingsplan-mot-vold-i-nare-relasjoner/id669093/

Justis- og beredskapsdepartementet. (2013). *Et liv uten vold: Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2014–2017*. Lastet ned fra http://www.krisesenter.com/backup240616/filer/pdf/handlingsplan/et_liv_uten_vold.pdf

Justis- og beredskapsdepartementet. (2014). *Evaluering av politirådene*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/contentassets/68bba047344748d4b286212caf336070/evaluering_politiraadene_2014.pdf

Justis- og beredskapsdepartementet. (2017). *Handlingsplan mot vold i nære relasjoner (2014–2017) Et liv uten vold. Status for tiltakene juli 2017*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/contentassets/6ab3cf9eff5444b5b69156c6b3be891c/statusrapport-handlingsplan-vold_juli-2017.pdf

Justis- og politidepartementet. (2008). *Vold i nære relasjoner. Veileder for utvikling av kommunale handlingsplaner*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/jd/vedlegg/veiledninger/veileder_kommunale_handlingsplaner2_web.pdf

Kallevik, S. A. (2007). 20 års kamp for et alternativ til vold. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 44*(8), 1022-1026.

Kitzmann, K. M., Gaylord, N. K., Holt, A. R., & Kenny, E. D. (2003). Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 71*(2), 339-352.

Kjellgren, C. (2009). *Adolescent sexual offending. Prevalence, risk factors and outcome.* (PhD), Lund University, Lund.

Kleppe, B. (2009). *Betydningsfull kunst – eller terapeutisk teater? En evaluering av teaterforestillingen Sinna Mann.* Bø i Telemark: Telemarksforsking.

Kosterman, R., Graham, J. W., Hawkins, J. D., Catalano, R. F, & Herrenkohl, T. I. (2001). Childhood Risk Factors for Persistence of Violence in the Transition to Adulthood: A Social Development Perspective. *Violence and Victims, 16*(4), 355-369.

Kristoffersen, L. B., Sverderup, S., Haaland, T., & Wang Andersen, I.-H. (2006). *Hjelpetiltak i barnevernet – virker de?* Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.

Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., & Lozano, R. (2002). *World report on violence and health*. Lastet ned fra http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/introduction.pdf

Kunnskapsdepartementet. (2016). *Rundskriv F-5-16 Endring i rammeplaner for lærerutdanninger inklusive barnehagelærerutdanning*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/rundskriv-f-05-16-endring-i-rammeplaner-for-larerutdanninger/id2484856/?q=rammeplanlærer

Levendosky, A. A., Huth-Bocks, A. C., Shapiro, D. L., & Semel, M. L. (2003). The impact of domestic violence on the maternal-child relationship and preschool-age children s functioning. *Journal of Family Psychology, 17*, 275-287.

Lov om barnehager. (2005). *Barnehageloven*. Lastet ned fra https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-64

Långström, N. (2000). *Sexuella övergrepp mot barn: Unga som begår sexbrott. En forskningsôversikt*. Expertrapport. Stockholm: Socialstyrelsen.

Långström, N., Jacobson, S., & Berg, N. (2015). *Kunskapsöversikt om behandling mot sexuella övergrepp mot barn: Regeringsuppdrag lämnat i Fortes regleringsbrev för 2015* (S2015/04650/SAM). Stockholm: Forte Swedish Research Council for Health, Working Life and Welfare.

MacMillan, H. L., Wathen, C. N., Barlow, J., Fergusson, D. M., Leventhal, J. M., & Taussig, H. N. (2009). Interventions to prevent child maltreatment and associated impairment. *The Lancet, 373*(9659), 250-266.

Madigan, S., Atkinson, L., Laurin, K., & Benoit, D. (2013). Attachment and internalizing behavior in early childhood: A meta-analysis. *Developmental Psychology, 49*, 672-689.

Mathiesen, I. H., & Skoland, K. (2016). *Evaluering av opplæringsprogrammet Tidlig inn – hva har skjedd i kommunene?* Stavanger: International Research Institute of Stavanger AS.

Melby, L., Ådnanes, M., Kaasbøll, J., Kasteng, F., & Ose, S. O. (2017). *Evaluering av samhandlingstiltak rettet mot utsatte barn og unge. Suksesskriterier og barrierer på veien mot mer helhetlig tjenestetilbud*. Trondheim: SINTEF Teknologi og samfunn.

Meld. St. 15 (2012–2013). (2013). *Forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner: Det handler om å leve*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/contentassets/1cea841363e2436b8eb91aa6b3b2d48e/no/pdfs/stm201220130015000dddpdfs.pdf

Meld. St. 24 (2015–2016). (2016). *Familien – ansvar, frihet og valgmuligheter*. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/contentassets/8e378de25cfa49f28851cboef91a7f82/no/pdfs/stm201520160024000dddpdfs.pdf

Meneses, J. F., Munthe-Kaas, H. M., Nguyen, L., & Berg, R. C. (2017). *Forskning om effekt av opplærings- og informasjonstiltak om vold og seksuelle overgrep for barn og unge: Systematisk litteratursøk med sortering*. Oslo: Folkehelseinstituttet.

Menneskerettsloven. (1950). *Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett*. Lastet ned fra https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-05-21-30/KAPITTEL_emk#KAPITTEL_emk

Mihalic, S., Irwin, K., Fagan, A., Ballard, D., & Elliott, D. (2004). Successful program implementation: Lessons from blueprints. *Juvenile Justice Bulletin, 2004* (July), 1-12.

Miller, T. R. (2015). Projected Outcomes of Nurse-Family Partnership Home Visitation During 1996-2013 USA. *Prevention Science, 16*(6), 765-777. doi: 10.1007/s11121-015-0572-9

Modig, C. (2009). *Aldrig våld. 30 år av lagstiftning mot aga*. Lastet ned fra https://resourcecentre.savethechildren.net/sites/default/files/documents/2763_0.pdf

Mossige, S., & Dyb, G. (2009). *Voldsutsatte barn og unge i Oslo: Forekomst og innsatsområder for forebygging*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Mossige, S., & Stefansen, K. (2007). *Vold og overgrep mot barn og unge: En selvrapporteringsstudie blant avgangselever i videregående skole*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Mossige, S., & Stefansen, K. (2016). *Vold og overgrep mot barn og unge: Omfang og utviklingstrekk 2007–2015*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Mrazek, P. J., & Haggerty, R. J. (1994). *Reducing risks for mental disorders: Frontiers for preventive intervention research*. I. Washington, DC: National Academies Press.

Mullender, A., Hague, G., Imam, U. F., Kelly, L., Malos, E., & Regan, L. (2002). *Children's perspectives on domestic violence*. London: Sage.

Myhre, M. C. (2014). *Infants and toddlers at risk: Injuries, abuse and behavioural problems.* (Doktorgradsavhandling), Universitetet i Oslo, Oslo. Lastet ned fra https://www.duo.uio.no/handle/10852/38292

Myhre, M., Thoresen, S., & Hjemdal, O. K. (2015). *Vold og voldtekt i oppveksten: En nasjonal intervjuundersøkelse av 16- og 17-åringer* (Rapport 1/2015). Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Mytton, J. A., DiGuiseppi, C., Gough, D., Taylor, R. S., & Logan, S. (2006). School-based secondary prevention programmes for preventing violence. *The Cochrane Library*(3). doi: 10.1002/14651858.CD004606.pub2

Møller, G. (2016). *Erfaringer med BTI i åtte nøkkelkommuner*. Lastet ned fra https://www.korus-sor.no/wp-content/uploads/2016/11/Rapport_BTI_Nøkkelkommuner.pdf

Narang, S., & Clarke, J. (2014). Abusive head trauma: Past, present, and future. *Journal of Child Neurology, 29*(12), 1747-1756. doi: 10.1177/0883073814549995

NatCen Social Research. (2014). *A public health approach to tackling child sexual abuse: Research on Stop it Now! UK and Ireland and Stop it Now! Netherlands*. Lastet ned fra http://natcen.ac.uk/media/329130/overview-of-study_complete-web.pdf

Nation, M., Crusto, C., Wandersman, A., Kumpfer, K. L., Seybolt, D., Morrissey-Kane, E., & Davino, K. (2003). What works in prevention: Principles of effective prevention programs. *American Psychologist, 58*(6-7), 449.

Neumayer, S. M., Meyer, M., & Sveaass, N. (2008). *Forebygging av vold i oppdragelse. Samarbeid mellom hjelpeapparat og minoritetsforeldre – En kunnskapsoversikt*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Nielsen, A. (2015). *Ett liv i olika världar: Unga kvinnors berättelser om svåra livshändelser.* (Diss.), Umeå universitet, SwePub (National Library of Sweden)

Nilsen, W., & Pedersen, E. (2018). *Familie for første gang*. Delrapport 1: Oppstartsprosessen: 2016–2017. Oslo: Arbeidsforskningsinstiuttet.

NKVTS. (2017). *Veileder, kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner*. Lastet ned fra https://www.nkvts.no/sites/komplan/Innhold/sentrale-tema/Sider/default.aspx

Nordanger, D. Ø., Espen, R. J., Nordhaug, I., Dybsland, R., & Johansen, V. A. (2012). Konsultasjonsteammodellen i Vest-Norge: De første systematiserte erfaringene. *Norges barnevern, 89*(1-2), 4-14.

NOU 2017:12. (2017). *Svikt og svik. Gjennomgang av saker hvor barn har vært utsatt for vold, seksuelle overgrep og omsorgssvikt*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/contentassets/3be8090f3c354f5eb821535142071c50/horingsnotat-l595756.pdf

Ogden, T. (2013). Hva er virksom forebygging overfor de yngste barna Hentet fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/BLD/Rapporter/2013/du_ser_det_ikke.pdf

Ose, S., & Kaspersen, S. (2015a). *Kommunale tiltak i psykisk helsearbeid 2013. Årsverksstatistikk og analyser av kommunal variasjon*. Trondheim: SINTEF Teknologi og Samfunn.

Ose, S., & Kaspersen, S. (2015b). *Kommunalt psykisk helse- og rusarbeid 2015 Årsverk, kompetanse og innhold i tjenestene*. Trondheim: SINTEF Teknologi og samfunn.

Pape, H., & Stefansen, K. (2004). *Den skjulte volden: En undersøkelse om Oslobefolkningens utsatthet for trusler, vold og seksuelle overgrep*. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress og *NOVA*.

Paskell, C., Brown, A., & Nicholls, C. M. (2014). *Preventing child sexual abuse by helping adults to manage their own behaviour: Establishing a helpline*. Lastet ned fra http://www.stopitnow-evaluation.co.uk/media/1032/toolkit-for-csa-prevention-helpline.pdf

Phelan, M. B., Hamberger, L. K., Guse, C. E., Edwards, S., Walczak, S., & Zosel, A. (2005). Domestic violence among male and female patients seeking emergency medical services. *Violence and Victims, 20*(2), 187-206. doi: 10.1891/0886-6708.2005.20.2.187

Pinheiro, P. S. (2006). *World report on violence against children*. Lastet ned fra https://www.unicef.org/violencestudy/I.%20World%20Report%20on%20Violence%20against%20Children.pdf

Powell, K. E., Mercy, J. A., Crosby, A. E., Dahlberg, L. L., & Simon, T. R. (1999). Public health models of violence and violence prevention. I L. R. Kurtz (Red.), *Encyclopedia of Violence, Peace, and Conflict* (s. 175-187). San Diego (CA): Academic Press.

Priebe, G., & Svedin, C. G. (2009). Prevalence, characteristics, and associations of sexual abuse with sociodemographics and consensual sex in a population-based sample of Swedish adolescents. *Journal of Child Sexual Abuse, 18*(1), 19-39.

Prinz, R. J., Sanders, M. R., Shapiro, C. J., Whitaker, D. J., & Lutzker, J. R. (2009). Population-based prevention of child maltreatment: The US Triple P system population trial. *Prevention science, 10*(1), 1-12.

Radford, L., Corral, S., Bradley, C., & Fisher, H. L. (2013). The prevalence and impact of child maltreatment and other types of victimization in the UK: Findings from a population survey of caregivers, children and young people and young adults. *Child Abuse & Neglect, 37*(10), 801-813.

Rasmussen, I., Strøm, S., Sverdrup, S., & Vennemo, H. (2012). *Samfunnsøkonomiske kostnader av vold i nære relasjoner* (Vol. 41): Vista Analyse.

Reedtz, C., & Lauritzen, C. (2017). *Kunnskapsoppsummering og klassifisering av tiltaket ICDP (2. utg.)* Lastet ned fra https://ungsinn.no/post_tiltak_arkiv/icdp-2-utg/

Reform – Ressurssenter for menn. (2011). *Rapport – kortversjon. Forebyggende tiltak rettet mot gutters og yngre menns kjærestevold*. Lastet ned fra https://reform.no/wp-content/uploads/2017/04/Kjarestevoldrapport.pdf

Reform – Ressurssenter for menn. (2015). *Årsberetning Reform – Ressurssenter for menn 2015*. Lastet ned fra https://reform.no/wp-content/uploads/2015/01/Reform-aarsberetning-oppslag-2015.pdf

RVTS Sør. (2015). *Kartlegging, vurdering og anbefalinger vedrørende undervisningsopplegg i barnehage og skole om vold og seksuelle overgrep*. Lastet ned fra https://www.bufdir.

no/global/RVTS_Sor_Kartlegging_vurdering_anbefalinger_undervisningsopplegg_vold_seksuelle_overgrep.pdf

Røde Kors. (2016). *Årsrapport 2016*. Lastet ned fra https://www.korspahalsen.no/globalassets/pdf-aarsrapporter/arsrapport-2016_web.pdf

Salmon, K., & Bryant, R. A. (2002). Posttraumatic stress disorder in children: The influence of developmental factors. *Clinical Psychological Review, 22*(2), 163-188.

Salzinger, S., Feldman, R. S., Hammer, M., & Rosario, M. (1992). Constellations of family violence and their differential effects on children`s behavioral disturbance. *Child and Family Behavoir Therapy, 14*(4), 23-41.

Sanders, M. R., Markie-Dadds, C., & Turner, K. M. T. (2003). *Theoretical, scientific and clinical foundations of the Triple P-Positive Parenting Program: A population approach to the promotion of parenting competence* (Vol. 1): Parenting and Family Support Centre, The University of Queensland Queensland.

Sandmoe, A. (2016). *Kommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner – også for eldre utsatte?*(Rapport 9/2016). Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress, NKVTS.

Saur, R., Hustad, A. E., & Heir, T. (2011). *Voldsforebygging i Norge: Aktiviteter og tiltak mot vold i nære relasjoner* (Rapport 3/2011). Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Schibbye, A.-L.L. (2002). *En dialektisk relasjonsforståelse i psykoterapi med individ, par og familie*. Oslo: Universitetsforlaget.

Selvik, S., Raaheim, A., & Øverlien, C. (2017). Children with multiple stays at refuges for abused women and their experiences of teacher recognition. *European Journal of Psychology of Education, 32*(3), 463-481.

Sex og Politikk. (2017). *Intern brukerevaluering av Uke 6, skoleåret 2016 – 2017*. Lastet ned fra https://sexogpolitikk.no/wp-content/uploads/2017/11/Evalueringsrapport_intern_brukerevaluering_Uke6_2017.pdf

Sherr, L., Skar, A.-M. S., Clucas, C., von Tetzchner, S., & Hundeide, K. (2011). *Evaluation of the Parental guidance programme based on the International Child Development Programme*. Lastet ned fra https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/BLD/Rapporter/2011/foreldreveiledning1.pdf

Sherr, L., Skar, A.-M. S., Clucas, C., von Tetzchner, S., & Hundeide, K. (2014). Evaluation of the International Child Development Programme (ICDP) as a community-wide parenting programme. *European Journal of Developmental Psychology, 11*(1), 1-17.

Sjögren, M., Berg, L., Hyllander, K., & Söderström, P. (2012). *Före han slår: Om effektiva våldsförebyggande metoder med genusperspektiv*. Lastet ned fra https://www.mucf.se/sites/default/files/publikationer_uploads/fore-han-slar.pdf

Skar, A.-M. S., Von Tetzchner, S., & Clucas, C. (2014). The impact of a parenting guidance programme for mothers with an ethnic minority background. *Nordic Journal of Migration Research, 4*(3), 108-117.

Skar, A.-M. S., von Tetzchner, S., Clucas, C., & Sherr, L. (2015). The long-term effectiveness of the International Child Development Programme (ICDP) implemented as a community-wide parenting programme. *European Journal of Developmental Psychology, 12*(1), 54-68.

Skilbrei, M.-L., & Stefansen, K. (2018). *Seksuell vold: En samfunnsvitenskapelig innføring*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Small, S. A., Cooney, S. M., & O'connor, C. (2009). Evidence-informed program improvement: using principles of effectiveness to enhance the quality and impact of family-based prevention programs. *Family Relations, 58*(1), 1-13.

Sosial- og helsedirektoratet. (2005). *Retningslinjer for svangerskapsomsorgen*. Lastet ned fra https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/394/nasjonal-faglig-retningslinje-for-svangerskapsomsorgen-kortversjon.pdf

SOU 2001:18. (2001). *Barn och misshandel – En rapport om kroppslig bestraffning och annan misshandel i Sverige vid slutet av 1900-talet*. Lastet ned fra http://www.regeringen.se/rattsdokument/statens-offentliga-utredningar/2001/01/sou-200118/

SOU 2001:72. (2001). *Barnmisshandel – att förebygga och åtgärda, slutbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel*. Stockholm: Fritzes. Stockholm.

SOU 2015:55. (2015). *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck. Slutbetänkande av Utredningen som ska föreslå en nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor*. Lastet ned fra http://www.regeringen.se/contentassets/738becd6961e4a3d8d986c00b8c8bc9e/nationell-strategi-mot-mans-vald-mot-kvinnor-och-hedersrelaterat-vald-och-fortryck-sou_2015_55.pdf

Statistisk sentralbyrå. (2015). *Barnehager 2014 endelige tall*. Lastet ned fra https://ssb.no/utdanning/statistikker/barnehager

Stine Sofies Stiftelse. (2013). *Endringer i læreplaner*. Lastet ned fra http://stinesofiesstiftelse.no/index.php?artID=431

Stortinget. (2016). *Innstilling fra justiskomiteen om Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017–2021)*. Lastet ned fra https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2016-2017/inns-201617-247s/?all=true

Stubberud, E., Aarbakke, M. H., Svendsen, S. H. B., Johannesen, N., & Hammeren, G. R. (2017). *Styrking av seksualitetsundervisning i skolen. En evalueringsrapport om bruken av undervisningsopplegget «Uke 6»*. Nordfold: KUN.

Sweet, M. A., & Appelbaum, M. I. (2004). Is home visiting an effective strategy? A meta-analytic review of home visiting programs for families with young children. *Child Development, 75*(5), 1435-1456.

Thoresen, S., & Hjemdal, O. K. (2014). *Vold og voldtekt i Norge. En nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv* (Rapport 1/14). Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Tingstad, V. (2013). *«En venn har ikke taushetsplikt». Evaluering av chat-tjenesten Kors på halsen*. Lastet ned fra https://www.korspahalsen.no/globalassets/pdf-aarsrapporter/effektstudien-kph-2013_en-venn-har-ikke-taushetsplikt.pdf

Topping, K. J., & Barron, I. G. (2009). School-based child sexual abuse prevention programs: A review of effectiveness. *Review of Educational Research, 79*(1), 431-463.

Vedlegg 1 Kriterier for litteratursøket

Tabell 5.1 Inklusjons- og eksklusjonskriterier for litteratursøket

	Inklusjonskriterier	Eksklusjonskriterier
Utvalg	Barn, ungdom, voksne og eldre	
Tiltak	Universelle og selektive forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner (tiltak som settes inn før volden har skjedd)	Generelle velferdstiltak, indikerte tiltak, tiltak mot negativ sosial kontroll, tiltak for å avdekke vold og tiltak som fokuserer på en «spesifikk gruppe» som for eksempel personer i fengsel, personer som misbruker alkohol, personer med diagnoser. Tiltak som er rettet mot selvmord og mobbing
Sammenligning*	Ingen forebyggende tiltak eller andre tiltak	
Utfall	For eksempel at tiltaket har ført til økt kunnskap og kompetanse om vold i nære relasjoner, at det fremgår henvendelser og bekymrings-meldinger som konsekvens av tiltaket, at ansatte som gjennomfører tiltaket er fornøyd med tiltaket og kan bruke tiltaket i sin arbeids-hverdag, at brukere er fornøyd med tiltaket og opplever at tiltaket har gitt dem noe i arbeidet mot vold i nære relasjoner.	Ikke dokumentasjon på arbeidet som er gjort
Språk	Dansk, norsk, svensk, finsk og engelsk	
Geografisk område	Norge, Sverige, Danmark, Finland	
Tidsperiode	Fra 1995 til dags dato	Før 1995

Type studier	Kvalitative studier, tverrsnittstudier (prevalensstudier, spørreundersøkelser, surveys), pre-post-test studier, longitudinelle studier, kohortstudier, kvasi-kontrollerte studier og randomisert kohort- eller kasus-kontrollerte studier og oversiktsstudier og metaanalyser	
Type forskning- og faglitteratur	Eksternt fagfellevurdert forskning/ vitenskapelige arbeider, internt fagfellevurdert forskning/ vitenskapelige arbeider, godkjente doktorgradsavhandlinger og masteroppgaver *Faglitteratur*: lærebøker, bokkapitler, sammendrag publisert som konferansebidrag, profesjonelle rapporter og statlige rapporter utarbeidet i samarbeid med eller veiledet av forskningsinstitusjoner samt enkelte dokumenterte tiltak som er omtalt i handlingsplan mot vold i nære relasjoner (2014-2017), Stortingsmelding 15 (2012-2013), Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014–2017) og Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017–2021)	Ikke-empiriske studier: antakelser og kunnskap utledet av teoretiske overveielser, personlige inntrykk (såkalt anekdotisk bevis) eller ikke systematisk innhentede observasjoner eller erfaringer ekskluderes

* Studier uten sammenligningsgruppe ble også inkludert.

Vedlegg 2 Søkestrategien

Det ble først gjennomført et søk med alle avgrensninger. I tillegg ble det gjennomført ett søk uten avgrensningen *målgrupper* og ett søk uten avgrensningen *tiltak*, for å sikre at det ikke ble utelatt sentral litteratur på feltet. Det samme søket ble gjennomført med de nordiske landene.

a) Totalt antall treff funnet i gjennomsøkte databaser *med alle avgrensninger*: 1911 referanser. Etter fjerning av overlappende referanser: 1911 referanser.
b) Totalt antall treff funnet i gjennomsøkte databasert *uten avgrensningen målgrupper*: 1979 referanser. Etter fjerning av overlappende referanser: 1940 referanser.
c) Totalt antall treff funnet i gjennomsøkte databasert *uten avgrensningen tiltak*: 2037 referanser. Etter fjerning av overlappende referanser: 1996 referanser.
d) Totalt antall treff funnet i gjennomsøkte databaser *med alle avgrensninger* og de nordiske landene: 2829 referanser. Etter fjerning av overlappende referanser: 2795 referanser.
e) Totalt antall treff funnet i gjennomsøkte databasert *uten avgrensningen målgrupper* de nordiske landene: 3021 referanser. Etter fjerning av overlappende referanser: 2900 referanser.
f) Totalt antall treff funnet i gjennomsøkte databasert *uten avgrensningen tiltak* de nordiske landene: 2950 referanser. Etter fjerning av overlappende referanser: 2853 referanser.

I Web of Science ble treff knyttet til søkeordene «bully* or alcohol* or epilepsy* or narcolepsy* or suicide* or syndrom* or disorder*» fjernet.

En spesialbibliotekar gjennomgikk søkestrategien og gjennomførte kontrollsøk i PsycINFO 1806 til juni 2017 uke 3, Ovid MEDLINE and Versions(R) 1995 til 2017 juni uke 3, ERIC 1965 til juni 2017 uke 3 og

Embase Classic+Embase 1947 til juni 2017 uke 3 for å sikre at sentral litteratur ikke ble utelatt.

Det ble gjennomførte et søk i IN SUM, drevet av Regionsenter for barn og unges psykiske helse (RBUP), etter oppsummert forskning om tiltak for barn og unges psykiske helse og velferd, som systematiske oversikter fra inn og utland. I tillegg ble det gjort et søk i «Cochrane Database of Systematic Reviews» som er den ledende ressursen for systematiske oversikter i helsevesenet.

Dato: 07.07.17

Antall treff: a) 23 b) 39 c) 32 d) 80 e) 129 f) 128

Søkestrategi (kopiert fra OvidSP):

#	Searches	Results
1	exp PREVENTION/	1352531
2	exp INTERVENTION/	86461
3	program.mp.	1456623
4	(course or education).mp.	3722591
5	activity.mp.	6463221
6	work.mp.	2348041
7	exp STRATEGIES/	43985
8	exp CAMPAIGN/	1239
9	Approach.mp.	2838507
10	exp INITIATIVE/	1904
11	measures.mp.	1733879
12	2 or 3 or 4 or 5 or 6 or 7 or 8 or 9 or 10 or 11	15991224
13	exp Domestic Violence/	102340
14	exp Child Abuse/ or exp Sexual Abuse/ or Interpersonal Violence.mp. or exp Physical Abuse/	129889
15	violence/	97738
16	exp Intimate Partner Violence/	23099
17	physical violence.mp.	6848
18	psychological violence.mp.	1065
19	psychological abuse.mp. or exp Emotional Abuse/	5936
20	Emotional violence.mp.	519

#	Searches	Results
21	Sexual violence.mp.	9173
22	Sexual Assault.mp. or exp Sex Offenses/	70296
23	material violence.mp.	9
24	material abuse.mp.	29
25	abandonment/	483
26	exp CHILD NEGLECT/ or neglect.mp.	85920
27	Children Witness to Violence.mp.	14
28	exp RAPE/	18977
29	molest.mp.	194
30	corporal punishment.mp.	2055
31	murder.mp. or exp Homicide/	52582
32	13 or 14 or 15 or 16 or 17 or 18 or 19 or 20 or 21 or 22 or 23 or 24 or 25 or 26 or 27 or 28 or 29 or 30 or 31 or elder abuse.mp. [mp=ti, ab, hw, tn, ot, dm, mf, dv, kw, fx, nm, kf, px, rx, ui, sy, tc, id, tm]	365469
33	exp PERPETRATORS/	23590
34	violent.mp.	61827
35	abusive.mp.	15878
36	abuser.mp.	5383
37	problematic behavior.mp.	1259
38	exp Aggressive Behavior/	233536
39	violating behavior.mp.	113
40	harmful behavior.mp.	397
41	experienced violence.mp.	890
42	exposure to violence/	1127
43	trauma victim.mp.	674
44	33 or 34 or 35 or 36 or 37 or 38 or 39 or 40 or 41 or 42 or 43	310475
45	child.mp.	4434766
46	adolescent.mp.	3498061
47	youngster.mp.	890
48	preadolescent.mp.	6123
49	school-age.mp.	42723
50	teen.mp.	16136
51	youth.mp.	199666
52	(adult or men or women or woman).mp.	13155240
53	elder.mp.	27732
54	(partner or girlfriend or boyfriend).mp.	188534
55	exp Family Members/ or relative.mp. or family.mp. [mp=ti, ab, hw, tn, ot, dm, mf, dv, kw, fx, nm, kf, px, rx, ui, sy, tc, id, tm]	4116909

#	Searches	Results
56	exp CAREGIVERS/	111679
57	exp SIBLINGS/	62804
58	exp BROTHERS/	10406
59	exp SISTERS/	10634
60	exp PARENTS/	424056
61	exp MOTHERS/	214310
62	exp FATHERS/	43914
63	exp GRANDPARENTS/	4199
64	stepparents/	54435
65	stepmother.mp.	397
66	stepfather.mp.	917
67	exp STEPFAMILY/	285702
68	exp Adoptive Parents/ or adoptive mother.mp.	1669
69	adoptive father.mp.	92
70	exp Foster Care/	12829
71	adoptive family.mp.	692
72	exp Foster Parents/ or exp Foster Children/ or foster family.mp.	2911
73	foster mother.mp.	538
74	foster father.mp.	72
75	45 or 46 or 47 or 48 or 49 or 50 or 51 or 52 or 53 or 54 or 55 or 56 or 57 or 58 or 59 or 60 or 61 or 62 or 63 or 64 or 65 or 66 or 67 or 68 or 69 or 70 or 1 or 72 or 73 or 74	18033784
76	(Norway or Norwegian).mp.	130336
77	(Norway or Denmark or Sweden or Finland or Iceland or norwegian or danish or finnish or swedish or Icelandic or Nordic or Scandinavia).mp.	621255
78	32 or 44	575150
79	78 and 1 and 12 and 75 and 76	28
80	1 and 12 and 76 and 78	47
81	1 and 12 and 75 and 78	6532
82	1 and 75 and 76 and 78	41
83	limit 79 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	23
84	limit 81 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	5212
85	limit 80 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	39
86	limit 82 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	32
87	82 and 86	32

#	Searches	Results
88	79 and 83	23
89	80 and 85	39
90	81 and 84	5218
91	1 and 12 and 75 and 77 and 78	94
92	1 and 75 and 77 and 78	165
93	1 and 12 and 77 and 78	153
94	limit 91 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	92
95	limit 94 to yr="1995 -Current"	80
96	limit 92 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	161
97	limit 96 to yr="1995 – 2017"	129
98	limit 93 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	149
99	limit 98 to yr="1995 -Current"	128

Database: Cochrane Database of Systematic Reviews 2005 til 6. juli 2017 og EBM Reviews – Database of Abstracts of Reviews of Effects (DARE) første kvartal 2016.

Informasjon om DARE: Finansiering for DARE og NHS EED opphørte ved utgangen av mars 2015. Disse databasene ble vedlikeholdt av Senter for omtaler og spredning (CRD). De siste oppdateringene til NHS EED og DARE ble publisert i april 2015-utgaven av Cochrane Library (publisert 30. april 2015). HTA ble sist oppdatert i oktober 2016. April 2015 oppdateringene inneholder bibliografiske poster fra søk i MEDLINE, Embase, CINAHL, PsycINFO og PubMed til slutten av 2014.

Dato: 07.07.17

Antall treff: a) 1867 b) 1879 c) 1974 d) 2563 e) 2618 f) 2563

Søkestrategi (kopiert fra Cochrane Library):

#	Searches	Resultater
#1	prevent*	176386
#2	Intervention* or program* or course* or initiative* or work* or activity* or approach* or strategy* or measure* or education* or campaign*	521477
#3	“domestic violence” or Violence* or “Intimate Partner Violence” or “interpersonal Violence” or “physical violence” or “physical abuse” or “psychological violence” or “psychological abuse” or “emotional* abuse” or “Sexual violence” or “Sexual Assault” or “sexual abuse” or “Sex Offens*” or “material violence” or “material abuse” or abandonment or “child abuse” or “elder abuse” or “Child* Witness* to Violence” or neglect or “Child neglect” or “corporal punishment” or rape or molest or murder or homicide	4031
#4	Perpetrator* or violen* or abus* or “problematic behavio*” or “aggressive behavio*” or “violating behavio*” or “harmful behavio*” or “experience* violence” or “expos* to violence” or “trauma victim*”	13345

#	Searches	Resultater
#5	Family* or “family-member*” or mother* or father* or parent* or relative* or sibling* or sister* or brother* or “grand-parent*” or “grand-mother*” or “grand-father*” or caregiver* or carer* or child* or adolescen* or preadolescen*or youngster* or youth* or “school-age*” or teen or adult* or woman* or women* or men* or elder* or partner* or girlfriend* or boyfriend* or stepfamil* or “step-mother*” or “step-father*” or “step-parent*” or stepparetn* or “foster-mother*” or “foster-father*” or “foster-parent*” or “foster-child*” or “foster-care” or fosterfamil* or “foster-care” or “adoptive-mother*” or “adoptive-father*” or adoptive-parent* or adoptive-famil*	678817
#6	Norway or Norwegian	7649
#7	Norway or Denmark or Sweden or Finland or Iceland or Norwegian or Danish or Finnish or Swedish or Icelandic or Nordic or Scandinavia	51679
#8	#1 and #2 and #3 or #4 and #5 and #6	1867
#9	#1 and #3 or #4 and #5 and #6	1974
#10	#1 and #2 and #3 or #4 and #6	1879
#11	#1 and #2 and #3 or #4 and #7	2563
#12	#1 and #3 or #4 and #5 and #7	2618
#13	#1 and #2 and #3 or #4 and #7	2563

Database: ERIC 1965 til juni 2017 uke 3.

Dato: 07.07.17

Antall treff: a) 2 b) 18 c) 3 d) 12 e) 15 f) 36

Søkestrategi (kopiert fra OvidSP):

#	Searches	Resultater
1	exp PREVENTION/	21768
2	exp INTERVENTION/	47820
3	program.mp.	344449
4	(course or education).mp.	1091465
5	activity.mp.	55952
6	work.mp.	189524
7	exp STRATEGIES/	0
8	exp CAMPAIGN/	0
9	Approach.mp.	172992
10	exp INITIATIVE/	0
11	measures.mp.	86503
12	2 or 3 or 4 or 5 or 6 or 7 or 8 or 9 or 10 or 11	1294346
13	exp Domestic Violence/	2194
14	exp Child Abuse/ or exp Sexual Abuse/ or Interpersonal Violence.mp. or exp Physical Abuse/	10785
15	violence/	10369
16	exp Intimate Partner Violence/	0
17	physical violence.mp.	305
18	psychological violence.mp.	40
19	psychological abuse.mp. or exp Emotional Abuse/	41875
20	Emotional violence.mp.	13
21	Sexual violence.mp.	299
22	Sexual Assault.mp. or exp Sex Offenses/	664
23	material violence.mp.	2
24	material abuse.mp.	2
25	abandonment/	0
26	exp CHILD NEGLECT/ or neglect.mp.	5101
27	Children Witness to Violence.mp.	1
28	exp RAPE/	1170
29	molest.mp.	7

#	Searches	Resultater
30	corporal punishment.mp.	735
31	murder.mp. or exp Homicide/	873
32	13 or 14 or 15 or 16 or 17 or 18 or 19 or 20 or 21 or 22 or 23 or 24 or 25 or 26 or 27 or 28 or 29 or 30 or 31 or elder abuse.mp. [mp=abstract, title, heading word, identifiers]	44881
33	exp PERPETRATORS/	0
34	violent.mp.	3566
35	abusive.mp.	986
36	abuser.mp.	178
37	problematic behavior.mp.	110
38	exp Aggressive Behavior/	0
39	violating behavior.mp.	7
40	harmful behavior.mp.	24
41	experienced violence.mp.	35
42	exposure to violence/	0
43	trauma victim.mp.	5
44	33 or 34 or 35 or 36 or 37 or 38 or 39 or 40 or 41 or 42 or 43	4798
45	child.mp.	133362
46	adolescent.mp.	26133
47	youngster.mp.	142
48	preadolescent.mp.	485
49	school-age.mp.	4920
50	teen.mp.	2890
51	youth.mp.	57305
52	(adult or men or women or woman).mp.	129906
53	elder.mp.	759
54	(partner or girlfriend or boyfriend).mp.	5667
55	exp Family Members/ or relative.mp. or family.mp. [mp=abstract, title, heading word, identifiers]	118976
56	exp CAREGIVERS/	6723
57	exp SIBLINGS/	3271
58	exp BROTHERS/	3271
59	exp SISTERS/	3271
60	exp PARENTS/	29044
61	exp MOTHERS/	14529
62	exp FATHERS/	4108
63	exp GRANDPARENTS/	910
64	stepparents/	0

#	Searches	Resultater
65	stepmother.mp.	32
66	stepfather.mp.	96
67	exp STEPFAMILY/	41372
68	exp Adoptive Parents/ or adoptive mother.mp.	13
69	adoptive father.mp.	5
70	exp Foster Care/	1981
71	adoptive family.mp.	38
72	exp Foster Parents/ or exp Foster Children/ or foster family.mp.	2065
73	foster mother.mp.	11
74	foster father.mp.	3
75	45 or 46 or 47 or 48 or 49 or 50 or 51 or 52 or 53 or 54 or 55 or 56 or 57 or 58 or 59 or 60 or 61 or 62 or 63 or 64 or 65 or 66 or 67 or 68 or 69 or 70 or 71 or 72 or 73 or 74	382931
76	(Norway or Norwegian).mp.	3701
77	(Norway or Denmark or Sweden or Finland or Iceland or norwegian or danish or finnish or swedish or Icelandic or Nordic or Scandinavia).mp.	16829
78	32 or 44	45955
79	78 and 1 and 12 and 75 and 76	2
80	1 and 12 and 76 and 78	18
81	1 and 12 and 75 and 78	2824
82	1 and 75 and 76 and 78	3
83	limit 79 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	2
84	limit 81 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	1870
85	limit 80 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	18
86	limit 82 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	3
87	82 and 86	3
88	79 and 83	2
89	80 and 85	18
90	81 and 84	1870
91	1 and 12 and 75 and 77 and 78	14
92	1 and 75 and 77 and 78	19
93	1 and 12 and 77 and 78	38
94	limit 91 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	14
95	limit 94 to yr="1995 -Current"	12
96	limit 92 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	19

#	Searches	Resultater
97	limit 96 to yr="1995 – 2017"	15
98	limit 93 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	38
99	limit 98 to yr="1995 -Current"	36

Database: AMED (Allied and Complementary Medicine) 1985 til juni 2017 uke 3.

Dato: 07.07.17

Antall treff: a) 0 b) 0 c) 0 d) 0 e) 2 f) 1

Søkestrategi (kopiert fra OvidSP):

#	Searches	Resultater
1	exp PREVENTION/	13469
2	exp INTERVENTION/	0
3	program.mp.	11749
4	(course or education).mp.	22874
5	activity.mp.	24887
6	work.mp.	14443
7	exp STRATEGIES/	0
8	exp CAMPAIGN/	0
9	Approach.mp.	12147
10	exp INITIATIVE/	0
11	measures.mp.	19381
12	2 or 3 or 4 or 5 or 6 or 7 or 8 or 9 or 10 or 11	85583
13	exp Domestic Violence/	62
14	exp Child Abuse/ or exp Sexual Abuse/ or Interpersonal Violence.mp. or exp Physical Abuse/	387
15	violence/	462
16	exp Intimate Partner Violence/	0
17	physical violence.mp.	15
18	psychological violence.mp.	2
19	psychological abuse.mp. or exp Emotional Abuse/	1
20	Emotional violence.mp.	1

#	Searches	Resultater
21	Sexual violence.mp.	13
22	Sexual Assault.mp. or exp Sex Offenses/	101
23	material violence.mp.	0
24	material abuse.mp.	0
25	abandonment/	0
26	exp CHILD NEGLECT/ or neglect.mp.	479
27	Children Witness to Violence.mp.	0
28	exp RAPE/	0
29	molest.mp.	0
30	corporal punishment.mp.	0
31	murder.mp. or exp Homicide/	35
32	13 or 14 or 15 or 16 or 17 or 18 or 19 or 20 or 21 or 22 or 23 or 24 or 25 or 26 or 27 or 28 or 29 or 30 or 31 or elder abuse.mp. [mp=ti, ab, hw, tn, ot, dm, mf, dv, kw, fx, nm, kf, px, rx, ui, sy, tc, id, tm]	1486
33	exp PERPETRATORS/	0
34	violent.mp.	177
35	abusive.mp.	60
36	abuser.mp.	17
37	problematic behavior.mp.	8
38	exp Aggressive Behavior/	0
39	violating behavior.mp.	0
40	harmful behavior.mp.	2
41	experienced violence.mp.	3
42	exposure to violence/	0
43	trauma victim.mp.	1
44	33 or 34 or 35 or 36 or 37 or 38 or 39 or 40 or 41 or 42 or 43	262
45	child.mp.	18285
46	adolescent.mp.	4728
47	youngster.mp.	4
48	preadolescent.mp.	31
49	school-age.mp.	222
50	teen.mp.	32
51	youth.mp.	854
52	(adult or men or women or woman).mp.	26513
53	elder.mp.	208
54	(partner or girlfriend or boyfriend).mp.	504
55	exp Family Members/ or relative.mp. or family.mp. [mp=ti, ab, hw, tn, ot, dm, mf, dv, kw, fx, nm, kf, px, rx, ui, sy, tc, id, tm]	15862

#	Searches	Resultater
56	exp CAREGIVERS/	2601
57	exp SIBLINGS/	0
58	exp BROTHERS/	0
59	exp SISTERS/	0
60	exp PARENTS/	1906
61	exp MOTHERS/	508
62	exp FATHERS/	90
63	exp GRANDPARENTS/	0
64	stepparents/	0
65	stepmother.mp.	0
66	stepfather.mp.	2
67	exp STEPFAMILY/	0
68	exp Adoptive Parents/ or adoptive mother.mp.	1
69	adoptive father.mp.	0
70	exp Foster Care/	0
71	adoptive family.mp.	1
72	exp Foster Parents/ or exp Foster Children/ or foster family.mp.	2
73	foster mother.mp.	1
74	foster father.mp.	0
75	45 or 46 or 47 or 48 or 49 or 50 or 51 or 52 or 53 or 54 or 55 or 56 or 57 or 58 or 59 or 60 or 61 or 62 or 63 or 64 or 65 or 66 or 67 or 68 or 69 or 70 or 1 or 72 or 73 or 74	58590
76	(Norway or Norwegian).mp.	454
77	(Norway or Denmark or Sweden or Finland or Iceland or norwegian or danish or finnish or swedish or Icelandic or Scandinavia or Nordic). mp.	2712
78	32 or 44	1617
79	78 and 1 and 12 and 75 and 76	0
80	1 and 12 and 76 and 78	0
81	1 and 12 and 75 and 78	34
82	1 and 75 and 76 and 78	0
83	limit 79 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	0
84	limit 81 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	32
85	limit 80 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	0
86	limit 82 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	0

#	Searches	Resultater
87	82 and 86	0
88	79 and 83	0
89	80 and 85	0
90	81 and 84	32
91	1 and 12 and 75 and 77 and 78	0
92	1 and 75 and 77 and 78	2
93	1 and 12 and 77 and 78	1
94	limit 91 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	0
95	limit 94 to yr="1995 -Current"	0
96	limit 92 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	2
97	limit 96 to yr="1995 – 2017"	2
98	limit 93 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	1
99	limit 98 to yr="1995 -Current"	1

Database: Global Health 1973 til juni 2017 uke 3

Dato: 07.07.17

Antall treff: a) 1 b) 3 c) 2 d) 5 e) 10 f) 11

Søkestrategi (kopiert fra OvidSP):

#	Søk	Resultater
1	exp PREVENTION/	102474
2	exp INTERVENTION/	1388
3	program.mp.	57061
4	(course or education).mp.	195099
5	activity.mp.	379547
6	work.mp.	117253
7	exp STRATEGIES/	0
8	exp CAMPAIGN/	2042
9	Approach.mp.	102879
10	exp INITIATIVE/	0
11	measures.mp.	110545
12	2 or 3 or 4 or 5 or 6 or 7 or 8 or 9 or 10 or 11	831529
13	exp Domestic Violence/	3456

#	Søk	Resultater
14	exp Child Abuse/ or exp Sexual Abuse/ or Interpersonal Violence.mp. or exp Physical Abuse/	3790
15	violence/	8044
16	exp Intimate Partner Violence/	0
17	physical violence.mp.	632
18	psychological violence.mp.	151
19	psychological abuse.mp. or exp Emotional Abuse/	138
20	Emotional violence.mp.	73
21	Sexual violence.mp.	927
22	Sexual Assault.mp. or exp Sex Offenses/	747
23	material violence.mp.	0
24	material abuse.mp.	0
25	abandonment/	0
26	exp CHILD NEGLECT/ or neglect.mp.	1746
27	Children Witness to Violence.mp.	0
28	exp RAPE/	710
29	molest.mp.	0
30	corporal punishment.mp.	60
31	murder.mp. or exp Homicide/	709
32	13 or 14 or 15 or 16 or 17 or 18 or 19 or 20 or 21 or 22 or 23 or 24 or 25 or 26 or 27 or 28 or 29 or 30 or 31 or elder abuse.mp. [mp=abstract, title, original title, broad terms, heading words, identifiers, cabicodes]	13525
33	exp PERPETRATORS/	0
34	violent.mp.	1860
35	abusive.mp.	464
36	abuser.mp.	209
37	problematic behavior.mp.	14
38	exp Aggressive Behavior/	0
39	violating behavior.mp.	1
40	harmful behavior.mp.	11
41	experienced violence.mp.	102
42	exposure to violence/	0
43	trauma victim.mp.	14
44	33 or 34 or 35 or 36 or 37 or 38 or 39 or 40 or 41 or 42 or 43	2635
45	child.mp.	65653
46	adolescent.mp.	19196
47	youngster.mp.	28

#	Søk	Resultater
48	preadolescent.mp.	368
49	school-age.mp.	3019
50	teen.mp.	1009
51	youth.mp.	17371
52	(adult or men or women or woman).mp.	402030
53	elder.mp.	1243
54	(partner or girlfriend or boyfriend).mp.	11601
55	exp Family Members/ or relative.mp. or family.mp. [mp=abstract, title, original title, broad terms, heading words, identifiers, cabicodes]	191254
56	exp CAREGIVERS/	0
57	exp SIBLINGS/	2170
58	exp BROTHERS/	0
59	exp SISTERS/	0
60	exp PARENTS/	31864
61	exp MOTHERS/	24744
62	exp FATHERS/	1359
63	exp GRANDPARENTS/	228
64	stepparents/	0
65	stepmother.mp.	8
66	stepfather.mp.	16
67	exp STEPFAMILY/	9
68	exp Adoptive Parents/ or adoptive mother.mp.	11
69	adoptive father.mp.	2
70	exp Foster Care/	0
71	adoptive family.mp.	7
72	exp Foster Parents/ or exp Foster Children/ or foster family.mp.	112
73	foster mother.mp.	30
74	foster father.mp.	1
75	45 or 46 or 47 or 48 or 49 or 50 or 51 or 52 or 53 or 54 or 55 or 56 or 57 or 58 or 59 or 60 or 61 or 62 or 63 or 64 or 65 or 66 or 67 or 68 or 69 or 70 or 71 or 72 or 73 or 74	621863
76	(Norway or Norwegian).mp.	12487
77	(Norway or Denmark or Sweden or Finland or Iceland or norwegian or danish or finnish or swedish or Icelandic or Scandinavia or Nordic). mp.	57019
78	32 or 44	14726
79	78 and 1 and 12 and 75 and 76	1
80	1 and 12 and 76 and 78	3

#	Søk	Resultater
81	1 and 12 and 75 and 78	404
82	1 and 75 and 76 and 78	2
83	limit 79 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	1
84	limit 81 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	380
85	limit 80 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	3
86	limit 82 to ((danish or english or finnish or norwegian or swedish) and yr="1995 -Current")	2
87	82 and 86	2
88	79 and 83	1
89	80 and 85	3
90	81 and 84	380
91	1 and 12 and 75 and 77 and 78	5
92	1 and 75 and 77 and 78	10
93	1 and 12 and 77 and 78	11
94	limit 91 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	5
95	limit 94 to yr="1995 -Current"	5
96	limit 92 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	10
97	limit 96 to yr="1995 – 2017"	10
98	limit 93 to (danish or english or norwegian or swedish or finnish)	11
99	limit 98 to yr="1995 -Current"	11

Database: Web of Science

Dato: 07.07.17

Antall treff: a) 18 b) 40 c) 26 d) 169 e) 247 f) 211

Søkestrategi (kopiert fra Web of Science):

#	Søk	Resultater
1	(TS=prevent*) AND LANGUAGE: (English OR Danish OR Finnish OR Norwegian OR Swedish) Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	1144616
2	TS=(intervention* or program* OR course* OR initiativ* OR work* OR activit* OR approach* OR strateg* OR measure* or education* or campaign*) Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	13924148
3	(TS=("domestic violence" OR Violence or "Intimate Partner Violence" or "Interpersonal Violence" or "physical violence" or "physical abuse" or "psychological violence" or "psychological abuse" or "emotional abuse" or "Emotional* violence" or "Sexual violence" or "Sexual Assault" or "sexual abuse" or "Sex Offens*" or "material violence" or "material abuse" or abandonment or "child abuse" or "Child* Witness to Violence" or neglect or "Child neglect" or "corporal punishment" or "elder abuse" or rape or molest or murder or homicide)) AND LANGUAGE: (English OR Danish OR Finnish OR Norwegian OR Swedish) Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	236952
4	TS=(Perpetrator* or violen* or abus* or "problematic behavio*" or "aggressive behavio*" or "violating behavio*" or "harmful behavio*" or "experience* violence" or "expos* to violence" or "trauma victim*") Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	246613
5	#3 OR #4 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	379909
6	TS=(Family* or "family-member*" or mother* or father* or parent* or relative* or sibling* or sister* or brother* or "grand-parent*" or "grand-mother*" or "grand-father*" or caregiver* or carer* or child* or adolescen* or preadolescen*or youngster* or youth* or "school-age*" or teen or adult* or woman* or women* or men* or elder* or partner* or girlfriend* or boyfriend* or stepfamil* or "step-mother*" or "step-father*" or "step-parent*" or stepparetn* or "foster-mother*" or "foster-father*" or "foster-parent*" or "foster-child*" or "foster-care" or fosterfamil* or "foster-care" or "adoptive-mother*" or "adoptive-father*" or adoptive-parent* or adoptive-famil*) Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	6457582

#	Søk	Resultater
7	(TS=(Norway* or Norwegian*)) AND LANGUAGE: (English OR Danish OR Finnish OR Norwegian OR Swedish) Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	71976
8	TS=(Norway or Denmark or Sweden or Finland or Iceland or Norwegian or Danish or Finnish or Swedish or Icelandic or Scandinav* or Nordic*) Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	284290
9	(TS=(bully* or alcohol* or epilepsy* or narcolepsy* or suicide* or syndrom* or disorder*)) AND LANGUAGE: (English OR Danish OR Finnish OR Norwegian OR Swedish) Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	2063761
10	#1 AND #2 AND #5 AND #6 AND #7 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	62
11	#10 NOT #9 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	18
12	#1 AND #2 AND #5 AND #7 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	97
13	#12 NOT #9 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	40
14	#1 AND #5 AND #6 AND #7 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	82
15	#14 NOT #9 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	26
16	#1 AND #2 AND #5 AND #6 AND #8 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	405
17	#16 NOT #9 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	169
18	#1 AND #2 AND #5 AND #8 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	538
19	#18 NOT #9 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	247
20	#1 AND #5 AND #6 AND #8 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	530
21	#20 NOT #9 Indexes=SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, ESCI Timespan=1995-2017	211

Vedlegg 3 Databaser, søkemotorer og nettsider

Aktuelle databaser og søkemotorer for litteratursøket:

- AMED (Allied and Complementary Medicine) 1985 til juni 2017 uke 3, Embase Classic+Embase 1947 til juni 2017 uke 3, ERIC 1965 til juni 2017 uke 3, Global Health 1973 til juni 2017 uke 3, Ovid MEDLINE(R) Epub Ahead of Print, In-Process & Other Non-Indexed Citations, Ovid MEDLINE(R) Daily, Ovid MEDLINE and Versions(R) 1995 til 2017 juni uke 3, PsycINFO 1806 til juni 2017 uke 3, Web of Science, Cochrane Database of Systematic Reviews 2005 til 6. juli 2017 og EBM Reviews – Database of Abstracts of Reviews of Effects (DARE) første kvartal 2016.
- I tillegg til søket i de overstående databasene ble det gjort et søk med samme søkeord i IDUNN, Norart, IN SUM, ungsinn.no, evalueringsportalen, Google, Google Scholar, Cristin, Helsebiblioteket, PsykTest.no, Utviklingssenter.no, Helsedirektoratet, Helse- og omsorgsdepartementet, forskning.no, NOVA voldsprogrammet, kriminalitetsforebygging.no

Enkelte portaler gjorde det mulig å søke i flere databaser samtidig.

Tabell 5.2 Databaser, søkemotorer og nettsteder som ble brukt i litteratursøket

Oria	**En felles portal til det samlede materialet som finnes ved norske fag- og forskningsbibliotek, supplert med elektronisk materiale fra åpne kilder.**
OvidSP v/UiO	Et søkesystem for følgende relevante databaser: *Medline/PubMed*: registrerer artikler fra ca. 4800 medisinske tidsskrifter fra ulike land. Har amerikansk dominans. *EMBASE*: europeisk orientert database med registrerer artikler fra over 4000 medisinske tidsskrifter fra ulike land. Dekker en rekke emner. *Allied & Complimentary Medicine (AMED)*: registrerer tidsskriftartikler fra ca. 600 tidsskrifter, hvorav noen skandinaviske, innen alternativ medisin, fysioterapi, ergoterapi, palliativ behandling, logopedi og rehabilitering. *PsychInfo*: registrerer artikler fra ca. 1900 tidsskrifter på 35 språk registrerer bøker, bokkapitler og avhandlinger. Er en spesialbase for psykologi, psykiatri og beslektede disipliner. *Maternity and Infant Care:* registrerer artikler fra ca. 400 internasjonale engelskspråklige tidsskrifter innen fødselshelse, jordmorfag graviditet, fødsel, pre- og postnatal pleie samt det første året av barnets liv. *Global Health:* inneholder informasjon om folkehelse, tropesykdommer, parasittsykdommer, HIV/AIDS, immunologiske- og metabolske sykdommer, medisinske- og giftige planter og ernæring. *Education Resources Information Center (ERIC)*: referanser innen pedagogikk. Har internasjonal dekning og registrerer tidsskriftsartikler, bøker, konferansebidrag, rapporter, doktoravhandlinger.
Web of science	Tverrfaglig internasjonal database med artikler fra mer enn 25 000 tidsskrifter og andre trykte media. Gir tilgang til Science citation index expanded, Social science citation index, Arts and humanities citation index og Conference proceedings citation index.
Idunn	Universitetsforlaget sin tidsskriftsdatabase med norske og nordiske pedagogiske tidsskrifter i fulltekst, og open access-bøker.
Norart	Tverrfaglig database med norske og nordiske tidsskriftsartikler.
The Cochrane Library: Cochrane Reviews	Systematiske oversikter i fulltekst fra The Cochrane Collaboration. Oversikter over kliniske studier om effekt av behandling/tiltak, samt over studier om forskningsmetoder. Basen inneholder over 5500 ferdige systematiske oversikter – Reviews.
The Cochrane Library: Other Reviews	DARE (Database of Abstracts of Reviews of Effects) inneholder strukturerte sammendrag og kvalitetsvurderinger av systematiske oversikter (synopses of syntheses). Disse er innhentet eller utarbeidet og kritisk evaluert av NHS Centre for Reviews and Dissemination ved University of York, England som har et nært samarbeid med The Cochrane Collaboration.
PsykTest.no	Et nettsted med en samling av systematiske oversikter, som er drevet og utviklet av Kunnskapssenteret. Oversiktene evaluerer måleegenskaper ved tester og diagnostiske metoder som brukes ved norske helse-, sosiale, barnevernfaglige og undervisningsinstitusjoner for å undersøke psykisk helse, psykososiale problemer, evner og ferdigheter.
Google Scholar	Inneholder artikler og bøker, rapporter og avhandlinger, konferansepapirer og anmeldelser utført av akademiske fagfolk registrert. Google Scholar inkluderer også dokumenter fra de åpne arkivene til universiteter og høgskoler verden rundt.

Vedlegg 4 Søkeord for litteratursøket

Søket ble gjennomført med følgende søkeord på norsk: «forebygging» kombinert med termene «tiltak/ arbeid/ intervensjon/ program/ program/ kurs/ initiativ/ aktivitet/ innsats». Disse søkeordene ble kombinert med begreper om «vold i nære relasjoner/ fysisk vold/ seksuell vold/ seksuelle overgrep/ psykisk vold/ materiell vold/ barnemishandling/ fysisk avstraffelse/ voldtekt/ drap/» kombinert med termen om å være utsatt for og utøve vold og seksuelle overgrep. Disse termene ble igjen kombinert med begreper om *målgruppene* «barn/ unge/ ungdom/ tenåring/ voksne/ eldre/ partner/ kjæreste/ samboer/ familiemedlem/ slektning/ nærstående personer/ foreldre/ omsorgsperson/ mor/ far/ fosterforeldre/ fostermor/ fosterfar/ adoptivforeldre/ adoptivmor/ adoptivfar/ besteforeldre/ bestemor/ bestefar/ mormor/ morfar/ lærer/ barnehagelærer/ førskolelærer/ tillitsperson», samt søkeord som dekket den *geografiske avgrensningen* Norge.

Søkeordene og søkestrategien ble utformet med hensyn til inklusjonskriteriene og med tanke på å balansere fullstendighet, for å finne relevante referanser, og spesifisitet, for å unngå ord som førte frem til unødvendig irrelevante referanser (Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten, 2013). I *IN SUM, Google Scholar* og *Cochrane Library* ble det gjennomført et søk på norske og engelske begreper om vold i nære relasjoner, å utøve vold og å være utsatt for vold. Det ble også gjort et søk i *Google* og *Google Scholar* på internasjonal og nasjonal forskning og faglitteratur etter bestemte forebyggende tiltak som er omtalt i Handlingsplan mot vold i nære relasjoner (2014–2017) og tiltaksplan for å forebygge og bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014–2017) *En god barndom varer livet ut*, tilskuddslister av Justis- og beredskapsdepartementet fra 2014–2017, Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet fra 2014–2017 og av SLT 2015–2017 og

kommunale handlingsplaner. Informasjon om søkeord og boolske operatører finnes i vedlegg 5.

Det ble brukt boolske operatører (AND, OR, NOT) for å kombinere søketermene på en rasjonell måte, og trunkeringstegn (*) for å søke etter variasjoner av termen (blant annet forebygg* søker på forebygge, forebygging, forebyggelse, forebyggende med mer). Hjelpemenyen ved samtlige databaser ble brukt for å sikre riktige boolske operatører og trunkeringstegn.

Tabell 5.3 Søkeord for litteratursøket på norsk og engelsk

Kombinasjoner av søkeord til *forebyggende tiltak*	Forebyggende tiltak/ eller initiativ/ eller arbeid/ eller aktivitet/ eller prosesser/ eller programmer/ eller innsatser/ eller strategier/ eller tilnærminger prevent*, intervention/ or program/ or course/ or initiative/ or work/ or activity/ or approach/ or strategies/ or measures
Kombinasjoner av søkeord som karakteriserer *vold i nære relasjoner*	Vold/ vold i nære relasjoner/ fysisk vold/ eller seksuell vold/ eller seksuelle overgrep/ eller psykisk vold/ eller materiell vold/ barnemishandling/ fysisk avstraffelse/ voldtekt/ tvangsekteskap/ kjønnslemlestelse/ drap/ Violence/ or domestic violence/ or Intimate Partner Violence/ or Interpersonal Violence/ or physical violence / psychological violence/ or psychological abuse/ or emotional abuse/ or Emotionally violence/ or Sexual violence/ or Sexual Assault/ or sexual abuse/ or Sex Offenses/ or material violence/ or *material* abuse/ or abandonment/ or child abuse/ or Children Witness to Violence/ or neglect/ or corporal punishment/ or ELDER ABUSE/ or rape/ or molest/ or murder/ or homicide
Kombinasjoner av søkeord til det å *utøve* vold og være *utsatt* for vold	Utøve vold/ overgriper/ seksualforbryter/ forgripe/ seksuelt misbruk/ voldsutøver/ problematisk atferd/ skadelig atferd/ aggressiv atferd/ avvikende atferd/ omsorgssvikt/ utsatt for vold/ eller voldsutsatt/ offer/ traumeutsatt/ opplevd vold/ vitne til vold/ Violent/ or abuser/ or abusive/ or problematic behavior/ or aggressive behavior/ or harmfull behavior/ or violating behavior/ or perpetrator / or experienced violence/ Exposure to Violence / or trauma victim
Kombinert med *geografiske avgrensning*	Norge

Kombinert med *målgruppene*	Barn/ eller unge/ eller ungdom/ eller tenåring/ voksne/ eldre/ partner/ eller kjæreste/ eller samboer/ familiemedlem/ eller slektning/ nærstående personer/ søsken/ eller bror/ eller søster/ omsorgsperson/ foreldre/ eller mor/ eller far/ fosterforeldre/ eller fostermor/ eller fosterfar/ adoptivforeldre/ adoptivmor/ eller adoptivfar/ besteforeldre/ eller bestemor/ eller bestefar/ eller mormor/ eller morfar/ Child/ or adolescen/ or preadolescen/ or youngster/ or school-age/ or youth/ or teen/ or adult/ elder/ partner/ familymember/ or relative/ caregiver/ or sibling/ or brother/ or sister/ mother/ or father/ or parent/ grandparent/ or grandmother/ or grandfather/ step-mother/ or step-father/ or stepparent/ or step-parent/ or stepfamily/ fosterfamil/ or foster care/ or foster-mother/ or foster-father/ adoptive-mother/ or adoptive-father/ or adoptive-parent/ or adoptive-family

Vedlegg 5 Søkeprosessen

Prosessen med å søke etter litteratur, gjennomgå litteraturen og systematisere informasjonen kan beskrives i åtte steg:

1. Valg av databaser og søkemotorer (vedlegg 4)
2. Utforming av søkeord og søkestrategi (vedlegg 5)
3. Avgrensning med inklusjons- og eksklusjonskriterier
4. Gjennomføring av litteratursøket
5. Identifisering av studier som svarer til inklusjonskriteriene (vedlegg 6)
6. Gjennomgang av utvalgte studier (vedlegg 6)
7. Oppsummering av funn fra studiene
8. Rapportering av resultater og anbefalinger for videreføring

De fem første stegene omfatter selve litteratursøket og de tre siste stegene representerer fasen med gjennomgang og oppsummering av litteraturen. Fasene følger hverandre logisk og sekvensielt, og det var et mål om å overholde kriteriene og beslutningene for søket. Det var imidlertid nødvendig å foreta endringer underveis med hensyn til inklusjons- og eksklusjonskriteriene og gå tilbake til tidligere faser i prosessen for å sikre en fullstendig rapportering av resultatene. De nye beslutningene ble registrert, og er redegjort for i kapittel 2.2. Det ble gjort et kontinuerlig arbeid med registreringer av resultater og de valg som ble gjort underveis i prosessen.

Vi innhentet relevant fag- og forskningslitteratur i fulltekst for endelig vurdering opp mot inklusjonskritene, og trakk ut detaljerte beskrivelser av de forebyggende tiltakene mot vold i nære relasjoner. Vi vurderte ikke den metodiske kvaliteten eller resultatene til den inkluderte litteraturen. For hver studie ble det utfylt et kodeskjema, hvor opplysninger mål, metode, datamateriale, relevant og innhold fremgår. Videre ble det brukt et eget skjema for å fylle inn informasjon om de inkluderte studiene.

Vedlegg 6 Tiltak som er evaluert

Tabellen under viser universelle og selektive tiltak som er evaluert[138] og som inngår i tiltakspakken for forebygging av vold i nære relasjoner av Justis- og beredskapsdepartementet (JD) i 2014-2017[139], tilskuddsmidler av JD bevilget i 2014-2016[140], tilskuddsmidler av Samordning av lokale rus og kriminalitetsforebyggende tiltak (SLT) bevilget i 2014-2017[141], tilskuddsmidler fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) bevilget i 2015-2017[142]. Tiltakene er søkt på Google og Google Scholar august 17.

138 Tiltak som ikke inngår i denne oversikten er ikke evaluert, men tilskuddsmottaker har rapportert om bruken av midlene og hva som er oppnådd til instansen som yter tilskuddet.

139 https://www.regjeringen.no/contentassets/6ab3cf9eff5444b5b69156c6b3be891c/statusrapport-handlingsplan-vold_juli-2017.pdf og https://www.regjeringen.no/contentassets/f53d8d6717d84613b9f0fc87deab516f/no/pdfs/prp201620170012000dddpdfs.pdf

140 https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/tilskudd/Tidligere-tilskudd/tilskudd-fra-jd-i-2014/id2359428/, https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/tilskudd/Tidligere-tilskudd/tilskudd-fra-jd-i-2015/id2459334/, https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/tilskudd/tilskudd-fra-jd-i-2016/tildelinger-av-tilskudd-fra-jd-i-2016/id2526208/#Kapittel08

141 Tilskuddsmidler av SLT bevilget i 2017: http://kriminalitetsforebygging.no/wp-content/uploads/2016/10/Oversikt-over-hva-SLT-midlene-har-blitt-bevilget-til-i-2017-003.pdf

142 Tilskuddsmidler av Bufdir bevilget i 2015-2017: https://www.bufdir.no/Tilskudd/Se_hvem_som_har_fatt_tilskudd/Vold/Tiltak_mot_vold_og_seksuelle_overgrep_i_nare_relasjoner/

Tabell 5.4 Universelle og selektive tiltak som er evaluert og som inngår i tiltakspakken av JD og tilskuddsmidler av JD, SLT og Bufdir.

Tiltak	Status	Kommentar
Tilpasning av foreldreveiledning (ICDP) for foreldre på asylmottak	Bufdir og UDI har videreført arbeidet med «Tilpasning og utprøving av ICDP i asylmottak» og ekstern evaluering. Det er gjennomført ICDP-veiledning i grupper knyttet til de 11 asylmottakene som er med i piloten.	*Evaluert*. Ordningen er evaluert av FAFO som anbefaler at det bør gis tilbud om foreldreveiledning til foreldre i alle mottak, gjerne basert på prinsippene i ICDP, og organisert som en del av den pålagte oppfølgning kommunene skal foreta overfor barn og voksne i lokale asylmottak.[1]
Forebygging i asylmottak og ved bosetting i kommunene	Formålet med dialoggruppene er å forebygge vold i og utenfor mottak. Dialoggruppene vil være en viktig del av arbeidet med å sørge for at beboere i mottak får grunnleggende kjennskap til samfunnet og norske verdier, herunder å sikre veiledning for å forebygge vold og trakassering. Asylsøkere i mottak skal også få opplæring i temaene vold i nære relasjoner. ATV holder kursene. Pedagogisk metode for gjennomføring av kursene er primært en kombinasjon av formidling av faktainformasjon, refleksjon og dialog[2].	*Evaluert* med tilbakemeldinger på e-post, veiledning med mottaksansatte, fokusgruppe-samling skriftlige evaluerings-skjema fra 30 mottak som har gjennomført dialoggruppe, og innspill fra tre erfarings-konferanser[3].
Nurse-Family Partnership	NFP er et sykepleierbasert hjemmebesøksprogram som tilbys til risikoutsatte førstegangsfødende fra graviditet til barnet er 2 år. Hensikten med NFP er å etablere et godt tilbud til unge, vanskeligstilte foreldre, og styrke deres kunnskap og utøvelse av eget foreldreskap. Målet er å redusere potensielt negative konsekvenser og fremme god helse, i tillegg til å begrense effekten av sosial arv.	*Evaluert*. NFP har hatt gode effekter i land som USA, England, Skottland og Nederland, og man håper på det samme i Norge med mål om eventuell oppskalering. Bufdir har bestilt evaluering fra HIOA som vil ferdigstilles i 2019. Atferdssenteret sett på ulike forhold omkring en mulig utprøving av NFP i Norge[4].

Tiltak	Status	Kommentar
Kampanje rettet mot ungdom i regi av ung.no (#ikkegreit)	Ung.no gjennomførte i 2015 en kampanje mot vold i nære relasjoner. Målet var å spre informasjon om krenkelser, vold og overgrep til ungdom. Kampanjen besto av filmer og annonser som ble spredt i sosiale medier. På bakgrunn av en registrert økende interesse på ung.no om spørsmål knyttet til seksuelle overgrep og krenkelser, ble det gjennomført en ny kampanje i februar 2017. Kampanjen var en oppfølging og videreføring av kampanjen i 2015. Denne gangen ble temaområdet konsentrert om festrelatert voldtekt, kjærestevold og bildespredning på internett. Målet var bevisstgjøring og forebygging. Forebygging. Hovedelementene var tre musikkvideoer og 12 annonser som ledet inn til egne temasider på ung.no med relevante artikler.	*Erfaringsrapport på eksponering av ung-no*. Resultatene fra 2015 viste at mange unge (ca. 520 000) ble eksponert for budskapet på sin Facebookside. Antall brukere på ung.no økte med 35 prosent i kampanje-perioden[5]. Resultatene fra 2017 var høy grad av eksponering. Filmene ble vist 550 000 ganger på Facebook, YouTube og Instagram. Det var 4000 reaksjoner som liker, delinger og kommentarer på videoen, og 41 000 klikk på innlegg til ung.no. Det var 382 000 annonsevisninger, 930 reaksjoner på annonser og 61 800 klikk på innlegg. Trafikken på ung.no økte. Det var 20 prosent økning i antall økter (800 000), 18 prosent økning i antall brukere (611 795) og 22,5 prosent økning i antall sidevisninger (1,5 millioner). Videre var det en oppgang i antall spørsmål til spørre-tjenesten knyttet til temaene i kampanjeperioden[6].
Kriminalitets-forebyggende råd (KRÅDs) rolle i arbeidet mot vold i nære relasjoner	KRÅD eksisterer ikke lenger. Enkelte av oppgavene ble overført til KfK som er organisert i Sekretariatet for konfliktrådene og underlagt Justis- og beredskaps-departementet. KRÅD skulle bidra til kunnskapsbasert kriminalitetsforebygging, nasjonalt og lokalt, gjennom innhenting og formidling av erfarings- og forskningsbasert kunnskap. Senteret skulle arbeide med utvikling av kompetanse og rådgivning, med vekt på å bistå lokalt kriminalitets-forebyggende arbeid.	*KRÅD er evaluert* med hensyn til funksjon, oppgaver og organisering sett opp mot formål og oppgaver i deres mandat. Det er gitt en vurdering av virksomheten og de resultater som oppnås på feltet[7].

Tiltak	Status	Kommentar
Informasjonsarbeid i skoler og barnehager	En rekke frivillige aktører driver informasjonsarbeid i skoler og barnehager om vold og overgrep, men det er store variasjoner mellom barnehager/skoler og kommuner når det gjelder innhold i og metoder for informasjonsformidling. Sametinget og Samisk nasjonalt kompetansesenter – psykisk helsevern og rus (SANKS) påpeker at det også mangler undervisningsmateriell på samisk til bruk i grunnskolen. Bufdir skal, sammen med Utdanningsdirektoratet, samle sammen og utvikle informasjonsmateriell til arbeid mot vold og seksuelle overgrep, og gjøre det tilgjengelig digitalt for barnehager og skoler.	*Evaluering av opplærings- og informasjonstiltak i skolen av Bufdir (2015) og Meneses et.al, 2017*. Arbeidet er lite systematisk og avhengig av ansattes kompetanse og interesse, og nærhet til relevante kompetanseinstitusjoner eller organisasjoner.
Styrking av RTVS-ene	RVTS-ene skal styrkes for å bidra med økt kompetanse og veiledning overfor helse- og omsorgstjenesten i deres arbeid med vold i nære relasjoner. Sentrene skal øke omfanget av pågående aktivitet på området knyttet til arbeidet med tiltak i Handlingsplan mot vold i nære relasjoner (2014-2017) og Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014-2017).	*En evaluering av RVTS* viser at sentrene opparbeider mye og viktig kompetanse. En forutsetning for at sentrene skal være en reell ressurs for helsepersonell, er at deres eksistens gjøres kjent og forankres i praksisfeltet. Det er avgjørende å finne gode kanaler slik at kunnskapen kompetanse-sentrene besitter når frem til sluttbrukere gjennom ansatte i første- og andrelinjetjenesten[8].
Følgeevaluering av tiltak i handlingsplanen	Implementeringen av tiltak i handlingsplanen mot vold i nære relasjoner skal følgeevalueres gjennom handlingsplanperioden 2014-2017. Virkningen av tiltak rettet mot frivillige organisasjoner og innføringen av ICDP (samspill/relasjon) på asylmottak vil evalueres.	*ICDP er evaluert*[9] samt et tiltak for utsatte for vold i nære relasjoner.[10]

Tiltak	Status	Kommentar
SLT og politiråd	Politiråd er et formalisert samarbeid mellom lokalt politi og kommunale myndigheter, hvor målet er å bidra til samvirke om kriminalitetsforebygging, inkludert vold i nære relasjoner. Det skal videre stimuleres til at vold i nære relasjoner settes på dagsorden via samordning av lokale rus- og kriminalitetsforebyggende tiltak (SLT). Det er viktig at aktørene i det forebyggende arbeidet i størst mulig grad gjør den kunnskap de besitter tilgjengelig for sine samarbeidspartnere.	*Det er gjort en evaluering av politirådene*[11] som viser at politirådene er en god arena for forebyggende samarbeid mellom politi og kommune og bidrar til å styrke det forebyggende arbeidet mot kriminalitet lokalt.
Norges Røde kors (2016)	Styrke kompetanse om vold i nære relasjoner hos *Kors på halsen: samtaletilbud til barn og unge*.	*Erfaringsrapport*[12]. Økning i henvendelser på chat, telefon og mail med 23 % i 2016.
Kirkens Bymisjon Bergen	«Lær meg noe nytt» – foreldreveiledning (COS)	*Evaluert, se Wesseltoft-Rao et.al. (2017).*
Alternativ til vold Drammen (2015/2016)	Rødt-kort prosjektet. forebygging av vold i nære relasjoner rettet mot ungdommer med volds- og aggresjonsproblemer i det offentlige rom.	*Evaluert i erfaringsrapport av Alternativ til Vold (2016).*
Alternativ til Vold (2016)	(1) «*Si det som det er*» (ATV): dansk voldsforebyggende metode i norske ungdomsskoler (se kap.1.4).	*Erfaringsrapport: Si det som det er* vurdert i egne rapporter av ATV[13].
Reform ressurssenter for menn (2016)	*Stopp kjærestevolden – tiltak for konfirmanter*[14].	*Erfaringsrapport* om Stopp Kjærestevolden av reform.
Gudbrandsdal krisesenter (2015)	Undervisning om vold i nære relasjoner i skolen (6. klasse).	*Erfaringsrapport* med refleksjoner[15].
Grorud Bydel Oslo (2014)	«Sinna Mann» teaterforestilling. Samtalebok om familievold og barn som er vitne til vold. Har senere blitt et teaterstykke og en del av Forum for barnekonvensjonens landsdekkende kampanje for å sette fokus på familievold. Teaterforestillingen er evaluert av Telemarksforskning. Evalueringen viser at forestillingen skaper engasjement, fører til avdekking og er godt egnet til å sette fokus på denne problemstillingen[16].	*Evaluert.* Evalueringen viser at teaterforestillingen lyktes å sette fokus på problemstillingen og skaper stort engasjement og til avdekking av konkrete voldstilfeller[17].
Redd Barna (2015)	Vi er her/jeg er her. Verktøykasse med kunnskap, tips og verktøy til å forebygge på alle arenaer der barn er.	*Erfaringsrapport*[18]

1 http://www.icdp.no/files/Rapport_ICDP_minoriteter_2004-2005.pdf / https://www.bufdir.no/Global/Veiledningserfaringer_Forsok_med_veiledning_ICDP_av_foreldre_med_radikaliseringsbekymringer_og_foreldre_i_asylmottak.pdf / https://www.nkvts.no/content/uploads/2015/08/vold_oppdragelseminoriteter2.pdf
2 https://www.udi.no/aktuelt/fortsetter-med-forebygging-av-vold-gjennom-dialoggrupper/
3 https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/status-for-tiltak-for-integrering/id2563594/ / http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/02/avslutningsrapport-2015-dialoggrupper-om-vold-udi-atv.pdf
4 http://www.hioa.no/Om-HiOA/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/AFI/Prosjekter-AFI/Nurse-Family-Partnership-NFP og om implementeringen: https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/56264/Hovedoppgave.pdf?sequence=1&isAllowed=y / http://www.nubu.no/getfile.php/1312917/Filer/Atferdssenteret.no/Intranett/Dokumenter/Rapporter/DM-%231627-v1-2015_Utredningsrapport_NFP.pdf
5 http://www.korus-stavanger.no/nyheter/ny-kampanje-ikkegreit-om-overgrep-og-krenkelser-mot-unge
6 https://www.oktanoslo.no/arbeid/bufdir-kampanje-ikkegreit/ og https://www.regjeringen.no/contentassets/6ab3cf9eff5444b5b69156c6b3be891c/statusrapport-handlingsplan-vold_juli-2017.pdf
7 https://www.regjeringen.no/contentassets/1f5dd41f3b824c19b889717b89daa632/evaluering-av-krad.pdf
8 https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/210/Helsetilbud-til-ungdom-og-unge-voksne-IS-2044.pdf
9 http://www.icdp.no/files/ICDP_Norsk%20sammendrag%20av%20evalueringsrapport%2030%20sider.pdf / https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/rapporter/2011/foreldreveiledning1.pdf?id=2267464 / http://www.ungsinn.no/wp-content/uploads/ICDP+-+oppdatert+25.01.2012.pdf
10 https://www.regjeringen.no/contentassets/6ab3cf9eff5444b5b69156c6b3be891c/statusrapport-handlingsplan-vold_juli-2017.pdf
11 http://intranett.nkvts.no/prosjekter/4499/Litteratur/evaluering_politiraadene_2014_proaktiv.pdf / http://intranett.nkvts.no/prosjekter/4499/Litteratur/Politiinngrep_i_familiekonflikter.pdf / http://intranett.nkvts.no/prosjekter/4499/Litteratur/familievold_som_et_spesialfagfelt_i_politiet_idunn.pdf / http://intranett.nkvts.no/prosjekter/4499/Litteratur/kompetansehevingsprogram_forebygging_politiet_NORART.pdf
12 https://www.korspahalsen.no/globalassets/pdf-aarsrapporter/effektstudien-kph-2013_en-venn-har-ikke-taushetsplikt.pdf / http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1469-7610.2008.02024.x/full / https://www.korspahalsen.no/globalassets/pdf-aarsrapporter/fagrapport-2012_kors-paa-halsen.pdf
13 http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/01/%C3%85rsrapport-2016-ATV.pdf og http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/01/%C3%85rsrapport-2015-ATV.pdf og sluttrapport kommer snart: http://atv-stiftelsen.no/for-fagfolk/forsknings-og-fagutviklingsprosjekter/
14 https://reform.no/prosjekter/stopp-kjaerestevolden/ / https://reform.no/wp-content/uploads/2015/01/Reform-aarsberetning-oppslag-2015.pdf / erfaringer https://reform.no/wp-content/uploads/2017/04/Kjarestevoldrapport.pdf
15 http://gudbrandsdal-krisesenter.no/fagstoff/prosjekt_6_klasse/content_1/text_6f1f0901-588b-49c4-8d34-e80af4ec5e92/1475389550187/rapport_prosjekt_6_klasse_2015.pdf
16 https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2439903/1591.pdf?sequence=1&isAllowed=y
17 https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2439903/1591.pdf?sequence=1&isAllowed=y / https://www.idunn.no/nkt/2013/01/begeistringsforskning_eller_evalueringstyranni_om_kunnskap
18 Redd Barna har skrevet en intern sluttrapport og gjennomført en internevaluering av #Jeg er her. Rapporten ble gjort tilgjengelig for dette prosjektet av Redd Barna, men er ikke publisert.

Vedlegg 7 Tiltak i handlingsplan mot vold i nære relasjoner – Et liv uten vold

Tabellen under viser universelle og selektive tiltak som inngår i handlingsplan mot vold i nære relasjoner «Et liv uten vold» av JD i 2014 til 2017 på områdene forebygging, kunnskap og kompetanse, hjelpe- og behandlingstilbud, straffeforfølgning og samarbeid og samordning.[143] Tiltakene er søkt på Google og Google Scholar i august 2017.[144]

Tabell 5.5 Universelle og selektive tiltak som inngår i handlingsplan mot vold i nære relasjoner «Et liv uten vold». [145]

Tiltak	Status	Kommentar
Tilpasning av foreldreveiledning (ICDP) for foreldre på asylmottak	Bufdir og UDI har videreført arbeidet med «Tilpasning og utprøving av ICDP i asylmottak» og ekstern evaluering. Det er gjennomført ICDP-veiledning i grupper knyttet til asylmottakene som er med i piloten.	*Evaluert*. Ordningen er evaluert av FAFO som anbefaler at det bør gis tilbud om foreldreveiledning til foreldre i mottak, gjerne basert på prinsippene i ICDP, og organisert som en del av den pålagte oppfølgning kommunene skal foreta overfor barn og voksne i lokale asylmottak[1].

143 https://www.regjeringen.no/contentassets/97cdeb59ffd44a9f820d5992d0fab9d5/hplan-2014-2017_et-liv-uten-vold.pdf, https://www.regjeringen.no/contentassets/6ab3cf9eff5444b5b69156c6b3be891c/statusrapport-handlingsplan-vold_juli-2017.pdf og https://www.regjeringen.no/contentassets/f53d8d6717d84613b9f0fc87deab516f/no/pdfs/prp201620170012000dddpdfs.pdf

144 Denne oversikten inkluderer ikke forebyggende tiltak for å forhindre gjentakelse av vold i nære relasjoner som hjelp og behandling til utsatte for vold og overgrep, deres pårørende og fagmiljøer

145 Det er tiltak i denne oversikten som ikke er evaluert. Tilskuddsmottaker har likevel rapportert om bruken av midlene og hva som er oppnådd til instansen som yter tilskuddet.

Tiltak	Status	Kommentar
Forebygging i asylmottak og ved bosetting i kommunene	Formålet med dialoggruppene er å forebygge vold i og utenfor mottak. Dialoggruppene vil være en viktig del av arbeidet med å sørge for at beboere i mottak får grunnleggende kjennskap til samfunnet og norske verdier, herunder å sikre veiledning for å forebygge vold og trakassering. Asylsøkere i mottak skal også få opplæring i temaene vold i nære relasjoner. ATV holder kursene. Pedagogisk metode for gjennomføring av kursene er primært en kombinasjon av formidling av faktainformasjon, refleksjon og dialog[2].	*Evaluert* med tilbakemeldinger på e-post, veiledning med mottaks-ansatte, fokusgruppe-samling skriftlige evaluerings-skjema fra 30 mottak som har gjennomført dialoggruppe, og innspill fra tre erfarings-konferanser. Gruppedeltakerne, mottaks- og kursansatte er positive til tiltaket og ser engasjement og nytteverdi[3].
Kampanje rettet mot ungdom i regi av ung.no (#ikkegreit)	Ung.no gjennomførte i 2015 en kampanje mot vold i nære relasjoner. Målet var å spre informasjon om krenkelser, vold og overgrep til ungdom. Kampanjen besto av filmer og annonser som ble spredt i sosiale medier. På bakgrunn av en registrert økende interesse på ung.no om spørsmål knyttet til seksuelle overgrep og krenkelser, ble det gjennomført en ny kampanje i februar 2017. Kampanjen var en oppfølging og videreføring av kampanjen i 2015. Denne gangen ble temaområdet konsentrert om festrelatert voldtekt, kjærestevold og bildespredning på internett. Målet var bevisstgjøring og forebygging. Hoved-elementene var tre musikkvideoer og 12 annonser som ledet inn til egne temasider på ung.no med relevante artikler.	*Evaluert på eksponering*. Resultatene fra 2015 viste at mange unge (ca. 520 000) ble eksponert for budskapet på sin Facebookside. Antall brukere på ung.no økte med 35 prosent i kampanjeperioden[4]. Resultatene fra kampanjen i 2017 viste høy grad av eksponering. Filmene ble vist 550 000 ganger på Facebook, YouTube og Instagram. Det var 4000 reaksjoner som liker, delinger og kommentarer på videoen, og 41 000 klikk på innlegg til ung.no. Det var 382 000 annonsevisninger, 930 reaksjoner på annonser og 61 800 klikk på innlegg. Trafikken på ung.no økte. Det var 20 prosent økning i antall økter (800 000), 18 prosent økning i antall brukere (611 795) og 22,5 prosent økning i antall sidevisninger (1,5 millioner)[5].
Politiets informasjons-kampanje om vold i nære relasjoner «Hvor lite skal du finne deg i?»	Målsettingen med kampanjen er å gi økt oppmerksomhet og kunnskap om vold i nære relasjoner og om hva politiet kan bistå med, slik at den voldsutsatte kan søke hjelp og komme seg ut av den voldelige situasjonen. Politiet ønsker å forebygge vold ved å gjøre unge mennesker oppmerksomme på faresignaler og fortelle at det er viktig å søke hjelp tidlig.	*Resultater i statusrapport om handlingsplan mot vold i nære relasjoner.*

Tiltak	Status	Kommentar
Kriminalitetsforebyggende råd (KRÅDs) rolle i arbeidet mot vold i nære relasjoner	KRÅD eksisterer ikke lenger. Enkelte av oppgavene ble overført til KfK som er organisert i Sekretariatet for konfliktrådene og underlagt Justis- og beredskaps-departementet. KRÅD skulle bidra til kunnskapsbasert kriminalitetsforebygging, nasjonalt og lokalt, gjennom innhenting og formidling av erfarings- og forskningsbasert kunnskap. Senteret skulle arbeide med utvikling av kompetanse og rådgivning, med vekt på å bistå lokalt kriminalitets-forebyggende arbeid.	*KRÅD er evaluert* med hensyn til funksjon, oppgaver og organisering sett opp mot formål og oppgaver i deres mandat. Det er gitt en vurdering av virksomheten og de resultater som oppnås på feltet. Evalueringen viser at KRÅD lykkes i det kriminalitets-forebyggende arbeidet som initiativtaker og støttespiller, med kompetanse og støttende materiell mot førstelinjen, i kommuner og lokalt politi[6].
Innføring av bedre og mer kontinuerlig statistikk Omfangsundersøkelser Voldsmåling Forskningsprogram Indikator for omfang av vold i nære relasjoner Identifisering av virkningsfulle forebyggende tiltak Forskning om helsemessige konsekvenser	Det skal innføres bedre og mer kontinuerlig statistikk om vold i nære relasjoner der brukerne, tilbudet, kjønn og alder inngår, gjennom å videreføre den årlige rapporteringen fra krisesentertilbudet. Krisesenterstatistikken legges om til digital løsning i 2017. Kommunene skal rapportere om arbeid med vold i nære relasjoner og krisesentertilbud i et nytt skjema i KOSTRA fra og med årsskiftet 2016/2017. Det skal gjennomføres omfangsundersøkelser om vold i nære relasjoner hvert femte år. NKVTS får i oppdrag å gjennomføre tilleggsunder-søkelser vedrørende enkelte grupper der vi særlig mangler kunnskap. Det er gjennomført en ny måling i 2017 av henvendelser til politi- og hjelpeapparat om vold i nære relasjoner etter mønster fra tidligere målinger. Det er opprettet et forskningsprogram om vold i nære relasjoner for å produsere kunnskap, formidle og utvikle et grunnlag for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner. Forskningen gjennomføres av NKVTS og NOVA. Folkehelseinstituttet (FHI) skal vurdere indikator for omfang av vold i nære relasjoner som kan gjøres tilgjengelig for kommuner. NKVTS skal gjennomføre en studie om forebyggende tiltak i arbeidet mot vold i nære relasjoner. Forskningen ved NKVTS om de helsemessige konsekvensene av vold i nære relasjoner skal styrkes. Senteret skal bidra til å spre kunnskap om dette til relevante instanser og tjenester.	*Ikke evaluert*. Statistikk er viktig for å synliggjøre voldens omfang og konsekvenser, samt hvem utsatte og utøvere er.

Tiltak	Status	Kommentar
Kunnskapsformidling og kompetanseheving	Kompetansen om vold i nære relasjoner i hjelpeapparatet skal styrkes gjennom utvikling og regelmessig oppdatering av innholdet i grunn- og videreutdanning og kompetanseoverføring i tjenestene. Kunnskapsdepartementet vil innføre felles innhold i alle *helse- og sosialfaglige* grunnutdanninger. Formålet er bl.a. å sikre at studentene har kunnskap om vold.	*Ingen evaluering*. En undersøkelse av Rambøll viser at to sentrale områder for helsearbeidere er kommunikasjon med ungdom og unges voksne og kjennskap hva som kjennetegner ungdom og unge voksne og deres livssituasjon[7].
Styrke skolen og barnehagens rolle i forebygging av vold i nære relasjoner	Rammeplaner for lærerutdanninger er endret for å sikre at lærere/ barnehagelærere får kunnskap om vold og overgrep, og kan sikre at barn får alderstilpasset opplæring om kropp, identitet og følelser. Omtale av vold, seksualitet og seksuell grensesetting ligger i dag inne i flere av kompetansemålene i læreplanene og lærerne skal undervise i dette temaet på lik linje med andre temaer. Landsforeningen for Norges barne- og ungdomsorganisasjoner (LNU) lager, på oppdrag fra Bufdir, KD og HOD et forslag til et pedagogisk opplegg om livsmestring (bl.a. vold, overgrep og seksualitet)	*Ingen evaluering*. Skoler og barnehager er universelt helsefremmende og forebyggende arenaer av stor betydning for barns liv. For at ansatte i skoler og barnehager skal kunne forebygge vold i nære relasjoner, er det avgjørende med kunnskap. Kunnskap gir mot til å se, og trygghet til å handle[8].
Informasjonsarbeid i skoler og barnehager	En rekke frivillige aktører driver informasjonsarbeid i skoler og barnehager om vold og overgrep, men det er store variasjoner mellom barnehager/skoler og kommuner når det gjelder innhold i og metoder for informasjonsformidling. Bufdir skal, sammen med Utdanningsdirektoratet, samle sammen og utvikle materiell til arbeid mot vold og seksuelle overgrep, og gjøre det tilgjengelig digitalt for barnehager og skoler.	*Evaluering av opplærings- og informasjonstiltak i skolen av Bufdir (2015) og Meneses et.al, 2017*. Arbeidet er lite systematisk og avhengig av ansattes kompetanse og interesse, og nærhet til relevante kompetanseinstitusjoner eller organisasjoner.
Helsestasjons- og skolehelsetjenesten skal styrkes i arbeidet mot vold i nære relasjoner	Veilederen for helse- og omsorgstjenestens arbeid mot mot vold i nære relasjoner skal, sammen med veiledning fra RVTSene, bidra til å styrke tjenestens kompetanse og arbeid på dette området. Forskriften for helsestasjons- og skolehelsetjenesten er under revidering, med mål om å tydeliggjøre kravene som stilles til tjenestene. Rekruttering av psykologer i de kommunale helse- og omsorgstjenestene er økt.	*Ikke evaluert*[9].

Tiltak	Status	Kommentar
Styrking av RTVSene	RVTSene skal styrkes for å bidra med økt kompetanse og veiledning overfor helse- og omsorgstjenesten i deres arbeid med vold i nære relasjoner. Sentrene skal øke omfanget av pågående aktivitet på området knyttet til arbeidet med tiltak i Handlingsplan mot vold i nære relasjoner (2014-2017) og Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014-2017). RVTS-ene spiller en viktig rolle i tverretatlig samarbeid og samordning i regionene. RVTS-enes rolle i etableringen av gode samarbeidsformer i arbeidet mot vold i nære relasjoner, skal tydeliggjøres i tilskuddsbrevene til RVTS-ene for 2014. RVTS-enes årsrapporter viser at flerfaglig, tverrfaglig og tverrsektorielt samarbeid står sentralt i alle de fem sentrenes arbeid med kompetanseheving. Sentrene skal rapportere på aktiviteten i 2017 innen 1. april 2018.	*En evaluering av RVTS* viser at sentrene opparbeider mye og viktig kompetanse. En forutsetning for at sentrene skal være en reell ressurs for helsepersonell, er at deres eksistens gjøres kjent og forankres i praksisfeltet. Det er avgjørende å finne gode kanaler slik at kunnskapen kompetanse-sentrene besitter når frem til sluttbrukere gjennom ansatte i første- og andrelinjetjenesten[10].
Følgeevaluering av tiltak i handlingsplanen	Implementeringen av tiltak i handlingsplanen mot vold i nære relasjoner skal følgeevalueres gjennom handlingsplanperioden 2014-2017. Virkningen av tiltak rettet mot frivillige organisasjoner og innføringen av ICDP (samspill/relasjon) på asylmottak vil evalueres.	Prosjekt November er evaluert, men er ekskludert som indikert tiltak i denne rapporten. Tiltak rettet mot frivillige organisasjoner er knyttet til NOVA[11]. Frivillige organisasjoner er viktige aktører som har utviklet arbeidsmetoder som når ut til målgrupper som ikke dekkes av offentlige instanser[12]. *ICDP er evaluert*[13].
Styrking av fastlegenes kompetanse om vold i nære relasjoner	For å styrke fastlegenes kompetanse i forebygging av vold i nære relasjoner har Nasjonalt kompetansesenter for legevaktmedisin (Nklm) utviklet et e-læringskurs for fastleger. Nettkurset er tilgjengelig på hjemmesiden til Nklm. Det består av 10 moduler og omfatter forebygging, avdekking og oppfølging av vold i nære relasjoner.	*Ikke evaluert.*
Veileder for helse- og omsorgstjenesten	NKVTS har utarbeidet et veilderutkast for helse- og omsorgstjenestens arbeid med vold i nære relasjoner mot barn, voksne og utøvere av vold	*Ikke evaluert.*

Tiltak	Status	Kommentar
Statusrapport om politiets arbeid med vold i nære relasjoner	Politidirektoratet hat fått i oppdrag å utarbeide statusrapport om politiets arbeid med vold i nære relasjoner hvert andre år, inkludert statistikk og trender. Første rapport forelå i 2014	*Rapport foreligger.*
Gode modeller for samarbeid	JD skal årlig arrangere konferanser for kommuner, statlige etater og frivillige organisasjoner om gode modeller for samarbeid og samordning, og utdele en samarbeids- og samordningspris til gode, lokalt forankrede og varige prosjekter med mål om å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner.	*Ikke evaluert*.
Kommunale handlingsplaner	Det utarbeides en nettbasert veileder for utvikling av kommunale handlingsplaner. Kommunene skal oppfordres til å utarbeide kommunale eller interkommunale handlingsplaner mot vold i nære relasjoner. En rapport av SINTEF (2016) viser at 132 av 428 kommuner rapporterer om at de har kommunal handlingsplan medio 2015.	*Ikke evaluert*. Det gjøres en vurdering av hvordan forebyggende tiltak mot vold i nære relasjoner er omtalt i handlingsplanene i arbeidet med denne rapporten.
SLT og politiråd	Politiråd er et formalisert samarbeid mellom lokalt politi og kommunale myndigheter, hvor målet er å bidra til samvirke om kriminalitetsforebygging, inkludert vold i nære relasjoner. Det skal videre stimuleres til at vold i nære relasjoner settes på dagsorden via samordning av lokale rus- og kriminalitetsforebyggende tiltak (SLT). Det er viktig at aktørene i det forebyggende arbeidet i størst mulig grad gjør den kunnskap de besitter tilgjengelig for sine samarbeidspartnere.	*Det er gjort en evaluering av politirådene*[14] som viser at politirådene er en god arena for forebyggende samarbeid mellom politi og kommune og bidrar til å styrke det forebyggende arbeidet mot kriminalitet lokalt. SLT er evaluert og viser at SLT har evne til å initiere treffsikre tiltak og metoder, og at største delen av tiltakene er universelle og selektive[15].
Forum for samarbeid mellom frivillige organisasjoner og nasjonale myndigheter	JD skal etablere et forum for frivillige organisasjoner og nasjonale myndigheter som skal møtes to-tre ganger i året for å styrke samarbeidet mellom myndigheter og organisasjoner i arbeidet mot vold i nære relasjoner.	*Ikke evaluert.*
Tilskuddsordning for arbeid mot vold i nære relasjoner	Det skal opprettes en tilskuddsordning blant annet for frivillige organisasjoner. Tilskuddet vil lyses ut første gang for 2014 med søknadsfrist i januar 2014	*Ikke evaluert.*

Tiltak	Status	Kommentar
Nordisk og Europeisk samarbeid	Det nordiske og europeiske samarbeidet rundt arbeidet mot vold i nære relasjoner skal videreutvikles blant annet gjennom Nordisk ministerråd og EØS finansieringsordningen	*Ikke evaluert.*

1 http://www.icdp.no/files/Rapport_ICDP_minoriteter_2004-2005.pdf / https://www.bufdir.no/Global/Veiledningserfaringer_Forsok_med_veiledning_ICDP_av_foreldre_med_radikaliseringsbekymringer_og_foreldre_i_asylmottak.pdf / https://www.nkvts.no/content/uploads/2015/08/vold_oppdragelseminoriteter2.pdf
2 https://www.udi.no/aktuelt/fortsetter-med-forebygging-av-vold-gjennom-dialoggrupper/
3 https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/status-for-tiltak-for-integrering/id2563594/ / http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/02/avslutningsrapport-2015-dialoggrupper-om-vold-udi-atv.pdf
4 https://www.oktanoslo.no/arbeid/bufdir-kampanje-ikkegreit/
5 https://www.regjeringen.no/contentassets/6ab3cf9eff5444b5b69156c6b3be891c/statusrapport-handlingsplan-vold_juli-2017.pdf
6 https://www.regjeringen.no/contentassets/1f5dd41f3b824c19b889717b89daa632/evaluering-av-krad.pdf
7 https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/210/Helsetilbud-til-ungdom-og-unge-voksne-IS-2044.pdf
8 https://www.nkvts.no/content/uploads/2016/02/Rapport_NKVTS_3_2016_nett.pdf
9 http://barneombudet.no/wp-content/uploads/2013/09/brev-til-hod-helsetjenester-som-arenaer-i-forebygging-av-vold.pdf
10 https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/210/Helsetilbud-til-ungdom-og-unge-voksne-IS-2044.pdf
11 https://blogg.hioa.no/voldsprogrammet/?page_id=398&preview=true
12 https://www.nkvts.no/content/uploads/2015/08/voldsforebygging-i-norge-aktiviteter-og-tiltak-mot-vold-i-nare-relasjoner3.pdf
13 http://www.icdp.no/files/ICDP_Norsk%20sammendrag%20av%20evalueringsrapport%2030%20sider.pdf / https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/rapporter/2011/foreldreveiledning1.pdf?id=2267464 / http://www.ungsinn.no/wp-content/uploads/ICDP+-+oppdatert+25.01.2012.pdf
14 http://intranett.nkvts.no/prosjekter/4499/Litteratur/evaluering_politiraadene_2014_proaktiv.pdf / http://intranett.nkvts.no/prosjekter/4499/Litteratur/Politiinngrep_i_familiekonflikter.pdf / http://intranett.nkvts.no/prosjekter/4499/Litteratur/familievold_som_et_spesialfagfelt_i_politiet_idunn.pdf / http://intranett.nkvts.no/prosjekter/4499/Litteratur/kompetansehevingsprogram_forebygging_politiet_NORART.pdf
15 http://intranett.nkvts.no/prosjekter/4499/Litteratur/SLT.pdf

Vedlegg 8 Tiltak i tiltaksplanen *En god barndom varer livet ut* (2014–2017)

Tabellen under viser universelle og selektive tiltak som inngår i tiltaksplanen *En god barndom varer livet ut* av Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom.[146] Tiltakene er søkt på Google og Google Scholar i august 2017.[147]

Tabell 5.6 Universelle og selektive tiltak som inngår i tiltaksplanen En god barndom varer livet ut av Bufdir.[148]

Tiltak	Status	Kommentar
Styrke kommunens forebyggende helsearbeid og tjenestenes arbeid med voldsproblematikk	Forskriften om helsefremmende og forebyggende arbeid i helsestasjons- og skolehelsetjenesten skal revideres slik at ansvar for arbeid mot vold tydeliggjøres. Nasjonale faglige retningslinjer for helsestasjons- og skolehelsetjenesten skal utvikles. Vold mot barn og ungdom skal inngå som tema.	Ikke evaluert.
Forebyggende arbeid blant de minste barna: Risikoen for skjevutvikling hos sped- og småbarn (0–2 år) skal reduseres	Programmet *Nurse Family Partnership* skal prøves ut i Norge. Målgruppen er unge førstegangsforeldre i risiko. Foreldrene får systematisk og langvarig oppfølging allerede fra tidlig i svangerskapet. Resultater fra utprøvingen vil legges til grunn for eventuell videre gjennomføring.	Evaluert.

146 https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/foa/bld_overgrep_web.pdf

147 Denne oversikten inkluderer ikke indikative forebyggende tiltak for å forhindre gjentakelse av vold i nære relasjoner som hjelp og behandling til utsatte for vold og overgrep, deres pårørende og fagmiljøer.

148 Det er tiltak i denne oversikten som ikke er evaluert. Tilskuddsmottaker har likevel rapportert om bruken av midlene og hva som er oppnådd til instansen som yter tilskuddet.

Tiltak	Status	Kommentar
Forebyggende arbeid blant de minste barna: Tidlig inn – psykisk helse, rusmidler og vold i nære relasjoner	Tiltaket vil vurderes med tanke på videreføring. *Tidlig inn* har som mål å forebygge og hindre at barn vokser opp med skadelige volds- og konfliktmønstre, samt tilby tidlig hjelp til gravide og småbarnsfamilier for å unngå negativ utvikling over tid.	Evaluert.
Tilskudd til foreldrestøttende tiltak i kommunene	I 2014 er det etablert en tilskuddsordning rettet mot kommunene til foreldreveiledning og andre foreldrestøttende tiltak. Et stort antall søknader viser at det er behov for denne type tiltak. Ordningen skal utvides til å omfatte både støtte til drift og utvikling av nødvendig kompetanse. Overvekten av tiltakene tar utgangspunkt i ICDP og COS.	Foreldrestøttende tiltak er evaluert nasjonalt og internasjonalt, se Wesseltoft-Rao et. al. (2017).
Utarbeide veileder for kommunene om bruk av foreldreveilednings-programmer	Det skal utarbeides en egen veileder, som går ut til alle kommuner som driver introduksjonsprogram for nyankomne innvandrere med anbefalinger om å bruke foreldreveiledningsprogram (for eksempel ICDP) der dette kan være hensiktsmessig	ICDP for nyankomne innvandrere er evaluert.
Hjelpetiltak fra barnevernet	Hjelpetiltak i regi av barnevernet er frivillig, og kan bidra til å forebygge omsorgsovertakelse. Det skal utredes en endring i barnevernloven som utvider adgangen til å pålegge foreldre eller andre omsorgspersoner å ta i mot hjelpetiltak. Viktige hensyn knyttet til barns beste, verdien av frivillighet og bruk av tvang inngår i utredningen	Ikke evaluert.
Videreføre støtten til kurset mødre som veiledere	MiRA Ressurssenter for innvandrer- og flyktningkvinner har utviklet et tilbud til mødre som vil bli veiledere for andre kvinner i sitt lokalmiljø. Kvinnene trenes som veiledere gjennom kurs om alternative oppdragelsesmetoder, det norske hjelpeapparatet og barnets rettigheter nasjonalt og internasjonalt. Det overordnete målet er å styrke kvinner med innvandrerbakgrunn og deres rolle og innsats i arbeidet for å forebygge vold i barneoppdragelsen.	Ikke evaluert.
Styrking av forsøk med gratis kjernetid i barnehage	Forsøket er et virkemiddel for å stimulere til økt barnehagedeltagelse. Hovedmålet er å forberede barn til skolestart. Barnehagen er en viktig instans for foreldreveiledning og avdekking av omsorgssvikt.	Ikke evaluert.
Ny ungdomshelsestrategi skal utarbeides og strategien skal omhandle vold og overgrep	Strategiarbeidet skal sikre at utfordringer blir sett på helhetlig, på tvers av sektorer, tjenestenivåer og innsatsområder. Arbeidet mot vold og seksuelle overgrep skal inngå i ungdomshelsestrategien	Ikke evaluert.

Tiltak	Status	Kommentar
Livsmestring i skolen	Det er et stort behov for å tematisere og samtale om psykisk helse, vold, overgrep, seksualitet, omsorgssvikt i trygge rammer. For å møte dette behovet bes Landsrådet for barne- og ungdomsorganisasjoner (LNU) å konkretisere og videreutvikle disse signalene til et innspill som kan vurderes brukt i skolen.	Ikke evaluert.
Informasjon til barn og unge om vold og seksuelle overgrep	En gjennomgang av informasjons- og kursvirksomhet som foregår i barnehager og skoler, skal legges til grunn for kvalitetssikring av informasjonen som gis til barn og ungdom. Gjennomgangen ble oversendt Barne- og likestillingsdepartementet i desember 2015. Leveransen bestod av en rapport fra RVTS Sør og en rapport fra Bufdir. Videre skal det utarbeides en tverrsektoriell plan for informasjon til barn og ungdom.	Evaluert[1].
Bedre samarbeid mellom helsestasjonene og familievernet	Helsestasjonene møter de aller fleste barn til kontroller i de første leveårene, og er en god arena for å kunne fange opp barn og familier i risikosonen. Det skal gjennomføres et treårig prøveprosjekt i fem kommuner der familievernet inngår et systematisk samarbeid med helsestasjoner. Samarbeidet nedfelles i en forpliktende avtale mellom helsestasjon og familievern. Avtalen forankres i kommuneledelsen.	Evaluert, se Brodtkorb et.al., 2018.
Samarbeid gjennom politiråd og SLT	Politiet skal ta initiativ til lokalt samarbeid om forebygging av vold og overgrep mot barn og unge gjennom politirådet. Det skal stimuleres til at vold overgrep mot barn og unge settes på dagsorden via samordning av lokale rus- og kriminalitetsforebyggende tiltak (SLT).	Evaluert.
Kunnskap i profesjonsutdanningene om vold og seksuelle overgrep	Sørge for at kunnskap om vold og seksuelle overgrep skal inngå i helse- og sosialfagutdanningene, barnehage- og grunnskolelærerutdanningene. Tilbudet om etter- og videreutdanning om vold og seksuelle overgrep skal kartlegges. Formålet er å øke tilgjengeligheten, studenttilfanget og eventuelt bedre det faglige innholdet.	Ikke evaluert.
Kunnskap om vold og seksuelle overgrep skal styrkes i helse- og omsorgstjenesten	Kompetanse om vold og overgrep skal inngå i spesialistutdanningen for allmennleger og det vurderes obligatoriske kurs.	Ikke evaluert.
Styrke kommuneansattes kompetanse i å samtale med barn	Fylkesmennene organiserer og administrerer kurs for relevante faggrupper i kommunene om å samtale med barn om vold og seksuelle overgrep. RVTS-ene har fått i oppdrag å utarbeide undervisningsopplegget.	Ikke evaluert.

Tiltak	Status	Kommentar
Styrke kompetansen til minoritetsrådgivere i skolene i å samtale med ungdom om vold og seksuelle overgrep	Det vil legges til rette for at minoritetsrådgivere i skolene skal delta i opplæring om å samtale med barn og ungdom om vold og seksuelle overgrep. Fylkesmannen administrerer i dag opplæringsprogram for kommunale faggrupper.	Ikke evaluert.
Mer kunnskap om tidlig innsats og foreldrestøttende arbeid	Det skal utarbeides en kunnskapsstatus om tidlig innsats, med særlig vekt på foreldrestøttende arbeid. Et felles kunnskapsgrunnlag kan bidra til å hjelpe ansatte i tjenestene til å oppdage symptomer på barn i risiko, samt å gi kunnskap om hvilke metoder og tiltak som kan forebygge skjevutvikling og omsorgssvikt.	Foreldrestøttende arbeid er evaluert, se Bråten, et.al., 2016 og Wesseltoft-Rao, et.al. 2017.

1 https://www.bufdir.no/bibliotek/Dokumentside/?docId=BUF00003572

Vedlegg 9 Tiltak som har fått tilskuddsmidler av JD fra 2014 til 2016

Justis- og beredskapsdepartementet (JD) har en tilskuddsordning til frivillige organisasjoner, kommuner og andre for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner. Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging (Kfk) har, siden 01. januar 2017 på vegne av Justis- og beredskapsdepartementet, forvaltet en tilskuddsordning for tiltak for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner. Tabellen under viser tiltak som har fått tilskudd fra JD fra 2014 til 2016[149], før Kfk overtok forvaltningen av tilskuddsordningen. Tiltakene er søkt på Google/Scholar august 17[150].

Tabell 5.7 Oversikt over tilskuddsmidler av JD bevilget i 2014-2016 for universelle og selektive tiltak mot vold i nære relasjoner.[151]

Tiltak	Status	Kommentar
Krisesentersekretariatet (2014)	*16 dagers kampanje* om dødelig kjønnsbasert vold: synliggjøre vold mot kvinner med markeringer, temamøter, stands, leserinnlegg mm. Oppfordrer enkeltpersoner og grupper rundt om i verden til å handle for å bekjempe alle former for vold mot kvinner og jenter. *Rød knapp*: politisk aktivitetsarbeid for å stoppe vold mot kvinner, skape folkeaksjon, informasjon om tematikken, bevisstgjøring, aksjoner og konferanser.	*Ingen evaluering*

149 https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/tilskudd/Tidligere-tilskudd/tilskudd-fra-jd-i-2014/id2359428/, https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/tilskudd/Tidligere-tilskudd/tilskudd-fra-jd-i-2015/id2459334/, https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/tilskudd/tilskudd-fra-jd-i-2016/tildelinger-av-tilskudd-fra-jd-i-2016/id2526208/#Kapittel08

150 Denne oversikten inkluderer ikke indikative forebyggende tiltak for å forhindre gjentakelse av vold i nære relasjoner som hjelp og behandling til utsatte for vold og overgrep, deres pårørende og fagmiljøer

151 Det er tiltak i denne oversikten som ikke er evaluert. Tilskuddsmottaker har likevel rapportert om bruken av midlene og hva som er oppnådd til instansen som yter tilskuddet.

Tiltak	Status	Kommentar
MIRA-senteret (2014)	Styrking av rettighetsinformasjon, krisehjelp og veiledningstilbud samt forebyggende aktiviteter.	*Ingen evaluering*
Norges Røde kors (2014)	Styrke kompetanse om vold i nære relasjoner hos Kors på halsen: samtaletilbud til barn og unge. Økning i henvendelser på chat, telefon og mail med 23 % i 2016.	*Erfaringsrapport*[1].
Oslo Krisesenter (2014)	Arbeid med kunnskapsformidling om vold i nære relasjoner.	*Ingen evaluering*
Oslo Røde Kors Marte Nettverkssenter (2014)	Styrke kompetanse og opplysning om vold i nære relasjoner på Marte nettverkssenter.	*Ingen evaluering*
Redd Barna (2014)	(1) «*Si det som det er*» (ATV): dansk voldsforebyggende metode i norske ungdomsskoler (se kap.1.4). (2) «*Snakk med meg*»[2]: film og en veileder om å snakke med barn i barnevernet. Forskning viser at barneverntjenesten i liten grad snakker med barna sakene gjelder. (3) *Fagdag* – konsekvenser av vold i nære relasjoner. (4) Forebyggende innsats – *temakvelder*. (5) *Forebyggende tiltak i barnehager* – bok og undervisning. (6) *Konferanse* i forbindelse med ny handlingsplan mot vold i nære relasjoner. (7) *Konferanse* om vold og overgrep i nære relasjoner – barn og unge. (8) *Nordisk samarbeid* i arbeid mot incest og seksuelle overgrep. (9) *Prosjekt på Delta* (introduksjonssenter i Indre Østfold) for kvinner med minoritetsbakgrunn. Ingen informasjon funnet på internett. (10) *Selvhjelpsgruppe* Oslo. Ingen informasjon funnet på internett. (11) Toppfinansiering *videosnut*t vold i nære relasjoner. Ingen informasjon funnet på internett.	*Si det som det er* er vurdert i egne rapporter av ATV[3]. *Ingen evaluerin*g og lite informasjon funnet på internett om de andre 10 tiltakene.
Reform – ressurssenter for menn (2014)	(1) *Forebygging av vold og seksuell krenkelse blant ungdom*. (2) *Jeg er bare Ida*[4] – voldsforebyggende forestilling for ungdom. Øke bevissthet og kunnskap. (3) Prosjektstudie: «*Det juridiske grunnlaget for et liv uten vold»*. Ingen informasjon funnet på internett. (4) *Stopp kjærestevolden – tiltak for konfirmanter*[5].	*Ingen evaluering*. Erfaringsrapport om Stopp Kjærestevolden av reform.

Tiltak	Status	Kommentar
Stine Sofie Stiftelsen (2014)	(1) «*Jeg vil vite*»[6]. En nettside både for barn og voksne om vold og seksuelle overgrep. Mål om å spre kunnskap om vold og overgrep, få flere til å si i fra dersom de er utsatt eller vet om noen som er det, og å fjerne tabu i samfunnet. (2) *Nybakte foreldres informasjonsprogram «Din fantastiske baby» for at alle nybakte foreldre* vil få den informasjonen de trenger for å vite at de aldri skal riste et barn før de forlater fødeavdelingen[7].	*Ingen evaluering*. «Din fantastiske baby» er basert på kunnskap og erfaringer fra andre land der tilsvarende informasjonsprogram har ført til nedgang i antall tilfeller av alvorlige skader etter filleristing.
Alternativ til vold Drammen (2015/2016)	Rødt-kort prosjektet. forebygging av vold i nære relasjoner rettet mot ungdommer med volds- og aggresjonsproblemer i det offentlige rom.	*Evaluert.*
Asker og Bærum krisesenter (2015)	Konferanse for presentasjon av ny kommunal handlingsplan.	*Ingen evaluering*
Krisesenteret i Gjøvik, Moss og Vest og Nordmøre krisesenter (2015)	Fagkonferanse høsten 2015. Ingen informasjon funnet på internett.	*Ingen evaluering*
Gudbrandsdal krisesenter (2015/2016)	Undervisning om vold i nære relasjoner i skolen (6. klasse).	*Rapport med refleksjoner*[8].
Reform – ressurssenter for menn (2015)	(1) *Prosjektet Stopp kjærestevolden* – undervisning for konfirmanter. Se informasjon over. (2) *Faktabrosjyre* om menn utsatt for vold i nære relasjoner[9]. (3) *Rød knapp* kampanjen. Se informasjon over. (4) *Kjærestevold – innvandrerungdom*. Undervisningsopplegg. Et dialog- og undervisningsprosjekt for innvandrerungdom i bydel Stovner basert på metodikken i Stopp kjærestevold[10].	*Ingen evaluering*. Erfaringsrapport om Stopp Kjærestevolden av reform.
Parateateret og Krisesentersekretariatet (2015)	Teaterprosjektet "Jeg".	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon funnet på internett.
Oslo Røde Kors (2015)	Bekjempelse av vold og overgrep mot barn.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon funnet på internett.
MiRA-Senteret (2015)	Rettighetsinformasjon, krisehjelp- og veiledningstilbud og forebyggende aktiviteter.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon funnet på internett.
Likestillingssenteret (2015)	Prosjektet "... fordi jeg elsker deg" – temadager i skolen. Basert på en ungdomsroman av Helene Uri om vold i kjæresteforhold[11].	*Ingen evaluering*. Ingen vurdering på internett.

Tiltak	Status	Kommentar
KUN Senter for kunnskap og likestilling (2015)	(1) Fagdager om vold i nære relasjoner med spesiell vekt på vold mot eldre[12]. (2) "I skjæringspunktet mellom vald i nære relasjoner og utlendingslova" med fokus på foreldre med minoritetsbakgrunn. Prosjektene skal legge til rette for sosialt samvær med diskusjonsgrupper og informasjon[13].	*Ingen evaluering*
Krisesentersekretariatet (2015)	(1) Rød knapp kampanjen. (2) Forebyggende kampanje "Taushet tar liv». Kampanje for å øke bevisstheten om vold og partnerdrap[14]. Egen internettside.	*Ingen evaluering*. Se informasjon over om Rød Knapp.
Stiftelsen Tryggere (2015)	Fagdag for voksne som i sitt arbeid møter ungdom.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon funnet på internett.
Stine Sofie Stiftelsen (2015)	Nybakte foreldres informasjonsprogram.	*Ingen evaluering*. Se informasjon over.
Krisesentersekretariatet (2016)	Videreføring av kampanjen «Taushet tar liv».	*Ingen evaluering*.
Krisesenteret i Midt-Troms (2016)	Kommunale handlingsplaner, konferanse og forebygging i videregående skole.	*Ingen evaluering*
Krisesenteret i Molde og omegn (2016)	Undervisningsopplegg i skolen om vold i nære relasjoner.	*Ingen evaluering*
Kirkens Bymisjon Bergen (2016)	«Lær meg noe nytt» – foreldreveiledning (COS)	*Evaluering av COS, se Wesseltoft-Rao et.al. (2017)*
Likestillingssenteret (Kvinneuniversitetet) (2016)	«Fordi jeg elsker deg – et normkritisk blikk på vold i nære relasjoner» – fire temadager for helsesøstre i skolehelsetjenesten og ungdomshelsetjenesten i Akershus, Buskerud, Telemark, Vestfold og Østfold	*Ingen evaluering*
Krisesenteret i Salten (2016)	Konferanse om ansvar/plikter når det gjelder å forebygge og varsle mulig vold mot barn.	*Ingen evaluering*
KUN Senter for kunnskap og likestilling (2016)	(1) «I skjeringsfeltet mellom vald i nære relasjonar og utlendingslova» – kompetanseheving i utlendingsrett. (2) Vold mot eldre – kompetansebygging i samarbeid blant annet med Studiesenteret.no.	Se informasjon over.
MiRA-Senteret (2016)	Rettighetsinformasjons, krisehjelp- og veiledningstilbud, empowermentrettede og forebyggende aktiviteter.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon funnet på internett.
Norske kvinners sanitetsforening (NKS) (2016)	16 dagers kampanje + kursrekke rettet mot helsevesenet.	Se informasjon over.

Tiltak	Status	Kommentar
Parafilm og teater DA (2016)	Teaterforestillingen «Jeg».	*Ingen evaluering.*
Redd Barna (2016)	Kampanjen «Jeg er her».	Se informasjon over.
Reform – ressurssenter for menn (2016)	(1) «Stopp kjærestevolden» – undervisning for konfirmantungdom. (2) Rød Knapp – konferanse 25. november 2016. Se informasjon over.	Se informasjon over. Erfaringsrapport Stopp Kjærestevold.
Røde Kors Oslo (2016)	Opplæring i voldsproblematikk hos ansatte, presentasjoner for elever.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon funnet på internett.
Stiftelsen Tryggere (2016)	«Jeg er bare Ida» – teaterstykke og samtaler for ungdom i Agder.	Se informasjon over.
Unicef (2016)	Barnas rettighetskort – verktøy for barnehagelærere: kort som omhandler barnas egne menneskerettigheter, som er fastsatt gjennom FNs barnekonvensjon, samt et ressurshefte med informasjon, tips og råd for de voksne. Rettighetskortene er ment å være et verktøy for barnehager og skoler til å snakke om og lære barn om sine rettigheter, og er utviklet i samarbeid med barnehagelærere[15].	*Ingen evaluering*
Stine Sofies Stiftelse (2016)	Nybakte foreldres informasjonsprogram.	Se informasjon over.
Kvinneuniversitetet i Nord (2016)	Videreutvikling av prosjektplan årsstudie om vold i nære relasjoner.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon funnet på internett.
Skeiv Verden (2016)	Temakvelder, samtalegrupper og individuelle samtaler for lhbt-personer.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon funnet på internett.

1 https://www.korspahalsen.no/globalassets/pdf-aarsrapporter/effektstudien-kph-2013_en-venn-har-ikke-taushetsplikt.pdf / http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1469-7610.2008.02024.x/full / https://www.korspahalsen.no/globalassets/pdf-aarsrapporter/fagrapport-2012_kors-paa-halsen.pdf

2 https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/barnevern/q-1156b-snakk-med-meg_web.pdf

3 http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/01/%C3%85rsrapport-2016-ATV.pdf og http://atv-stiftelsen.no/wp-content/uploads/2017/01/%C3%85rsrapport-2015-ATV.pdf og sluttrapport kommer snart: http://atv-stiftelsen.no/for-fagfolk/forsknings-og-fagutviklingsprosjekter/

4 http://lerkefalk.no/forestillinger/jeg-er-bare-ida/

5 https://reform.no/prosjekter/stopp-kjaerestevolden/ / https://reform.no/wp-content/uploads/2015/01/Reform-aarsberetning-oppslag-2015.pdf / erfaringer https://reform.no/wp-content/uploads/2017/04/Kjarestevoldrapport.pdf
6 http://jegvilvite.no/
7 http://stinesofiesstiftelse.no/index.php?artID=528 / https://sykepleien.no/sites/sykepleien.no/files/electronic-issues/articles/vil_forebygge_vold_mot_barn.pdf
8 http://gudbrandsdal-krisesenter.no/fagstoff/prosjekt_6_klasse/content_1/text_6f1f0901-588b-49c4-8d34-e80af4ec5e92/1475389550187/rapport_prosjekt_6_klasse_2015.pdf
9 https://reform.no/wp-content/uploads/2017/04/Faktabrosjyre-menn-utsatt-for-vold-endelig-versjon-mai-2016.pdf
10 https://reform.no/wp-content/uploads/2015/01/Reform-aarsberetning-oppslag-2015.pdf
11 https://www.cappelendamm.no/_barn-og-unge/ungdomsromaner/fordi-jeg-elsker-deg-helene-uri-9788202486778
12 http://www.kun.no/vold-mot-eldre.html
13 http://www.kun.no/prosjekter.html
14 http://www.krisesenter.com/wp-content/uploads/2016/06/a%CC%8Arsrapport_sekretariatet.pdf
15 https://www.unicef.no/nyheter/24481/lanserer-nye-rettighetskort

Vedlegg 10 Tiltak av Kfk på vegne av JD mot vold i nære relasjoner

Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging (KfK) har, siden 1. januar 2017 på vegne av Justis- og beredskapsdepartementet (JD), forvaltet en tilskuddsordning for tiltak for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner. Ordningen har tidligere vært forvaltet av JD. Tabellen under viser tilskuddsmidler Kfk har bevilget i 2017[152], på vegne av JD, for å forebygge vold i nære relasjoner på universelt og selektivt nivå.

Tabell 5.8 Oversikt over tilskuddsmidler Kfk har bevilget i 2017 på vegne av JD til universelle og selektive tiltak for å forebygge vold i nære relasjoner.[153]

Tiltak	Status	Kommentar
Bergen Røde Kors	EVA – En aktivitet for å forebygge og bekjempe vold i nære relasjoner blant utenlandske kvinner og deres barn i sårbare situasjoner.	*Ingen evaluering.*
Fellesskap mot seksuelle overgrep (FMSO)	Utvikle en ny, bindende faglig plattform for medlemssentrene og lage plan for implementering av plattformen.	*Ingen evaluering*
Gudbrandsdal Krisesenter IKS	Voldsforebyggende prosjekt for elever i 6. klasse i 2017 der målet er å gi elevene handlingskompetanse om vold i nære relasjoner.	*Erfaringsrapport* med refleksjoner[1].
Indre Østfold Krisesenter IKS	Prosjektet «Se Meg». Utvikling av et tilpasset undervisningsopplegg om vold og seksuelle overgrep for alle elever i 6. og 9. klasse i ni kommuner.	*Ingen evaluering.*
Kirkens ungdomsprosjekt KUP, Kristiansand	Videreføre kurs og veiledning for unge mødre med sikte på sinnemestring, samt Circle of Security (COS)-veiledning for unge mødre og samlivskurs for unge par.	*Ingen evaluering*
Krisesenter for Molde og omegn IKS	Undervisningsopplegg om vold i nære relasjoner for alle elever i 9. klassetrinn i regionen.	*Ingen evaluering*

152 http://kriminalitetsforebygging.no/wp-content/uploads/2017/09/Oversikt-over-tilskudd-til-tiltak-for-å-forebygge-og-bekjempe-vold-i-nære-relasjoner-2017-fra-Kfk.pdf

153 Det er tiltak i denne oversikten som ikke er evaluert. Tilskuddsmottaker har likevel rapportert om bruken av midlene og hva som er oppnådd til instansen som yter tilskuddet.

Tiltak	Status	Kommentar
Krisesenteret i Moss IKS	Voldsforebyggende undervisningsopplegg i skolene for å forebygge vold i nære relasjoner mot barn og ungdom, kjærestevold og vold i barns familier.	*Ingen evaluering*. Egen internettside: http://utenvold.no/mistanke-om-vold/undervisningsmateriell/
Krisesenter-sekretariatet	Arrangere tre regionale konferanser om ansvar og plikter vedrørende forebygging og varsling av mistanke om vold i nære relasjoner. Målgruppen er førstelinjetjenesten i hjelpeapparatet som møter barn og familier.	*Ingen evaluering*.
Krisesenter-sekretariatet	Foredrag med Tonna Brix i ungdomsskole og videregående skole for å sette vold i hjemmet og mental helse på dagsorden – «Vendepunkt».	*Ingen evaluering*[2]
Krisesenter-sekretariatet	Utarbeide veileder om kode 6 og 7 samt distribusjon av denne.	*Ingen evaluering*[3]
Krisesenter-sekretariatet	Videreføre kampanjen «Taushet tar liv».	*Ingen evaluering*[4]
Kvinnefronten	Opprette nettside for å dele historier anonymt og lage bok med hensikt om å spre informasjon om overgrep i nære relasjoner og belyse mørketall.	*Ingen evaluering*.
MIRA-Ressurssenter for kvinner med minoritetsbakgrunn	Styrke og videreutvikle det landsdekkende arbeidet med tilbud om lavterskel krisehjelp og rådgivning til kvinner og unge jenter.	*Ingen evaluering*.
Norske kvinners sanitetsforening (N.K.S)	Tilskudd til aktiviteter i regi av Rød knapp-alliansen, herunder konferanse 25. november og produksjon av røde knapper.	*Ingen evaluering*.
Para Film & Teater	Videreføre teater- og formidlingsprosjektet «JEG», som skal bidra til kompetanseheving for studenter innen helse-, sosial- og barnefaglige profesjonsutdannelser, samt politi.	*Ingen evaluering*.
Redd Barna	«Sinna Mann» – teaterprosjekt om barn som lever med vold.	*Evaluert*[5].
Redd Barna	Videreutvikle og spre materialet og nettsidene som ble utviklet for #Jeg er her – Nasjonal kampanje mot seksuelle overgrep mot barn.	*Erfaringsrapport*[6]
REFORM – ressurssenter for menn	Prosjekt «Ungdom, kjærestevold og grenser». Kompetanseheving av ansatte på fritidsklubber i samarbeid med Ungdom og Fritid – Landsforeningen for fritidsklubber og ungdomshus	*Ingen evaluering*[7]
Romerike Krisesenter IKS	Arrangere 10 heldagskonferanser om vold i nære relasjoner med særlig fokus på barn og unge for ansatte i barnehager og skoler, for elever i videregående skoler samt befolkningen på Øvre og Nedre Romerike	*Ingen evaluering*

Tiltak	Status	Kommentar
Røde Kors	Styrke kompetansen om forebygging og bekjempelse av vold i nære relasjoner blant ansatte og frivillige i samtaletilbudet «Kors på halsen – Nasjonal hjelpelinje til barn og unge».	*Erfaringsrapport* på internett, ikke direkte mot vold[8].
Sarpsborg Krisesenter	Støtte til arbeid med det tverrfaglige nettverket «Samlet mot vold i nære relasjoner – ikke stykkevis og delt».	*Ingen evaluering*
Stiftelsen Kvinne-universitetet (Likestillingssenteret)	Arrangere to fagdager for ansatte i offentlige tjenester som jobber med barn om forebygging og bekjempelse av vold mot barn i nære relasjoner.	*Ingen evaluering*
Stiftelsen Kvinneuniversitetet Nord (KUN)	Kompetanseheving i utlendingsrett. Ferdigstilling av prosjekt gjennom fagdager og utvikling av en tverretatlig veileder for førstelinjetjenesten.	*Ingen evaluering*
Stiftelsen Kvinneuniversitetet Nord (KUN)	Arrangere to fagdager om vold for førstelinjetjenesten i Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag samt Møre og Romsdal.	*Ingen evaluering*
Stiftelsen Tryggere	Arrangere to fagdager om vold og seksuelle overgrep og hvordan hjelpe hhv. voldsutsatte og voldsutøvende barn, ungdom og voksne i Tromsø og Bergen i samarbeid med DIXI.	*Ingen evaluering*
Stine Sofies Stiftelse	Distribusjon og evaluering av «Nybakte Foreldres Informasjonsprogram», som gis til nybakte foreldre før de forlater fødeavdelingen.	*Ingen evaluering*[79]

1 http://gudbrandsdal-krisesenter.no/fagstoff/prosjekt_6_klasse/content_1/text_6f1f0901-588b-49c4-8d34-e80af4ec5e92/1475389550187/rapport_prosjekt_6_klasse_2015.pdf
2 Informasjon om skolekampanjen: http://www.krisesenter.com/backup240616/filer/pdf/aksjoner/TonnaBrix-skolekampanje-vendepunkt-2007.pdf
3 http://www.krisesenter.com/veileder-om-beskyttelsestiltaket-skjult-adresse/
4 http://www.krisesenter.com/taushet-tar-liv/
5 https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2439903/1591.pdf?sequence=1&isAllowed=y / https://www.idunn.no/nkt/2013/01/begeistringsforskning_eller_evalueringstyranni_om_kunnskap
6 https://www.reddbarna.no/jegerher. Redd Barna har skrevet en intern sluttrapport og gjennomført en internevaluering av #Jeg er her. Rapporten ble gjort tilgjengelig for dette prosjektet av Redd Barna, men er ikke publisert.
7 https://reform.no/prosjekter/ungdom-kjaerestevold-og-grenser/
8 https://www.korspahalsen.no/globalassets/pdf-aarsrapporter/effektstudien-kph-2013_en-venn-har-ikke-taushetsplikt.pdf / http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1469-7610.2008.02024.x/full / https://www.korspahalsen.no/globalassets/pdf-aarsrapporter/fagrapport-2012_kors-paa-halsen.pdf

* Denne oversikten inkluderer ikke forebyggende tiltak for å forhindre gjentakelse av vold i nære relasjoner som hjelp og behandling til utsatte for vold og overgrep, deres pårørende og fagmiljøer

Vedlegg 11 Tilskuddsordning av Kfk for SLT

Kompetansesenter for kriminalitetsforebygging (Kfk) forvalter en tilskuddsordning for samordning av lokale rus- og kriminalitetsforebyggende tiltak (SLT). Ordningen har som formål å stimulere og inspirere kommuner til å arbeide aktivt med rus og kriminalitetsforebygging blant barn og unge. Tabellen under viser prosjekter, som skal forebygge vold i nære relasjoner på universelt og selektivt nivå, som har fått tilskuddsmidler gjennom tilskuddsordningen SLT fra 2014 til 2017.[154] Tiltakene er søkt på Google og Google Scholar i august 2017 etter evalueringer.

Tabell 5.9 Oversikt over SLT tilskuddsmidler og stimuleringsmidler bevilget i 2014 til 2017 for universelle og selektive tiltak som skal forebygge vold i nære relasjoner.[155]

Tiltak	Status	Kommentar
Selbu/Tydal (2014)	Foreldreveiledning og foreldrestøtte til å forebygge rus/vold/kriminalitet.	*Ingen evaluering*
Nittedal (2014)	Informasjonskurs om vold i nære relasjoner/ gruppetilbud til ungdom med veiledning fra Alternativ til vold.	*Ingen evaluering*
Grorud Bydel Oslo (2014)	«Sinna Mann» teaterforestilling. Samtalebok om familievold og barn som er vitne til vold. Har senere blitt et teaterstykke og en del av Forum for barnekonvensjonens landsdekkende kampanje for å sette fokus på familievold.[1]	*Evalueringer* av teaterforestillingen[2].
Sola (2014)	Forebygge negativ utvikling ift. psykiske vansker, rus, vold og kriminalitet hos barn og unge i arbeidsinnvandrerfamilier.	*Ingen evaluering*.

154 Tilskuddsmidler av SLT bevilget i 2017: http://kriminalitetsforebygging.no/wp-content/uploads/2016/10/Oversikt-over-hva-SLT-midlene-har-blitt-bevilget-til-i-2017-003.pdf
http://kriminalitetsforebygging.no/wp-content/uploads/2016/10/Stimuleringsmidler-bevilget-til-tiltak-i-2014.pdf
http://kriminalitetsforebygging.no/wp-content/uploads/2016/10/Stimuleringsmidler-bevilget-til-tiltak-i-2015.pdf
http://kriminalitetsforebygging.no/wp-content/uploads/2017/09/Oversikt-over-tilskudd-til-tiltak-for-å-forebygge-og-bekjempe-vold-i-nære-relasjoner-2017-fra-Kfk.pdf

155 Det er tiltak i denne oversikten som ikke er evaluert. Tilskuddsmottaker har likevel rapportert om bruken av midlene og hva som er oppnådd til instansen som yter tilskuddet.

Tiltak	Status	Kommentar
Ullern Bydel Oslo (2014)	Forebygge vold i nære relasjoner gjennom fire teaterforestillinger «Sinna mann» med etter-dialog.	Se informasjon over.
Oslo Bydel Stovner, Grorud og Bjerke (2015)	Avholde forestillinger av teaterstykket «Sinna Mann» i skolen.	Se informasjon over.
Sandnes og Sola (2015)	«Barn av innvandrere fra Øst-Europa» – forebygge negativ utvikling i forhold til psykiske vansker, rus, vold og kriminalitet hos barn i arbeids-innvandrerfamilier.	*Ingen evaluering*.
Lillesand (2016)	Kampanjeuke om vold og overgrep, «Si det til noen» – her inngår også den viktige samtalen med barn og unge, «Å tørre å spørre»	*Ingen evaluering*.
Oslo Bydel Bjerke, Grorud, Nordre Aker (2016)	Sinna Mann forestillinger med refleksjonspanel. Se informasjon i tabell under.	Se informasjon over.
Overhalla (2016)	Informasjonsmateriell	*Ingen evaluering*
Øksnes (2016)	«Kunnskapsløft på tvers i kommunen» med temaene forebygging av seksuelle overgrep mot barn og unge og forebygging av vold i nære relasjoner. Mål om tidlig avdekking, tidlig hjelp og å avverge vold.	*Ingen evaluering*
Lillesand (2017)	Kampanje «Si det til noen 2017» – en uke om vold og overgrep i nære relasjoner, med mål om å øke kompetansen hos ansatte og styrke samarbeidet.	*Ingen evaluering*.
Nedre Eiker (2017)	«Hvis klær kunne fortelle» er to utstillinger av Søftestad og Aschjem for å forebygge vold i nære relasjoner. Utstillingen handler om forståelse og handlekraft i møte med barn utsatt for vold og overgrep. Tilknyttet reddsmå.no.	*Ingen evaluering*.
Oslo Bydel Frogner (2017)	Teaterforestillingen «Sinna Mann» og kompetansehevende tiltak for ansatte knyttet til handlingsplan mot vold i nære relasjoner.	Se informasjon over om «Sinna Mann». Ingen evaluering av kompetansehevende tiltak.
Øksnes (2017)	Kunnskapsløft på tvers av sektorer med temaet vold i nære relasjoner. Ansatte i skolene får kurs om seksualitet og overgrep mot barn.	*Ingen evaluering*.
Oslo Bydel Alna (2017)	Gjennomføring av forestillingen «Sinna Mann».	Se informasjon over.
Alstahaug (2017)	Arrangere konferanse med tema «Kriminalforebyggende innsats» – forskningsbasert forebygging, hvorfor og hvordan.	*Ingen evaluering*
Askim (2017)	Etablere en ungdomsgruppe, for ekstra tett oppfølging av utsatt ungdom.	*Ingen evaluering*

Tiltak	Status	Kommentar
Inderøy (2017)	Samtalegruppe med aktiviteter for ungdom i risiko.	*Ingen evaluering*
Løten (2017)	Kompetanseheving innen forebyggende arbeid for de ansatte ved «Ungdommens Hus».	*Ingen evaluering*

1 https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2439903/1591.pdf?sequence=1&isAllowed=y

2 https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2439903/1591.pdf?sequence=1&isAllowed=y / https://www.idunn.no/nkt/2013/01/begeistringsforskning_eller_evalueringstyranni_om_kunnskap

*Denne oversikten inkluderer ikke forebyggende tiltak for å forhindre gjentakelse av vold i nære relasjoner som hjelp og behandling til utsatte for vold og overgrep, deres pårørende og fagmiljøer. Det er ikke inkludert midler til SLT-koordinator.

Vedlegg 12 Tiltak som har fått tilskuddsmidler av Bufdir

Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir) bevilger drifts- og prosjekttilskudd til tiltak mot vold og overgrep. Målet med tilskuddsordningen er å bidra til å forebygge vold og overgrep i nære relasjoner, og å styrke mestringsevnen og livskvaliteten til barn og unge som er eller har vært utsatt for vold eller seksuelle overgrep. Tabellen under viser tilskuddsmidler av Bufdir bevilget i 2015-2017 for universelle og selektive tiltak mot vold i nære relasjoner.[156] Tiltakene er søkt på Google og Google Scholar august 2017.

Tabell 5.10 Oversikt over tilskuddsmidler fra Bufdir bevilget i 2015-2017 for universelle og selektive tiltak mot vold i nære relasjoner.[157]

Tiltak	Status	Kommentar
Forandrings-fabrikkens stiftelse (2015)	Hjerteråd mot KjæresteVold: råd til skolehelsetjenesten fra barn som har vært utsatt for vold og overgrep eller har utøvd vold mot andre.	*Ingen evaluering funnet på internett*.
Landsforeningen mot seksuelle overgrep (2015)	Fra skamfull og taus til viktig kompetanse-formidler – En ressursbank for erfarings-kompetanse på seksuelle overgrep. Styrke kompetansen til lærere på overgrep til å se, oppdage og handle. Hefte og kursmateriell.	*Ingen evaluering funnet på internett*.
Redd Barna (2015)	(1) *Sinna Mann*. (2) *Vi er her/Jeg er her*. Redd Barnas arbeid mot seksuelle overgrep mot barn. Verktøykasse med kunnskap, tips og verktøy til å forebygge på alle arenaer der barn er.	*Evaluering Sinna mann*. *Vi er her/Jeg er her* er ikke evaluert.

156 Tilskuddsmidler av Bufdir bevilget i 2015-2017: https://www.bufdir.no/Tilskudd/Se_hvem_som_har_fatt_tilskudd/Vold/Tiltak_mot_vold_og_seksuelle_overgrep_i_nare_relasjoner/

157 Det er tiltak i denne oversikten som ikke er evaluert. Tilskuddsmottaker har likevel rapportert om bruken av midlene og hva som er oppnådd til instansen som yter tilskuddet.

Tiltak	Status	Kommentar
Reform – ressurssenter for menn (2015)	Foreldreforberedelser mot vold. Kurs for yngre voksne som har opplevd redsel i egen barndom, og som har et ønske om å forhindre voldsbruk i eget foreldreskap.	*Ingen evaluering*. Se informasjon over.
Foreningen for muskelsyke (2016)	Selvforsvar uten fysisk styrke: hefte som beskriver muligheter for å forsvare seg selv om man har fysiske begrensninger.	*Ingen evaluering*.
Green Jihad for peace and sustainable development (GJPSD) (2016)	Konflikthåndtering og dialogarbeid i innvandrerfamilier for å forebygge vold.	*Ingen evaluering*.
Krisesenter-sekretariatet (2016)	Informasjonsmateriell.	*Ingen evaluering*.
Landsforeningen mot seksuelle overgrep (2016)	Fra skamfull og taus til viktig kompetanse-formidler.	*Ingen evaluering*.
Lin likestilling inkludering og nettverk (2016)	Barn som et vitne til familievold.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon funnet på internett.
Mennesker i fokus (2016)	«Bedre føre var» – informasjon, kunnskapsbygging og holdningsskapende dialog for å forebygge vold og seksuelle overgrep i nære relasjoner med særlig vekt på forebygging av oppdragervold.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon funnet på internett.
Redd Barna (2016)	(1) Sinna Mann, (2) «Jeg er her» – Forebygging og bekjempelse av overgrep mot barn og unge.	Evaluering av Sinna Mann. Jeg er her er ikke evaluert.
Reform – ressurssenter for menn (2016)	Ungdom, vold og forelskelse – et kompetansehevende kurs for foreldre med innvandrerbakgrunn.	*Ingen evaluering*.
African cultural awareness in Norway (2017)	Stop oppdragervold. Kampanje med debatt i media som skal øke kunnskap om oppdragervold i innvandrermiljøene.	*Ingen evaluering*.
Forandringsfabrikken stiftelse (2017)	Klokhet mot vold. Bok for barnevernet basert på erfaring og råd om hvordan man kan informere om vold, hva man kan gjøre ved mistanke om vold og når det viser seg å være vold. Inkluderer filmer.	*Ingen evaluering*.
Kirkens ressurssenter mot vold og seksuelle overgrep (2017)	Dobbel sårbarhet – seksuelle overgrep i minoritetsmiljøer. Informasjonsmateriell for ungdom på samisk og for hørselshemmede om seksualitet og grensesetting tilpasset kulturell kontekst.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon på internett.
KUN (2017)	En tverretatlig veileder om mishandlings-bestemmelsen for førstelinjetjenesten som kommer i kontakt med innvandrere.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon på internett.

Tiltak	Status	Kommentar
Lin likestilling inkludering og nettverk (2017)	Vold og overgrep mot de små: dialogmøter mellom fagpersoner og voksne innvandrere for å skape bevissthet og spre kunnskap om vold og overgrep mot barn.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon på internett.
Mennesker i fokus (2017)	«Bedre føre var»	*Ingen evaluering*.
Organisasjonen Voksne for barn (2017)	Oppdragelse uten fysiske og psykiske avstraffelser. Et kurs for polske-, litauiske- og russisktalende foreldre og foresatte om oppdragelse og oppvekst.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon på internett.
Pinsevennenes Barne- og Ungdomsutvalg (2017)	"Ingen er så trygg i fare" – kurs og rutinehåndbok om vold og seksuelle overgrep mot barn og unge i samarbeid med Alarmtelefonen for barn og unge.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon på internett.
Redd Barna (2017)	Trygg på trening – kurs om forebygging og avdekking av vold og overgrep for idrettssektoren.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon på internett.
Reform – ressurssenter for menn (2017)	Foreldrekurs for ikke-vestlige minoritetsforeldre om ungdoms kjærestevold. Skal hjelpe foreldre til å gjennomføre samtaler om teamet.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon på internett.
Stiftelsen Amathea (2017)	Mobilisering i etniske minoritetsmiljøer – Kurs for gravide som er i risikogruppe for vold og overgrep. Styrke autonomi og selvråderett og forebygge oppdragervold, kjønnslemlestelse og tvangsekteskap.	*Ingen evaluering*. Ingen informasjon på internett.

* Denne oversikten inkluderer ikke forebyggende tiltak for å forhindre gjentakelse av vold i nære relasjoner som hjelp og behandling til utsatte for vold og overgrep, deres pårørende og fagmiljøer.

Vedlegg 13 Eksempel på en god handlingsplan mot vold i nære relasjoner

Handlingsplan mot vold i nære relasjoner i Mosseregionen: Moss, Rygge, Råde og Våler. Periode: 2015-2019, Vedtatt: 5/1/16

Universelle og selektive tiltak		
Fem tiltak om utarbeidelse og distribusjon av informasjonsmateriell/ -opplegg.	Mål/hensikt/ forventet resultat	Økt kunnskap om vold i nære relasjoner, voldens konsekvenser og kjennskap til hjelpeapparatet ut til befolkningen
	Målgruppe	Befolkning generelt og for utsatte og sårbare målgrupper. Skole, barnehage, introprogram
	Type vold	Ikke oppgitt
	Teori-, fag-, forsknings-grunnlag	Ikke oppgitt
	Ansvar for gjennomføring/ faggrupper/instanser	Koordinator/virksomhets-ledere. Samarbeid med bl.a. helsestasjon, krisesenter, barnevern, familievernkontor
Ulike kompetansebyggende tiltak, herunder fagdag og bruk av e-læringsprogrammet «vold mot eldre»	Mål/hensikt/ forventet resultat	Forhindre vold og overgrep mot barn/ eldre og personer med funksjonsnedsettelse
	Målgruppe	Barn, eldre og personer med funksjons-nedsettelse
	Type vold	Ikke oppgitt
	Teori-, fag-, forsknings-grunnlag	Ikke oppgitt
	Ansvar for gjennomføring/ faggrupper/instanser	Virksomhetsledere, skoler, barnehager, barnevernet, helsestasjon, skoletannhelsetjeneste, leger, barnevernvakt, kommuneledelse
Fjerne «oppdragervolden» gjennom foreldre-/ foresatteveiledning	Mål/hensikt/ forventet resultat	Forhindre vold og overgrep mot barn. Barn utsatt for vold i nære relasjoner får nødvendig tilpasset hjelp.
	Målgruppe	«Ulike målgrupper»
	Type vold	Ikke oppgitt
	Teori-, fag-, forsknings-grunnlag	Ikke oppgitt
	Ansvar for gjennomføring/ faggrupper/instanser	Hjelpeapparatet som familien er i kontakt med, som barnevernet, helsestasjon, Moss Voks, familievernkontor, krisesenteret.

Denne rapporten kartlegger tiltak mot vold i nære relasjoner. Forebygging av slik vold kan skje både før volden oppstår og ved å stanse pågående vold. Rapporten er avgrenset til tiltak som iverksettes før volden har oppstått, og som rettes mot befolkningen generelt eller mot de mest risikoutsatte. Det er en forutsetning for de inkluderte tiltakene at det foreligger forskningsbasert evaluering eller annen skriftlig dokumentasjon. Vi viser også til eksempler på tiltak fra andre land, og drøfter hvilke prinsipper og kriterier som er viktige å ta hensyn til i det videre forebyggingsarbeidet i Norge.

Et godt voldsforebyggende arbeid krever tidlig innsats, langsiktighet, samordning og at ulike perspektiv og kunnskapstradisjoner inkluderes. Det er behov for økt innsats på tiltak for å forhindre at vold og overgrep i det hele tatt oppstår. Dette innebærer blant annet å prioritere tiltak rettet mot barn, unge og deres familier. Det utvikles nå flere langsiktige programmer som retter seg til denne målgruppen. Derimot er det mer vanskelig å finne eksempel på forebyggingstiltak rettet mot voksne, med unntak av medie- og informasjonskampanjer og noen tiltak rettet mot personer med etnisk minoritetsbakgrunn.

Det er viktig å sikre en kunnskapsbasert og samordnet forebyggende innsats. De aller fleste av de omtalte tiltakene har ikke blitt evaluert. Det finnes lite forskningsbasert kunnskap om hvilke og hva slags forebyggende tiltak som har virkning. Allikevel gir dokumentasjonen vi har identifisert viktig kunnskap om hvordan tiltakene har fungert for brukere og ansatte. Slike erfaringer kan ha stor betydning for det videre arbeidet med forebygging av vold og overgrep.

Rapporter kan lastes ned fra www.nkvts.no

ISBN 978-82-8122-134-5 (trykk)
ISBN 978-82-8122-135-2 (PDF)
ISSN 0809-9103
Rapport nr. 2 2018

NKVTS.NO